

ԴՈԿՏ. ՅՈՎԼ. ԱՐԹԻՆԵԱՆ

Նախկին Բժիշկ Նանսիի
Ներքին Բժիշկ Ֆրանս. Հիւանդանոցին Կ. պոլսոյ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ՏՈՒՆԿԵՐԸ

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱԾԹԻՐՈՒՄ

ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

LES PLANTES DE LA BIBLE
d'après la version Arménienne du Ve siècle
par le
DOCTEUR JOHANNES ARTIGNAN
médecin interne de l'Hôpital Français
de Constantinople

Tout droits réservés

Կ. ՊՈԼԻՍ
Saparmli' k. in. U. G. 'BILZEBEUS'

1913

Dr. [unclear] [unclear]
[unclear] [unclear] [unclear]
[unclear] [unclear] [unclear]

[unclear] [unclear] [unclear]

[unclear] [unclear] [unclear]

14 [unclear] 1950

Մայր իմ,

Յիշատակիդ կը ձօնեմ այս երկու, քա-
ժանեանդ ֆասնելոյրսամեակիև առթիւ :

Քեզի հետ սորվեցայ կարդալ եւ սի-
րել Սք. Գիրքը, երբ դեռ փոքր էի, հօրս
մահնուանէն յետոյ: Բու անհուն գորովդ
գորավիզս եղաւ ֆասնելերկու տարուան
սարուան սքանիստութեանս օրերուն, եւ ֆու վիշտերդ
չաւելցնելու իդձս արգիլեց զիս ֆորձու-
թիւններէ միայնութեանս մէջ:

19 Մարտ 1913

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ ՏՈՒՆԿԵՐԸ

ՌԻՍՏՈՒՄՆԱՄԻՐՈՒԱԾ

ՄԵՐ ՆԱԿՆԵԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Հ Ա Գ Ն Ի

Այս ծառի անունը յիշուած է Աստուածաշունչի մէջ երկու տեղ .

1. «Եւ անուցուք ձեզ յաւուրն առաջնում պտուղս զգեղեցիկ ծառոց, կողերս յարմաւնեաց և ոստս ի տերեւախիտ ծառոց և յուռեաց և ոստս հազնեաց ի ձորոց :» Ղեւտ. ԻԳ. 40 :

2. «Հովանոցանան ընդ նովաւ ծառք մեծամեծք հանդերձ անտառօք և ձողք հազնւոյ :» Յովբ. Խ. 17 :

Աստուածաշունչէն զատ հազնի յիշատակութիւնը կը գտնենք Խորենացւոյ «Յաղագս վարդավառին խորհրդոյ» ճառին մէջ, [Մատենադրութիւնք Խորենացւոյ էջ 330] ուր քերթողահայրը կ'ակնարկէ Ղեւտական գրքի ԻԳ. 40 համարին :

Ղեւտացւոց գրքին մէջ Տէրը կը պատուիրէ Իսրայելացւոց, եօթներորդ ամսոյն տասնևհինգերորդ օրը, երբոր երկրին արդիւնքը բովանդակուած են, կատարել տաղաւարահարաց տօնը ի յիշատակ իրենց Եգիպտոսէ ելլելուն ,

յորժամ տաղաւարներու մէջ բնակեցան . ու
այս տօնը կատարելու համար պէտք էր որ
Իսրայէլի զաւակները արմաւենիի կողեր և
ուռիի ճիւղեր աննէին հետերնին , այսինքն
ուրախ լինէին , սակայն մաքուր և անբիծ ու-
րախութիւն մը քանի որ ուսնին Սուրբ Գրոց
մէջ «նշանակ է կուսութեան , անբծութեան ,
քանդի անոր ծաղիկները , շուրի մէջ հալեցու-
նելով երբ խմուին , կեանքը կը վերածնեն և
ցանկութիւնները կը մարեն ու երբեմն յառաջ
կը բերեն կատարեալ ամլութիւն : Հոմերոս ալ
անոր վրայ խօսելով՝ (մարդկային) պտուղը
փճացնող կը կոչէ ուսնին :» (Photius in Pat-
rologie grecque de Migne. հատոր 103 , սիւ-
նակ 1,161) :

Եթեանասնից Յունական Թարգմանութիւնը,
որմէ դարձուած է Հայերէնը , կ'աւելցնէ ևս
nusu հազնեաց, ἄγνου κλάδους, agni ramos, ինչ
որ կը պակսի Եբրայական բնագրին մէջ :

Եթէ ուսնին նշանակն էր ամբծութեան
Հրէից մէջ , ἄγνος 'ազնուր , զոր Թարգմանիչք
Հայացուցած , ըրած են հազնի , Յունաց մէջ
խորհրդանշանն էր զգաստութեան , ողջախո-
հութեան , «որ կը մարէ շար կիրքերը եթէ
անկէ ուտուի կամ նոյն իսկ իրրեւ անկողին
զործածուի , ու իր անունը դրուած է այդ հա-
մարին մէջ զգաստութիւն յիշեցնելու համար :»
(Théodoret d'Antioche in Patrologie grecque de
Migne, հատ . 80, սիւնակ 341) :

Մանաւանդ որ նին Յոյները ունէին տօն

մը , Դեմետրի՝ հունձքի , երկրագործութեան , և քաղաքակրթութեան դիցուհւոյն , տօնը որ Հրէից Տաղաւարահարաց տօնին կը պատասխանէր :

Դեմետրի խորհրդաւոր տօները կը կատարուէին Ելեւսիսի մէջ աշնան քաղոցէն ու ձմրան ցանքէն յետոյ , Նոյեմբերին , և կը տեւէին 6 օր : Պղուտոն , Դեմետրի աղջիկը , Պէրսեփոզն կ'առեւանգէ և կը տանի դժոխք հունձքի ժամանակը . Դեմետր զանիկա կը փնտռէ ցանքի ատեն . Արամադդի միջնորդութեամբ կ'որոշուի որ Պէրսեփոնէ վեց ամիս դժոխքը անցունէ Պղուտոնի հետ և վեց ամիս երկրի վրայ Դեմետրի հետ (ասոնք կը նշանակեն զարնան և աշնան արեւադարձները) :

Աթենացի կանայք մեծ հանդիսաւորութեամբ կը մասնակցէին այս տօներուն և որպէս զի ամբողջ տեւողութեանը զգաստ և մաքուր մնային , հագնի տերեւներէ անկողիններու վրայ կը պառկէին :

Հագնին , ոչ միայն Յունաց , այլ նոյն իսկ միջին դարու մէջ ի պատուի էր . վանքերու բակերուն և պարտէզներուն մէջ անկուած էր ու միանձունք անոր ստուերին տակ կը ճառէին զգաստութեան վրայ (Méthode. Patrologie de Migne հատ. 18. սիւնակ 34) : Վարդապետները իբրև պահապան սրբութեան և արգելիչ բղջախորհութեան , հագնի տերեւներէ դօտի կը կապէին , փայտէն կը շինէին յուռութ , և կ'ուտէին սերմերը :

Բերնարդինոս Սկորզինիոս արքան է . դա-
րուն կը գրէ որ ջրթափութեան լաւ դարման
է հագնիի տերեւներ զնել կերակուրին և ըմ-
պելիքին մէջ և յաճախ ձեռքը պահել հագնիի
փայտէ կոթով դանակ մը :

Պղինիոս ալ կը գրէ թէ ցինի բոյնէ առ-
նուած հագնիի շիւղ մը իբրեւ յուսութ կը
բուժէ վիզի ջիղերուն սրկումը :

* * *

Յովբայ Խ . 17ին մէջ Հայերէն բնագիրը բո-
ւորովին կը հեռանայ միւս բնագիրներէն . Բե-
հեմովդ գաղանին նկարագրութիւնն ընելով՝
կ'ըսէ . « Հովանոցանան ընդ նովաւ ծառք մե-
ծամեծք հանդերձ անտառօք և ձողք հաղնուոյ : »

Եբրայական բնագիրը կը գրէ . « շուրջ պատին
գնովաւ ուռիփ հեղեղասի . » իսկ Ասորերէնն ունի
ուրպե՛՛ք ըսախո . « ագաւք հովտին : » Յունա-
կան բնագիրներն առ հասարակ կը գնեն γλώνες
ἄγρου sarmēte agri , ձողք դաշին , և այս պա-
րագան է որ Ալիշանը կը շփոթեցնէ Հայբու-
սակին մէջ և ըսել կու տայ իրեն . « Սբ . Գրոց
մէջ յիշուի տեղ տեղ , բայց բնագիրն և ուրիշ
թարգմանութիւնք միշտ նոյն բան չեն գներ : »

Սակայն կան ուրիշ Յունական ձեռագիր-
ներ որպէս են Codex Alexandrinus A, Codex
Bezae D որ կը գնեն ἄγρου և ոչ ἄγρου , ինչ
որ ցոյց կու տայ թէ Հայերէն Աստուածաշունչը
թարգմանուած է այս վերջին ձեռագիրներու
վրայէն :

* * *

Հագնի.— *Vitex agnus castus* L

Հագնիկ(*)—*Vitex agnus-castus* L. Gattilier—
ծառատունկ է աղանիճներու տո՛մէն, Մի-
ջերկրասկանի շրջափակ երկիրներու յատուկ,
2-3 մէթր բարձրութեամբ. ստերը շատ ճա-
պուկ են ուռննոյ ճիւղերու նման: Տերեւները
ընդդիմադիր, բարդ են բազմամասն, 5-7 սրա-
ծայր երկաշնկեկ տերեւներով, ինչպէս կանն-
փին տերեւները և ամբողջ են, այսինքն եղ-

(*) Քաջունիի բառարանը հագնի, peuplier,
կը դնէ, ինչ որ սխալ է:

րերը առամն չունին : Ծաղիկները , երկչուրթն ,
անկանոն , կապոյտ , մանիչակազոյն , երբեմն
սպիտակազոյն , կը կազմեն անուշահոտ ող-
կոյզներ բազմածաղիկ , անկոթ , ընդդիմադիր
տներեներու անութէն բարձրացող հասկի մը
երկայնութեամբ : Պտուղը , սեւուկ , մանր է ,
կորիզը չորս խորշ ունի միասերմ : Մանր սեր-
մերը կարմրուկ պղպեղի հատիկներու կը
նմանին :

*

* *

Յայտնի է թէ թարդմանիչ հայրերը ազ-
նուին Հայերէն բառը չէին դիտեր , կամ գու-
ցէ չէին ճանչնար տունկը որով շատ յաջողու-
թեամբ հայացուցին զայն և շինեցին հազնի :
Սակայն մեր նախնեաց մատենագրութեանց
մէջ կը գտնենք կրակնորակ և խնկողկուզիկ ա-
նունները որոնք կը պատշաճին հազնիին :

«Թուփ ինչ է (կանեփուկը) , կ'ըռէ Եզնիկ ,
որոյ սերմն նորա դեղ է , և նոյն դարձեալ
կասեցուցիչ ցանկութեանն :»

Մխիթար Գոշ իր Ա. առակին մէջ կը գրէ .
«Աղաղակէր երբեմն խնկողկուզիկ՝ թէ ես
պատճառ եմ սրբութեան քահանայից . և զոմն
սագտանէր զծաղիկ , զի արմատ նորա ավրոզի-
տականին է շարժող : Եւ զայս լուեալ քահա-
նայ ոմն չարչարեալ ի ցանկութենէ՝ և եզ զնա
ի հանգերձ իւր , և ինչ ոչ օգտեալ թշնամանէր
զխնկածայիկն իրրև զսուտ սք : Եւ նորա
դարձուած արարեալ ասաց . Զի ի հանգերձ քո
և ոչ ի սիրտ զիս եզիր , յաղագս որոյ ոչ ինչ
օգտեցար . . . :»

Գալիանոսի բառերուն մէջ կը գտնենք ինկրասերև . Հապ-ըլ-Փակտ , փանջանկուշտ . այս վերջին անունները կը նշանակեն Արաբերէն և Պարսկերէն լեզուով Vitex agnus castus :

Ունինք նոյնպէս ճապկի որ կու տայ Յունարէն Լիւզոս բառին իմաստը , այն է Հազնի :

*
* *

Ալիշան Հայրուսակին մէջ հազներգութիւն բառը հազնիէն կը հանէ .

« Հազներգութիւն կը նշանակէ , կ'ըսէ , զիւցազնական կամ յաղթողական երգ զոր կ'ըսուի թէ կ'երգէին ձեռուրնին այս ծառիս ճիւղեր կամ դաւազան առած » (էջ 345) . Ինչ որ սխալ է :

Հազներգութիւն կը նշանակէ կցկտուր երգեր իրար կարուած , հազուցուած . « է մասն քերթածացն . . . և ոգեալ է ի հազնելոյ կարկատուն բանս . . . »

(Էջմիածնայ ձեռագիր 1983² , :

Հազներգութիւնն է Յունարէն Rhapsodie Ράψις , ուսիսիս բառէն , որ է կար և ոչ Ραπίς , ուսիս , դաւազան :

*
* *

Հազնիի ծառ հանդիպեցանք այս տեղ Քաղկեդոն Մօտայի պողոտային վրայ , պարտէզի մը պատին կից . Անատոլուի երկաթուղիի գծին երկու կողմը Իզմիտի մօտ և Ատաբազար Սաքարեզր թաղը , Տաճիկ գերեզմանատան մը բոլորտիքը :

ՀԵՐՉԻ , ՍՂՈՅԻ

Հերձի Σχίνος.— Schinus.— Lentisque.— Lentiscus Mathioli comm. 109.— Lentiscus Vulgaris C. Bauh. Pen. 399. Tournefort Inst. 580.— Pistacia lentiscus L.— mastixbaum, mastixpistacia.—

ساقز آغاجی . شجرة المصطکی . ضرو

Սղոցի. Բալամուտ Աղածը.— Πρίνος. άγριοβάλανος. Ilex.— yeuse, chène vert.— Quercus ilex, var. Quercus coccifera (chêne kermès).

Աստուածաշունչի երկրորդական թղթոց , Դանիէլի Գրքէն Շուշանայ պատմութեան մէջ միայն կը գտնուի հերձիի և սղոցիի յիշատակութիւնը :

Հրէից գերութեան ժամանակն էր ի Բաբելոն , է Դարուն (Ն . Ք .) . Իսրայէլի ժողովուրդը , թէև գերի , իրաւունք ունէր ըստ Մովսիսական օրինաց կառավարուելու և ամէն տարի իր մէջէն կ'ընտրէր դատաւոր :

Երկու անառակ ձեր դատաւորներ կը դարնուին գեղեցիկ Շուշանին . ասիկա կլինն էր Յովակիմ անուն հարուստ Հրեայի մը որուն ընդարձակ բուրաստանին մէջ կը կատարէին իրենց դատաստանները : Օր մը , մինչ Շուշան դարաստանին մէջ կը լողանար , երկու ձերերն իրենց թաքստոցէն կ'ելլեն անոր առանձնութենէն օգտուելու համար : Սակայն ի բաց մեր-

ժուկելով՝ կը ջանան զրպարտել զինքը ժողովրդրդեան ծերերուն առջև ու մահուան դատապարտել ըստ Մովսիսական օրէնքին, երիտասարդի մը հետ գտնուած լինելու ամբաստանութեամբ:

Այդ միջոցին է որ տղայ մը, Դանիէլ, կը բողոքէ և կը հրամայէ զատել այդ երկու անզգամ ծերերը, հարցաքննելու համար զանոնք առանձինն. առաջինին կը հարցունէ.— Բայց եթէ տեսեր զգոսա, ընդ որո՞վ ծառով հասեր առ գոսա՝ մինչ խօսէին ընդ միմեանս:

Եւ նա ասէ ընդ Հերձեալն: Ասէ Դանիէլ, Բարևք ստեցեր ի քոյին գլուխդ. ահաւասիկ հրեշտակի Աստուծոյ առեալ հրաման, հերձցէ զքեզ ընդ մէջ:

Նոյն հարցումը կ'ուղղէ Դանիէլ երկրորդին, որ կը պատասխանէ.— Ընդ սղոցեալն: Ասէ ցնա Դանիէլ. Բարևք ստեցեր և դու ի քոյին գլուխ, զի կայ աւասիկ հրեշտակ Աստուծոյ սուսեր մերկ ի ձեռին՝ սղոցել զքեզ ընդ մէջ:

* * *

Այս հատուածին մէջ բառախաղ մըն է որ կատարուած է հերձի, հերձանել և սղոցի, սղոցել բառերով. Յունարէնն ալ ունի զայս.— ὑπὸ σχίνον, ընդ հերձեալն.— . . . σχίσει σε μέσον. հերձցէ զքեզ ընդ մէջ:

Ἐπὸ πρῖνον ընդ սղոցեալն, Πρίσαι σε μέσον . . . սղոցել զքեզ ընդ մէջ:

Լատինական Վուլգատան կը փորձէ նոյն

բանն ընել, բայց կը յաջողի միայն կիսովին.—
 Sub schino... scindet te medium.— Sub primo,
 ... secet te medium.

Դանիէլի գրքին այս մասը Յունարէն միայն
 գոյութիւն ունի ու կը նկատուի իբրև երկ-
 րորդականոն, քանզի երբեք գտնուած չէ անոր
 Եբրայեցեան ընագիրը, եթէ գոյութիւն ունե-
 ցած իսկ է, ու անկարելի կը նկատուի որ Եբ-
 րայեցեանը թոյլատու ըլլայ այսպիսի բառա-
 խաղի մը: Եթէ ենթադրենք որ բուն ընագիրը
 Քաղզէարէն եղած ըլլայ, կարելի կ'ըլլայ զնել
 հերձի տեղ պիստիայ (pistache = Փըստըք) և
 պրսակ (երկուքի բաժնել), ինչպէս որ կայ Ա-
 սորերէն թարգմանութեան մը մէջ:

*
 * *

Հերձի և Սղոցի բառերը պարզապէս թարգ-
 մանութիւններ են Σχίνος և Πρίνος անուններ
 բուն, զի մեր ՚ին գրականութեան մէջ ոչ ու-
 րեք կը գտնենք զանոնք, սակայն այնպիսի
 ճարտարութեամբ հայացուցուած են և ներ-
 դաշնակ՝ որ կարելի չէ չսքանչանալ թարգմա-
 նիչ հայերուն վրայ. անմասն վարպետներ,
 որոնց ամբողջ երկը գլուխ գործոց մըն է:

*
 * *

Հերձի.— Pistacia Lentiscus L.

Հերձին Lentisque, Pistacia Lentiscus L. այն ծառն է որ տարածուած է Միջերկրականի ծովեզերեայ երկիրներու բոլոր անջրդի վայրերուն մէջ. Քիոսի մէջ առատօրէն կայ, կը կոչուի Սագրզ աղանը. անոր ծուռիկ ճիւղերէն կը քաղեն մագսաֆե (mastic) կոչուած սեւիներ զոր Արեւելքի մէջ կանայք կը գործածեն իրեն ծամոն, ծամելու ձիւթ:

Հերձին ծառատունկ է 1—3 մէթր բարձրութեամբ, սեւնային զօրաւոր և անախորժ հոտ ունի, տերեւները մշտապէս (persistante) են 4—10 ձուածե, բխածայր տերեւիկներով, որ զոյգ թռով՝ ընդդիմադիր են, կարծր, վրան փայլուն, տակը գունատ և աղօտ. սերունդն ու կոթիկը (pétiole) թևաւոր է. ծաղիկները հոծ, հասկածե ողկոյզներ կը կազմեն մէկ կամ

երկու հատ, տերեւին անութէն ելած ու հազիւ տերեւիկի մը երկայնութիւնը կ'ունենան, ծաղիկներու կոթը (pédicelle) շատ կարճ կ'ըլլայ. ծաղիկները որձ և էգ առանձին են. որձ ծաղիկներուն բաժակն ունի 5 փերթ, իսկ էգներ՝ 3—4. Թերթ չունին. 5 առէջ ունին բաժակին խորը կցուած, յատակէն իրար միացուած հինգ թելերով, խոշոր, չորսանկիւն կկշաններով. սերմնափակին ծիւր (style) շատ կարճ է, 3 դէպ ի դուրս դարձած սոսորդներով (stigmat) :

Պտուղն է փոքրիկ, կլորիկ և սրածայր. նախ կարմիր կ'ըլլայ, յետոյ հասունալով կը սևնայ :

Հերձին կը ծաղկի Ապրիլ-Մայիս ամիսներուն և պտուղը կը հասնի Հոկտեմբեր—Նոյեմբերին :

Իր ամէն մասերը պնդիչ են, պտուղէն կը հանեն իւղ մը որ իբր ձէթ կը գործածուի : «Նաքսիայ կղզիին մէջ,» կ'ըսէ Tournefort I. 214, «հերձի իւղ կը վառեն. հերձիները ահագին քանակութեամբ հատիկներ կու տան զորս տեղ մը կը լեցունեն ու քանի մը օր յետոյ կը սեղմեն, կը քամեն : Այս իւղը շատ լաւ է փորհարութեան, հոսումներու և խիթի համար . . . » Սակայն հերձիին կարեւորագոյն արտադրութիւնն է Մագսաֆէն զոր կը հաւաքեն բունին և ճիւղերուն վրայ ճեղքեր բանալով Յուլիս ամիսին :

Մէկ ծառը 4-5 քիլոյ մազտաքէ կու տայ և Քիոս տարին 30-40,000 քիլոյ կ'արտածէ :

Իսմայելացի վաճառականները Գաղաազէն
Եգիպտոս կը տանէին խոճնկի և ստաշխնի հետ
ոնսին, Երրայեցերէն սորի, որ է հերձիին ձիւ-
թը, մազտաքէ. սորի միեւնոյն բառն է Արա-
բերէն զարու կամ զարուի հետ, որ կը նշանակէ
հերձի (Մն. 1է. 25):

Հերձին և սղոցին անբաժան ընկերներ են
ու միասին կը գտնուին Միջերկրականի եր-
կիրներուն անտառաց մէջ: Սղոցին yeuse, chène
vert, Quercus ilex L. կաղնիի տեսակ մըն է
որու տերեւները տեւական են (2-3 տարի) և
կանաչ, chène vert, աւելի թանձր ու փշոտ. իր
բալուտը (gland) անուշ է և Սպանիոյ, Ալճե-
րիոյ մէջ իրրեւ շագանակ կ'ուտուի, 2-15 մէտր
բարձրութիւն կ'ունենայ. մէկ տեսակը կայ
նուազ բարձր, կէս մէտրէն մինչև երկու
մէտր բարձրութեամբ, աւելի փոքր ու փշոտ
տերեւներով որու բալուտին կճեպն (cupule)
ալ փշոտ է և կը կոչուի quercus coccifera,
chène kermès, ասոր վրան կը բնակի որդան
կարմիրը, տեսակ մը միջատ որ իրր գեղե-
ցիկ կարմիր ներկ կը գործածուի: Իշխանաց
կղզիներուն և Տաճկաստանի մէջ առատօրէն
կը գտնուի սղոցի, բարսևուսի ծառ:

Սղոցին կը նկատուի Երրայեցերէն Տիրզան
որ գործածուած է Եսայիայ ԽԴ. 14ին մէջ ու-

Բ Ե Ի Ե Կ Ն Ի

Բեւեկնի.— Τερεβινθος.— térébinthe.— Pistacia Terebinthus L.— P. Atlantica Desf.— P. Palestina Bois.— T. vulgaris Cup.— *ար.* حبة الخضرا بطم *պարս.* و ن بارد رخت *կարս.* جن ثورف. دهن الراينج *իողը.* حب البطم — جيتلا قوج روغن راتيانه

Բեւեկնին և հերձին իրարու շատ նման տունկեր են և բուն ուտուող պիստակին (Pistacia vera L.) հետ բեւեկնեայց տոհմին մէջ պիստակենիներու սեռը կը կազմեն, ունենալով երեքն ալ այդ սեռին յատուկ նկարագիրները. առանձին որձ և էգ ծաղիկներ ունին, հնգամասն բաժակով, անթերթ և 5 տռէչով. ծիլը շատ կարճ է, սոսորդները դուրս ծոած են, պտուղը (Drupe) մէկ կորիզ, մէկ ունդ ունի:

Բեւեկնին և հերձին այնչափ իրարու մօտ են որ յաճախ իրարու հետ շփոթուած են, երկուքն ալ կու տան ուտին: Երկուքն ալ ողկուզաւոր ծաղիկներ ունին բարդ տերեւներու անութէն ելած. երկուքին ալ փայտը լաւ վառելիք կ'ըլլայ:

Սակայն իրարմէ կը տարբերին անով որ հերձին տերեւներուն բաժանումները զոյգ քիւով (paripennées) 4-10, են, տեւական. տերեւներու կոթիկը քնւաւոր է երկու կողմէն, ծաղիկները կարճ հասկեր կը կազմեն:

Բեռեկնի.— Pistacia Terebinthus L.

Բեռեկնիին տերեւներուն բաժանումները, տերեւիկները՝ անզոյգ թիւով են, 5-11 հատ, ու անկն սարի կը թափին, տերեւիկներու կոթը անթեւ է, ողկոյզները բարդ են, բազմանիւղ եւ երկար, կը բողբոջին կողմնակի նախորդ սարուան մատաղ ճիւղերուն վրայ և տերեւներուն չափ երկար կ'ըլլան: Պտուղը բաւական փոքր է, կլոր, տափակ, նախ կարմիր, որ յետոյ հասուննալով, կը սեւնայ. պտուղին սուր ծայրը, փոխանակ հերձի պտուղին նման, կոթին ուղղութեամբ ըլլալու, կը գտնուի շեղակի մէկ կողմ յարած: Բեռեկնիի թթուաշ պտուղն ուտելի է, նուշը կու տայ ձէթ և իւր պնդիլ կեղեւէն կը հանեն Քիոսի բեռեկնի (Térébinthine de Chio) ըսուած սեւինը:

Միջերկրականի շրջափակ երկիրներուն մէջ առատօրէն կը գտնուի բեւեկնի, ի Սուրիա, ի Պաղեստին: Պոլիս, Մօտայի ծովափին վրայ, կան բեւեկնիի խոշոր ծառեր (յէթրիւքիջ):

Հայաստանի մէջ շատ կայ Վանայ ծովու հարաւակողման անտառներուն մէջ, Շատախու, Մոկաց գաւառները. Խիզանի, Գաւաշի, Ոստանի, Սղերդի կողմերը կը գտնուին բեւեկնիներ որոնք հաստ կ'ըլլան, թէև ոչ բարձր, մինչև 10 մէտր:

Հայկական գաւառներու մէջ բեւեկնի կը կոչուի բսնի, պտուղը բոս կամ բոսն որ նոյնն է արաբական պոքրն և երբայական բոսնիսն անուններուն հետ:

Բտմիին իւղը ծանօթ է Հայոց մէջ Վանայ ձկն անուամբ. Սեպտեմբեր, Հոկտեմբեր ամիսներուն, երբ պտուղը հասունցած է, կը խոզվեն ու կը ծեծեն, յետոյ ամբողջութեամբը կ'եփեն. իր թեթեւ իւղն երեսը կ'ելլէ, այդ իւղով Շատախու կողմերը, ինչպէս ի Գաջէդ, կը շինեն կանանչագոյն օճառ մը շատ առաջնաճառ որ կակուղցնող է և ձեռքի պատառուածներու համար լաւ. կը վառեն նոյնպէս այդ ձէթը:

Մայիս ամսուն, երբ ծաղիկը նոր թափած է եւ պտուղը թարմ ու կանաչ, երբ դեռ կորիզը չէ փայտացած, դիւղացիք անոր մանրահատիկ ողկոյզները կը ժողուեն ու աղջուր կը դնեն («Մանանայ» Սրուանձտեանցի. էջ 162): Վանական Վարդապետ իր հարցմանց մէջ կը յիշէ

պուսք Հայ Աղուանից և Սասնոյ կողմերը .
«Պայծառ կարմիր ծաղիկ ունի ,» կ'ըսէ , «Սաս-
նեցիք խակակութ ասեն , իսկ ձիթապտուղն
երբ հասած լինի՝ ձէթ հանեն , սեւ լինի մրրա-
շատ . և թէ խակ կթեն՝ կարմիր և պարզ լի-
նի («Հայրուսակ» . էջ 537) :

Բտմի լիաշար , կարմրագոյն , խիստ կարծր
է և դիմացկուն , անկէ կը շինեն Հայաստանի
մէջ հիւսնի գործիները :

Սուրբ Գրոց երբայական ընադիրը կը դնէ
կրայ , որու նշանակութեան մասին մեկնիչք հա-
մաձայն են իբրեւ քեռեկնի . սակայն եօթանաս-
նից թարգմանութիւնն ամէն տեղ նոյն բառը
չունի և այս դիւրութեամբ կը բացատրուի , եթէ
նկատենք որ յունական թարգմանութիւնը ե-
ղած չէ միանուագ . անոր այլևայլ մասերը
տարբեր ժամանակներու մէջ կատարուած են
զանազան անձերու կողմէ . թարգմանիչք մի-
եւնոյն մեթոդին չեն հետեւած ընաւ . և միշտ
միեւնոյն Յունարէն բառերը չեն գործածած եր-
բայական նոյն անուններուն փոխարէն :

Այսպէս կրայ թարգմանուած է 1) Τερέβινθος
բեւեկնի (Մն . 1Ե . 4 , Յես . ԻԳ . 26 , Ես . Ա .
30 , Զ . 13) . 2) δρύς , կաղնի (Ա թագ . ԺԷ . 19 ,
Բ թագ . ԺԸ . 9 , 10 , 14 , Գ թագ . ԺԳ . 14 ,
Ա Մնաց . Ժ . 12) :

Դատ . Զ . 11 , 19ին մէջ վատիկանեան օրի-
նակն ունի քեռեկնի , իսկ Աղեքսանդրեան օրի-
նակը (Codex) կաղնի . այս վերջինն է որ
կը գտնենք Հայերէնին , ինչպես նաեւ Լատի-
նական վուլգատային մէջ :

Հայերէն բնագիրը բաւական հաւատարմութեամբ կը հետեւի Յունականին այս բոլոր հատուածներուն մէջ :

Ա. Թագ. գրքին մէջ կը յիշուի *Կ'վե'կ—հա—կրայ* (բււեկնի հովիտը), *հւն է որ Սաւուղ է իր զօրքը բանակեցան այլազգիներուն դէմ, հոն Դաւիթ յաղթեց Գողիաթին և Կ'վե'կ—հա—կրայ կը յիշուի երեք անգամ և երեք անգամուն այ Յունական բնագիրը, որուն հետ նաև Հայերէնը, կը թարգմանէ տարբեր կերպով. Ժէ. 2ին մէջ. «Եւ Սաւուղ և արք Իսրայէլի ժողովեցան և նոքա ի հովիսսն (*Ἐν τῇ κοιλάδι αὐτοί*) և ճակատեցան ի պատերազմ ընդդէմ այլազգեացն» :*

Ժէ. 19. «Եւ Սաւուղ և ամենայն այր Իսրայելացի էին ի հովիսս կաղնուոյն (*δρυς*) պատերազմեալ ընդ այլազգիսն» :

ԻԱ. 9. Աքիմելէք քահանան Գողիաթի սուրը տալով Դաւիթին կ'ըսէ, «Ահա սուսերն Գողիաթու այլազգուոյ Փղշտացուոյ զոր սպաներ ի հովիսսն Եղայ (*Ἐν τῇ κοιλάδι Ἑλᾱ*) : Վուլգատան այս երեք հատուածներուն մէջ հետեւելով Եբրայականին, կը գնէ բււեկնիի հովիսը (*in valle terebinthi*) :

Իսկ մարգարէութեանց մէջ երկու տեղ Եօթանասունք բնաւ հասկցած չեն կրայն և շփոթած են :

Այսպէս Ովսեայ գրքին մէջ (Դ. 13) կրայ (բււեկնի) թարգմանած են վարսաւոր *δων δένδρος συσκιάζοντος*, երբ Մարգարէն Իսրայելի անօրէ-

նութիւնները յիշելով՝ կ'ըսէ . «Ի զլուխս լե-
րանց զոհէին և ի վերայ բլրոց զենուին, ի
ներքոյ կաղնեաց և կաղամախեաց և վարսա-
ւոր ծառոց [հրայ], զի հաճոյ թուէր հովանին :»

Իսկ Եզեկիէլի համապատասխան հատուածի
մը մէջ բոլորովին կը ճապարի Յունարէնը,
երբ Երրայերէնը կը գործածէ Ըս-Ռասնան
(ծառ մշտադալար) և հրայ (բեւեկնի). և կը
գոհանայ զնելով միայն δένδρον συσκίος ծառ
ստուերաւոր :

Հայերէնը այս հատուածին մէջ կը մօտենայ
Երրայեցերէնին և կը զնէ ինչպէս Վուլգատան .
«Ի ներքոյ ամենայն վարսաւոր ծառոց [ըս
Ռասնան] և ի ներքոյ ամուր կաղնեաց [հրայ] :»
Եզեկ . Զ . 13 :

Բեւեկնին Սբ . Գրոց մէջ նշանակուած է
նոյնպէս մէկ անգամ բոսնիս բառով :
Երբ Իսրայէլի որդիները կը պատրաստուէին
վերադառնալ յԵգիպտոս Յովսէփին մօտ, Յա-
կոբ խորհուրդ կու տայ իր որդիներուն, նուէր-
ներ տանիլ . «Առէք ի պտղոյ երկրիս յամանս
ձեր, և տարայք անն պատարագս . Ռետին
[սորի] և մեղր և խունկս և ստաշխն և բեւեկն
[բոսնիս] և ընկոյզ :» (Մն . ԽԳ . 11) : Բոսնիս
յայտնապէս Արարական պուրսը, Ասորական
բրսսոն, Հայերէն բսվին է յոգնակի ձեւով :

Մեկնիչք ոմանք կ'ընդունին որ բոսնիսն է
պիստակ, քանի որ բեւեկնին և պիստակենին
նոյնասեռ տունկեր են :

Երբ Մովսէս Քանանու երկիրը բաժնեց Իս-

բայէլի ցեղերուն , Գաղի տոհմին ինկաւ Բոսա-
նիւն [բեւեկնիք] քաղաքը Գաղաաղու մէջ (Յես.
ԺԳ . 26 :

* *

Հայերէն Աստուածաշունչը կը դնէ Բեւեկնի
Գ թագ . ԺԹ . 4ին մէջ :

Եղիա Յեզարեիէն վախնալով կը փախչի .
«Եւ ինքն զնաց յանապատ աւուր միոյ ճանա-
պարհ , և չոգաւ և նստաւ ընդ Բեւեկնեաւ :»
Այս հատուածին մէջ մեր բնագիրը բողոքովին
կը հեռանայ Երրայականէն և Յունականէն ու
կը սխալի Ասորականին հետեւելով :

Երրայական բնագիրը հող կը դնէ Ռոթքւն
[genêt , գենիստայ] զոր եօթանասունք տառա-
դարձութեամբ կ'ընեն ըαθμὲν :

* *

Բեւեկնին , ինչպէս կաղնին և սօսին , արեւ-
ելքի խոշոր և նուիրական ծառերէն մէկն է
և յիշատակի կոթող անապատին մէջ :

Արրահամու ժամանակ մեծ թուով թագա-
ւորներ կոուի կը բռնուին և զիրար կը կոտո-
րեն մինչեւ Բեւեկնի ձորը որ կը գտնուի անա-
պատին մէջ (Մն . ԺԴ . 6) : Յակոր իր կիներուն
օտարոտի աստուածները և գինդերը բեւեկնիի
մը տակ ծածկեց ի Սիկիմ (Մն . 1Ե . 4) : Յեսու ,
երբ Տիրոջը պատուիրանները գրեց , «առ վէմ
մի մեծ և կանգնեաց զնա ի ներքոյ բեւեկնոյն

տաջի Տեառն :» (Յես . ԻԴ . 26) : Սաւուղին
ոսկորները թաղուեցան բեւեկնիին [Խրայ] տակ
ի Յարիս (Ա Մնաց . Ժ . 12) : Աբիսողոմ՝ բե-
ւեկնիի [Խրայ] ծառէ մը կախուեցաւ իր մա-
զերէն (Բ Թագ . Ժ . 10, 14) և Իսրայէլի զա-
ւակները իրենց Տէր Աստուծմէն ուժացած՝
կաղնիներու , կաղամախներու և բեւեկնիներու
տակ պաշտօն կը մատուցանէին (Ովս . Դ . 13) :

Genista
~~0 P 11 2~~

~~Թրոս~~ .— Գենիստայ .— Genista .— Genêt .—
Genista Roetam=Retama Roetam Bois .— Var.
Genêt d'Espagne = Spartium junceum
L.=genista odorata Mœnch. = G. juncea
Lamk . — Թր.թ. قاطر طر ناغى — Արար . رَم

Աստուածաշունչի Երրայական բնագրին մէջ
Երեք տեղ (Գ. Թաղ . ԺԹ . 4-5. Յովբ . Լ . 13.
Սաղ . ձԻ . 4) կը յիշուի Ռոքեալ բառը :

Ռոքեալն է genêt, Գենիստայի, որոնք տե-
սակ մը զոր արարները կը կոչեն ուրբեալ رَم
և զոր Բուլասիէ անուանած է Retama Roetam,
հին բուսաբաններու Genista Roetam կոչածը :
Թրոսներու այս տեսակը սպիտակ ծաղիկներ
ունի անուշահոտ, որոնք գրեթէ լերկ անտերև
ձղօտներու վերև անկոթ փունջեր կը կազմեն :
Անապատին ծառատունկներէն մէկն է և ա-
ռատօրէն կը գտնուի Սինայի թերակղզիին,
Յուդայի անապատին, Պաղեստինի մէջ մինչև
Մեոհալ Մովու ափերը . 3-4 մէտր բարձրու-
թիւն կ'ունենայ և բաւական հովանի կու տայ
ձառայելու համար իրրև ապաստան :

«Այժմու Արարները անապատին մէջ իրենց
գնացքի միջոցին, գենիստայի պուրակներ կը
փնտռեն իրենց վրանները հաստատելու համար,
որովհետև անապատին ամէնէն մեծ տունկերն

անոնք են» (Trochon, géographie biblique, dans La Sainte Bible. Paris, 1894, հատ. Բ. էջ 683) : Մինայի անապատին մէջ Արարները անոր փայտէն և մանաւանդ արմատէն կը շինեն ածուխ զոր մինչեւ այսօր կը բերեն Եգիպտոս ծախելու : Իրն-էլ Բայթար կ'ըսէ նոյն իսկ թէ Ռըթէմի արմատները կը գործածուէին Արարական բժշկութեան մէջ (Notes et extraits des manuscrits de la Bibl. Nationale. T. XXV, part. I. p. 169.) :

Պաղեստինի մէջ կ'աճի նոյնպէս գենիստայի, ~~արթի~~ ուրիշ տեսակ մը, Լիննէի Spartium junceumը, որ սովորաբար Սպանիական Գենիսայ անունով ծանօթ է. նախորդին տեսակէն է և Սպանիոյ մէջ Ռերաւա (*) անունը կու տան անոր :

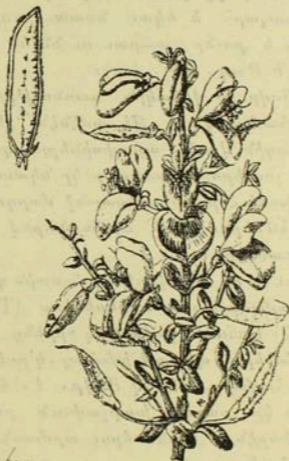
Սպանիական գենիսակ 1-3 մէտր բարձրութեամբ թուփեր կը կազմէ, պարտէզներու մէջ իբր զարդ կը մշակեն իր անուշահոտ գեղին ծաղիկներուն և մշտադալար ճիւղերուն համար, անասուններուն իբրեւ խոտ ալ կը գործածուի և իր թելուտ կեղեւէն կը շինեն չուան և հիւսուածներ :

* * *

Գենիստաները թիթեոնակերպ (papillonacées) տունկերու մէջ կարեւոր սեռ մը կը կազմեն իրենց ցից կնիւնաձեւ (junciforme) ման-

(*) Արարական բոսերն Սպաներէնի մէջ, մնացորդներն են Մաւրիտանական տիրապետութեան ի Սպանիա :

րիկ տերեւներով ու խոշոր ծաղիկներով որոնց
 առէջները միացեալ են և պարկուճը (gousse)
 միախորշ է: Եօթանասունէ աւելի տեսակները
 կան հին աշխարհի մէջ, մէկ տեսակը ծանօթ է
 ներկարարներու զենիսայ *genista tinctoria* L.
 անունով, գեղին ներկ կու տայ. իսկ ուրիշ տե-

Գ ՝ 2/4 չկայ
 (Genista) — *Genista Scoparia* Lamk.)

սակ մը կ'ըլլայ աւել, *genêt à balais*, *genista scoparia* Lamk. այս վերջին տեսակէն կը հանեն *spartéine* ըսուած գեղը որ սրաի կանոնաւորող է:

*
* *

Ներաշական բնագիրը երեք տեղ ունի ռոթկւ բառը .

1) . Եղիա Յեզարեւէն վախնալով կը փախչի Քորէբ : « Եւ ինքը դնաց անապատին մէջ օրուան մը ճանապարհ և եկաւ նստաւ ռոթկւի մը տակ . . . և քունը տարաւ ու ննջեց ռոթկւին տակ » (Գ Թագ . ԺԹ . 4-5) :

2) Յովբ իր վիճակին դառնութիւնը ցոյց տալու համար կ'ըսէ թէ ամէնէն յետինները կը ծիծաղին վրան , այնպիսիները՝ զորս արօտական շուներուն հաւասար կը նկատէր ինքը , ու կը խօսի Հօրանի սովատանջ մարդոց մասին որ ռոթկւներու լեղի արմատներով սնանկու ստիպուած էին :

Իրաւ է որ այս վերջին իմաստին վրայ մեկնիչք համաձայն չեն և Գեսենիոս [Thesaurus էջ 1317] Լահնաւ փոխանակ « իրենց սնունդը » թարգմանելու , պէտք է իմանալ , կ'ըսէ , « տաքնալու համար » : Որով Յովբ . 1 . 4 կ'ըլլայ , « որոնք կը քաղէին խարչափուն բանջարներ մացառներէն և ռոթկւներու արմատներ տաքնալու համար » :

3) Դաւիթ նենգաւոր լեզուին վրայ խօսելով՝ կը նմանցունէ զայն հօրին նետերուն որոնք ռոթկւի վառ ածուխներով մխուած , սրուած են :

*
* *

Եօթանասունք և անոնց հետ զրեթէ բոլոր
թարգմանիչք չեն հասկցած թէ ինչ է ռոթկւն :

Գ. Թագ. ԺԹ. 4-5 ին մէջ Հայերէն բը-
նադիրը կ'ըսէ. «Եւ ինքն գնաց յանապատ ա-
ւուր միոյ ճանապարհ և չոգաւ և նստաւ ընդ
քեւեկեկաւ [ռոթկւն] . . . Եւ ի քուն եմուտ և
ննջեաց ընդ ճեկովն [Ռոթկւն] : Այս հատուածին
մէջ Եօթանասունք առաջին տեղը տառադար-
ձութեամբ գրած են ռաթկէն [ῥαθμῆν], իսկ երկ-
րորդ տեղը ֆիւտոն [φυτόν], տունկ : Հայերէնը
թէեւ կը պահէ Յունարէնին տունկ բառն
բայց չհասկնալով ռաթկէն, կը դնէ ըստ Ասո-
րական թարգմանութեան քեւեկեկի : Արդարև
Payne Smith իր Thesaurus Syriacus Ասո-
րերէն բառագրքին մէջ խօսելով ռոթկւնին
վրայ, կը յիշէ Բար Բահուլ Ասորիին ըսածը .
Բսիսօ հիսօ [քեւեկեկի մը] շ'էրրուա [Երրայեցերէն]
Ռոթկւն հիւս [ռոթէմ մը (կը կոչուի)] :

Ակիլայի Յունարէն թարգմանութիւնն ունի
ռոթկւնի տեղ ἀρκεύθου, genévrier, գի, իսկ Սիւմ-
մաք միայն իմաստը կ'առնէ և կը դնէ σκέπης,
հովանի, ապաստան :

Յերոնիմոս արբան վուլդատային մէջ հե-
տեւելով Ակիլայի, որ կը ներկայացունէր ան-
շուշտ իր ժամանակին Երրայական աւանդու-
թիւնը, կը դնէ juniperus, գի :

Յովբ. 1. 4ին մէջ Հայերէնն ինչպէս նաև
յունարէնը կը գոհանան դնելով փայս (ξύλον),
փոխանակ ռոթկւնի :

«Որք պատէին խարշափուն բանջարով, ո-

րոց բանջարն իսկ էր կերակուր: Անարգք
և արհամարհեալք և կարօտեալք յամենայն
բարութենէ որք և զարմատս փայտից ծամէին
ի սաստիկ սովոյ:»

Վուլգատան դարձեալ Ակիլայի հետեւելով
կը դնէ juniperus, գի, արսըմ. քանզի Ս. Յե-
րոնիմոս իր Եւսեփոսի Onomasticonին թարգ-
մանութեանը մէջ կ'ըսէ. ոտրքւմ, զոր Ակիլայ
կը թարգմանէ արկերուն, գի է, Սիւմմակի
umbraculumը (հովանի, ապաստան):

Իսկ Սաղ. ձի. 4ը բնաւ չէ հասկցուած,
որովհետեւ Եօթանասունք բոլորովին կը հե-
ռանան բնագիրէն և կը ջանան իմաստը
միայն թարգմանել «... սրեալք նետք հղօրի,
կայծակամբ անայութեան Եօթաւուօճ. Վուլգա-
տան կը թարգմանէ Յունարէնը և կը գրէ.
cum carbonibus desolatoriis.

Վուլգատային այս տարօրինակութիւնը ա-
նով կը բացատրուի որ Լատինական թարգմա-
նութիւնը կատարուած է նախ և առաջ Եօթա-
նասնից վրայ և կը կոչուի ինն վուլգատայ կամ
Իսայիկ. շատ անկատար բան մըն էր աս լի սխալ-
ներով. Դ. դարու վախճանին Յերոնիմոս աբ-
բան սրբագրեց Լատիններէն Աստուածաշունչը
Երբայականին և Ակիլայի թարգմանութեան
վրայ: Այժմեան Վուլգատան գրեթէ ամբող-
ջութեամբ Յերոնիմոսի սրբագրածն է ի բաց
առեալ Սաղմոսը, որ մնացած է Եօթանասնից
վրայ եղած հին թարգմանութիւնը:

Մեր թարգմանիչ հարք իրենց ընտրողա-

կանութեան մէջ բան մը չհասկնալով Յունարէնէն և ունենալով իրենց հետ Ասորականէն թարգմանութիւն մը, կը հետեւին անոր և կը գրեն .

« Զի՞ սացի քեզ կամ զի՞նչ յաւելցի, լեզու նենդաւոր . Որպէս նեաք հօօրի զի մըխեալ են կայծակամբ կաղնոյ . »

Ասորական բնագիրը կը զնէ բալլուսօ, կաղնի :

* * *

Ուրեմն հայ թարգմանիչք, ինչպէս միւսները, չեն գիտցած թէ ի՞նչ է ոտքւը, որ է օքո՞՞, գենիստայ :

Յովբ . 1 . 13ին և Գ . Թազ . ԺԹ . 5ին մէջ հետեւած են Յունարէնի, իսկ Գ . Թազ . ԺԹ . 4ին և Սաղ . շԹ . 4ին մէջ ալ Ասորերէնի :

* * *

Իօրայէլացիք Սինայի անապատին մէջ իջեւանեցան նոյնպէս յԹաքաւայ, օրո՞՞տաւա՞ն . Թիւ . 1Գ . 18, 19 :

Կ Ա Ղ Ա Մ Ա Խ

Կաղամախի .— Երբ . Լիբնայ .— Λεύκη .— Populus Alba L. = Peuplier blanc, P. de Hollande, Ypreau.— Թրք . آق قواق .— Ար . سفیدار . درخت تبریزی

Բարսի .— P. Pyramidalis Rozier = P. Pyramidal, P. d'Italie.

Դողդոջուն կաղամախի .— P. Tremula L. = P. Villosa Rchb. = Tremble.— Var. P. Canescens Sm. = P. Alba tremula Krantz. = Grisard.

Կաղամախի յիշատակութիւնն եղած է Հայերէն Ատոուածաշունչի մէջ երկու տեղ . Ես . ԽԱ . 19 . և Ովս . Դ . 13 (1) : Կաղամախն է peuplier, գաղազ և ի մասնաւորի ազ գաղազ

(1) Երբորդ յիշատակութիւն մը կաղամախի կը գտնենք ի «Գիրս Մնացորդաց ըստ հնագոյն թարգմանութեան» զոր հրատարակեց Գրիգոր Խալաթեանց [Մոսկուա, սպ. Վարվառե Գացտակ, 1899] : Այս գործը , որ երկու ձեռագիրներու վրայէն կատարուած է , մին՝ [Էջմիածնայ , թիւ 183 , 1635 թուականի , միւսը՝ Երուսաղէմայ , 1269 թուականու , սովորականէն տարբեր թարգմանութիւն մը կը ներկայացունէ :

Այսպէս Բ Մնաց . Բ . Տի մէջ կը գտնենք . «Եւ տացես բերել ինձ փայտս սարոյն , մայր և կաղամախ ի Լիբանան լեռնէ , փոխանակ ըսելու . «Եւ տուր ինձ բերել փայտս մայրս և սարոյս և թեղօչս ի Լիբանանէ :»

peuplier blanc. Populus alba L. և Մ. Գրոց
Երբայական բնագիրը կաղամախի փոխարէն կը
դնէ շիրնայ, իսկ Յունականը լնւկէ λεύκη. այս
երկու բառերը կը նշանակեն սպիտակ, այսինքն
սպիտակ կաղամախ ծառը, քանզի կաղամախն
ունի սպիտակ հաստ բուն, իր տերեւներուն
ետեւի կողմը բրդոտ է և իր նոր բողբոջները
բամպակի պէս ճերմակ են :

Կաղամախները (populacées), որ ուռիներու
հետ կը կազմեն առանձին տոհմ մը, շատ տա-
րածուած են հիւսիսային կիսագնդի բարեխառն
և խոնաւ մասերուն մէջ :

Կաղամախները, այս բառն իր ընդհանուր
առումով, մեծ ծառեր են, իրենց ծաղկի բող-
բոջները, որ տերեւներէն կանուխ կ'արձակ-
ուին, կը պարունակեն սեռային նիւթեր և
ատոր համար կը գործածուին բժշկութեան
մէջ, onguent populeum. իրեւ ցաւը հանդար-
տեցունող : Տերեւները փոխադիր (alterne) են
և լայն ու իրենց երկայն կոթը կողմնակի տա-
փակցած է, որով փոքրիկ հովէ մը կը շար-
ժին : Որձ և էգ ծաղիկները առանձին են և կը
կազմեն զատ զատ խրացներ (chaton) վար
կախուած, ինչպէս կաղինին որձ ծաղիկները :
Քսանի չափ տեսակները ծանօթ են և յարգի,
իրենց արագ աճման և կակուղ ու թեթեւ
փայտին համար. ասոնցմէ մէկ քանիները կ'ա-
ճին մեր երկրի, ինչպէս նաև Պաղեստինի մէջ :

1) Կաղաւախը peuplier blanc, բարձր ծառ
է ողորկ կեղեւով և տարածուած ճիւղերով,

նոր բողբոջները բամպակի պէս ճերմակ են, տերեւները ձուածեւ, խորշաւոր են և աստի-

1.—Տերեւ կաղամախի.— 2. Տերեւ բարտի.— 3. Տերեւ դողդոջուն կաղամախի.— Բարտի որձ (4) և էգ (6) խրացներ.— Որձ (5) և էգ (7) ծաղիկներ.— 8. Պսուղ.— 9. սերմ:

նաւոր (sinuées-dentées). Իրենց վերի կողմը կանաչ է և ետեւը սպիտակ, բրդոտ. կոթը կոր է, որձ ծաղիկներն ունին 8 առէջ. էգերը 4 սոսորդ, դեղին, խաչածեւ:

Ատաբաղարի Չարխի հրապարակը, հոն ուր

գետակը, պատմականն Մելաւ, կը կազմէ կղզեակ մը, ամբողջ հոյակապ կաղամախներ կ'աճին:

2) Կաղամախին կը նմանի և մեր երկրի մէկ քանի մասերուն մէջ թերեւս այդ անունով ալ կը կոչուի դոդոդոն կաղամախը (2) tremble Populus Tremula L., նոյնպէս մեծ ծառ, 15-20 մէտր, թէեւ ոչ առաջնոյն չափ, և տարածուած ոստերով ու ողորկ կեղեւով. կը բուսնի անտառներու մէջ, իր փայտը կու տայ լաւագոյն ածուխը վառօղի համար:

Նոր բողբոջները բրդոտ են և կպչուն, սրածայր և ձուլածեւ տերեւներով, իսկ մեծցած տերեւները խիստ շարժուն են, կրտ և անկասկած խորշերով ու ստաւներով. տերեւին երկու կրեաները կանաչ են ու լերկ. կոթը, երկայն, տափակցած է կողմնակի. խրացները մազոտ են, 8 առէչ ունին ծաղիկները. 4 սոսորդ, խաչաձեւ, ծիրանեզոյն:

(2) Տեսնել Հ. Կէտիկեանի և «Բնապատումի վիճարանութիւնը կաղամախի և բարսիի մասին». «Հանդէս Ամսօրեայ» 1905. էջք 51, 221, 285, 319, 351:

Հ. Մէնէվիչեան բացարձակապէս կը սխալի կաղամախը Populus pyramidalis, և բարաին P. Tremula նկատելով. ոչինչ իրեն այդ իրաւունքը կու տայ:

Իսկ Քաջունի «Գիտութեանց և արուեստից բառագիրքը» Սօսի կը կոչէ peuplier blancը. բարաի, հագնի, p, trembleը. և P. pyramidalին համար ալ կը գրէ. «որ ի մեզ է բուն սօսի.» այս բողբոջին մէջ ուղիղ բան մը չկայ:

Այս երկու տեսակներուն խառնուրդը կուտայ *P. canescens* Smith. որ *grisard* անունով ալ ծանօթ է :

3) *Բարսի*, *P. pyramidalis* Rozier, «Որ իբրեւ զուռի լինի ի ջրարբի տեղիս, բարձրանայ ուղիղ և երկայնանայ իբրեւ զսկրվի (նոճ)» [Հայկազեան բառարան Մխիթար Աբրայի, հտ. Ա. Վենետիկ, 1749]. կեղեւն է խորտուրորտ, սերեւները եռանկիւնաձեւ սրածայր, կսկնոնաւոր սաւաճներով. երկու երեսները կանաչ են փայլուն և լերկ. որձ ծաղիկներն ունին 12-20 առէչներ. իսկ 4 սոսորդներն են փակած ձուլանին. բարտին մէկ զանազանութիւնն է *peuplier noir*ին, սեւ կաղամախին :

Պաղեստինի մէջ կայ նաեւ տեսակ մը որ ծանօթ է *Եփրատայ կաղամախ* *P. Euphratica* անունով որ կը նմանի կաղամախին իր ձևով և բրդոտ տերեւներով. ու բարտին՝ իր առէչներու շատութեամբ. տերեւներն են քաղմածե (*polymorphe*) երբեմն լայն, երբեմն նեղ, ուռիի տերեւի պէս : Առատօրէն կը գանուի Յորդանանի եզերքը և մանաւանդ Միջագետք. չափազանց կ'ըսէ որ «Միակ ծառերը որ Ասորեստանի երկրին մէջ բաւական խոշոր են, իրենց բունը 30 կամ 40 ոտք ընդարձակութեամբ սենեակներ կազմելու կարող, արմաւենիներն ու կաղամախներն են. իրենց բուները մինչև այսօր կը ծառայեն իբրեւ բնակարան Միջագետքի մէջ : Ստորին Եփրատի և Տիգրիսի վրայ այժմ գործածուած նաւերը շինուած են տեսակ մը կաղամախի, հաւանաբար Եփրատայ կաղամախի, հաստ տախտակներէ :»

*
* *

Կաղամախն է Երրայեցերէն շիրնայ և Յու-
նարէն լեւիկ Լէւչոյ .

Ղիբնայ գործածուած է Մն . Լ . 37 և Ովս .
Դ . 13 հասուածներուն մէջ :

«Եւ առ Յակոբ գաւազան՝ շեր [Ղիբնայ]
դալար և ընկուղի և սօււոյ և կեղեւեաց զնո-
սա Յակոբ և եղև սպիտակ :» Մն . Լ . 37 :

Այս տեղ Յունական բնագիրը կը գնէ ,
ῥάβδος στυρακίνη , այսինքն , շտիւրաքսի բա-
րակ գաւազաններ , և շեր կամ թերևս շճեր
տառադարձութեամբ կը նշանակէ շտիւրաքս ,
styrax . արդարև մեկնիչք ոմանք կը նկատեն
շիրնայն շտիւրաքս , փոքր ծառ մը տաք եր-
կիրներու որ կու տայ ճերմակ խոունկ , և այդ
իմաստով ալ թարգմանած են Եօթանասունք
և անոնց հետ մեր նախնիք Մննդոց զրքին այդ
հասուածը :

Սակայն Ովս . Դ . 13ին մէջ Եօթանասունք
ինչպէս նաև Աղիլայ , որոնց հետեւելով ևս
մեր նախնիք , շիրնայն թարգմանած են , և շառ
իրաւամբ , Լէւչոյ , կաղամախ , որ կաղնիին և
բեւեկնիին հետ անտառին փառաւոր ծառերը կը
կազմեն :

Մարգարէն Իսրայէլի անօրէնութիւնները
թուելով կ'աւելցունէ . « Ի գլուխս լերանց զո-
հէին և ի վերայ բլրոց զենուին , ի ներքոյ կաղ-
նեաց և կաղաւնախեաց [շիրնայ] և վարսաւոր
ծառոց [բեւեկնի] , զի հաճոյ թուէր հովանին :»
Ովս . Դ . 13 :

Վուլգատան ինչպէս նաև Անգլիական
Թարգմանութիւնը կը դնեն կաղամախ, popu-
lus. poplar-tree երկու հատուածներուն մէջ ալ :

*
* *

Եօթանասնից Թարգմանութիւնը և անկէ
Հայերէնը ունին լեւիկ, կաղամախ, Ես. ԽԱ. 19ին
մէջ. «Եւ բղխեցուցից յանջուր երկրին զմայրն
և զտօսախն, զմուրան և զնոճն և զսօսն,
զսարզն և զսարոյն և զկաղամախն. զգին և
զփայտն իւղոյ :»

Եօթանասունք այս հատուածին մէջ կը դնեն
միայն զմայրն [κέδρος] և զտօսախն [πύξος],
զմուրան [μυρσίνη] և զնոճն [χυπάρισσος] և
զկաղամախն :

Իսկ Եբրայական բնագիրն ունի կրեզ [մայր],
շիսսայ [ակասիա], հադաս [մուրա], ըձ շիւկն
[ծառ իւղոյ]. — բըռօշ [սարոյ կամ նոճ], Տիդ-
հար [Թեղի] և քա աշուր [տօսախ] :

Հայ Թարգմանիչք նախ նոյնութեամբ
Թարգմաններ են Յունական բնագիրը, յետոյ,
երկրորդ սրբագրութեան մը ժամանակ, տես-
նելով որ կը տարբերի Եբրայական բնագրէն
կամ աւելի հարազատ նկատուած Թարգմա-
նութենէ մը, աւելցուցած են ուրիշ անուն-
ներ եւս :

Այս հատուածը մին է ամենէն շփոթ և
դժուարիններէն. անոր մէջ յիշուած իւրաքան-
չիւր անուն առանձին ուսումնասիրելէ յետոյ,
պիտի դառնանք ամբողջութեանը :

Կ Ա Ղ Ն Ի

Կաղնի.— Երբ . կղն , աղն .— δρυς, βάλανος
— Quercus.— chène.— Թրք . մեշե .— ար .
بلوط . քաղուղ , սիւնիսան .

Որդևարեւ կաղնի.— Quercus coccifera L.
chène à kermès.— ար . حيدار

Կաղնին , ինչպէս հաճարին (hêtre , beech-
tree) արքակաղնին , շագանակենին , կը կազմէ
առանձին սեռ մը կճեպաւորներու տոճմին մէջ :
Իր երեք հարիւրի չափ տեսակները տարած-
ուած են հիւսիսային կիսագնդի բոլոր բարե-
խառն մասերուն մէջ :

Կաղնին առհասարակ անտառային խոշոր
ծառ է կարծր փայտով և երկարակեաց : Իր
որձ և էղ ծաղիկները կը դանուին միեւնոյն
տունկին վրայ առանձինն . որձ ծաղիկները կը
կազմեն փոքր հասկոյցներ , կախուած , նոսր
դեղնագոյն խւացներու երկայնիք : Թերթ չունին
ծաղիկները , այլ 4-12 առէչներ , ցցուած , բա-
րակ թիւերով (filet) : Էղ ծաղիկները մէկիկ
մէկիկ են իրարու վրայ ադուցուած թեփերէ
պատեանի մը մէջ . 3-4 ծիղ ունին իրար փա-
կած . ձուարանն ունի 3-4 խորշեր կրկին ձուիկ-
ներով : Միակ պատուղն է ձուածու կարծր մի-
սով որ կ'ըլլայ նախ կանաչ ու յետոյ դեղին :

Իրբև հնագոյնն մարդկութեան ծանօթ ծա-
ռերուն և Արևելեան ծագումով , կաղնիի բազ-

մաթիւ տեսակները կ'աճին Աստուածաշնչական երկիրներու մէջ :

Ոմանք ունին մշտականաչ տերեւներ կարծր որոնք կը աւելն 2-3 տարի . ուրիշներ թաղանթային տերեւներ ունին որ կը թափին աշնան և կամ հետեւեալ գարնան , երբ նորերը արդէն ծլած են , սակայն աշունին դեղնելէ յետոյ : Առաջին դասակարգին կը պատկանին .

Սդոցի կամ փշակաղնի .— *Quercus ilex* L.

1) Սդոցին կամ փշակաղնին , փոքր ծառ փշոտ տերեւներով որուն կը հանդիպի մարդ ամենուրեք միջերկրականի երկիրներուն մէջ :

2) Որդնաքեր կաղնին , փոքր ծառ մը 1-2 մէտր բարձրութեամբ , փշոտ տերեւով , որուն բալուանները ² կը հասունանան 2 տարիէն . այս կաղնիին ճիւղերուն վրայ կ'ապրի որդն (kermès baphica) որ կուտայ որդան կարմիր ներկը (ղըրմըզ) : «Ղըրմըզ որ է կօխազ (κόκκος βαφικῆ) կ'ըսէ Ամիրատովլազ , ինքն կենդանի է , որ ի լեղի կաղնուն տերեւին վրայ՝ կարմրուկ կար-

մբրուկ սարան չափ հատիկներ է, և թէ չժողվեն
կու թուշի և կ'երթայ, իրք մի չի մնար, և
ներկրարնին կու ժողվեն, և դապրչում և բզ-
բուրդն անով կու ներկեն . . . :

3) Միեւնոյն բաժանման կը պատկանի նոյն-
պէս անկարեր կաղնին (*chêne-liège*, *Quercus*
Suber L.) որուն հաստ կեղեւը հարաւային
Ֆրանսայի, ինչպէս նաև Իտալիոյ մէջ կը գոր-
ծածուի իրրև սունկ, խցան :

* * *

Սովորական կաղնին որու ճիւղերէն ի հնումն
պսակներ կը շինէին, նշան ոյժի, քաջութեան,
կը պատկանի երկրորդ դասակարգին, կազմե-
լով Լիննէի *Quercus Robur* սեռը, զոր արդի
բուսաբանք կը բաժնեն երկուքի, իրենց պը-
տուղներու կոթին երկայնութեան համեմատ .
երկայնակոք *Quercus Pedunculata* Ehrl. և
անկոք ծաղկով կաղնի *Q. Sessiflora* Salisb.
բարձր ծաւեր, կարծր փայտով որոնք հինա-
ւուրց անտառներու փառքն են :

Լիբանանի մէջ մայրիներէն վեր կ'աճի մէկ տե-
սակ մը, *Q. Cedrorum* A.DC. (մայրեաց կաղ-
նի) աւելի երկայն ու նեղ տերեւներով որ խո-
րատէս բաժանուած են (*Post, Flora of Syria*
Palestina and Sinaï.) :

Արեւելքի մէջ առատօրէն կը գտնուի ուրիշ
տեսակ մը *Q. infectoria* (Կ. ներկարարներու)
որ կու տայ գղթոր, վազը, *noix de galle* :
Գղթօրը, որուն վրայ մեծ առեւտուր կ'ըլլայ
փոքր Ասիոյ մէջ, կաղնի չափ խոշոր գունդեր
են կաղնիին տերեւներուն կամ նոր բողբոջներուն
վրայ միջատի մը խայթուածքով կազմուած :

Երբ էգ միջատը, *cynips argentea*, կը խայթէ տերեւը ու հոն կ'ածէ իր ձուն, տերեւն այդ խայթուածին հակազդելով՝ կը պաշտպանէ ինքզինքը, վիրաւորուած մասը կ'ուռնայ և պատելով միջատին ձուն, կ'անջատէ դայն

Որդևաբեր կաղնի.— *Quercus coccifera* L.

Իրմէ՝ այդպէս ընելով միեւնոյն ժամանակ կը կազմէ անոր անքոյթ ապաստան մը ուր ապահով սխալ անցունէ ձմեռը, գարնան հետ ծակել դուրս ելլելու համար անկէ, որպէս զի կարենայ ապահովել տեսակին յարատեւութիւնը :

Լիրանանի կողերուն վրայ կ'աճի նոյնպէս *Q. Aegilops* L. ծանօթ Վալոնայի կաղնի (*chêne véloni*) անուանով, բարձր ծառ կատարը գլխաձեւ լայնցած, լայն ատամնաւոր տերեւներով որոնց ետեւը բամպակի պէս ճերմակ է. կճեւլին թեփերը երկայն են և թերթ թերթ :

Կաղնին ամեն կերպով օգտակար է. փայտը կարծր, կը ծառայէ կարասիներու, վառելիքի .

պտուղը, կեղևը կը գործածուին իրրեւ աղաղ (tan) խաղախորդութեան մէջ, բալուաները, թէեւ դառն, կը ծառային իրրեւ կերակուր խոզերու, խոզկաղիկն, իսկ ուտելի կաղնիին (Q. aesculus) պտուղները որ անուշ են, շագանակի պէս կ'ուտուին Սպանիոյ մէջ, և աղանձուած կը գործածուին իրրեւ խահուէ, café de glands doux, թանկագին՝ հինցած փորհարութիւններու համար իր պարունակած tanninով:

Շատ երկիրներու մէջ կաղնիին տերեւները կուտան անասուններուն ի սնունդ:

Հայաստանի մէջ ի Տարօն, ունինք տեսակ մը Q. mannifera որ կուտայ Մանանայ, դազպէն:

* * *

Երրայական նեղ արմատէն որ կը նշանակէ «ոյժ, գորութիւն» և երկրորդաբար «կաղնի», կը ծագին կարգ մը գորաւոր ու մեծ ծառերու անուններ կշայ, աղայ, կղօն, աղօն որ իսկապէս կը վերածուին երկուքի. կշայ և կղօն: Այս երկու անունները յաճախ շփոթուած են և կշայ որ ընդունուած է իրրեւ բեւեկնի, քանիցս թարգմանուած է Եօթանասնից կողմէ կաղնի. իսկ կղօն ընդունուած է իրրեւ կաղնի (δρύς, βάλανος): Սոյն բառը իր աղօն ձեւով, այսինքն երկար շեշտով, կը գտնենք Ծն. ԼԵ. 8ի մէջ, ուր Երրայական բնագիրը կ'ըսէ որ Գերորա Ռերեկայ դայեակը թաղուեցաւ կաղնիին [աղօն] տակ, զոր կոչեցին աղօն բախար, լացող կաղնի, Հայերէնը կաղնի սոյն (βάλανος πένθους, quercus fletus): Ասորերէնն ունի հոս բեւեկնի:

Մն. ժԲ. 6 և Բ Յր. ժԱ. 30. Կը գրտնենք «կաղնին բարձր», «առ կաղնեաւն բարձու» ըստ Յունականին ὑψηλῶν, ուր Վուլգատան կը գնէ ad convallem illustram [նշանաւոր հովտին մէջ] Մն. ժԲ. 6. և quercum excelsam [ընդ կաղնեաւ բարձու]. Բ Յր. ժԱ. 30. Երբայական բնագիրն ունի կաղնին վարկն, զոր ո-

Անկոր ծաղկով կաղնի.—Q. Sessiflora Salisb.

մանք կը կարդան Մաւրրե, թերեւս իրաւամբ քանի որ Մննդոց գրքին մէջ քիչ մը վարը երեք տեղ կը յիշուի Մամբրէի կաղնին: ԺԳ. 18, ԺԵ. 13, ԺԸ. 1:

Եօթանասունք կաղնին բարձր թարգմանած են, անշուշտ վարկիւր (րկւ=բարձր) կարդալով:

Յետուայ ժԹ. 33ի մէջ կը կարդանք. «Եւ եղեն սահմանք նոցա Մեկեղի եւ Մայեղալի եւ Բերսսնայիս . . .» Եօթանասունք [codex vaticanus et Alexandrinus] ունին Մողալ [Μολλάμ]

և Մօրս [Μωλᾶ] և Բեսեւիիկն [Βεσεμῖν], սա-
 հայն կը գտնենք Յունական օրինակ մը [Biblia
 polyglotta Samuel Leeի . London 1831. Va-
 riae lectiones E Textu Editionis Grabii] որ
 կը գնէ Հայերէնին նման Մեելէփ [Μεελέφ], և
 Մէլուլե [Μηλών], և Բեսենանիմ [Βεσενανίμ].

Այս տեղ սխալ է թարգմանութիւնը և յան-
 ցանքը Եօթանասնից է .

Երրայական բնագիրը կ'ըսէ մը հեղեփ [յե-
 դեփայ] մը կընն [ի կաղնւոյն] պը սաւանիս [որ
 ի Սաաննիմ]. մի և նոյն Սաաննիմի կաղ-
 նիին կը հանդիպինք Դատ . Դ . 11 էրնն
 պը՛ Սաւանիս . Հայերէնն ունի «սա կտղեկաւն
 հաւգոցեղոցն» ինչ որ թարգմանութիւնն է մի-
 կնոյն Յունական օրինակին [variae lectiones E
 Textu editionis Grabii] πρὸς δρυὸν ἀναπανομέ-
 νων , մինչդեռ Եօթանասնից սովորական օրի-
 նակներն ունին ἕως δρυὸς πλεονεκτουῦντος , Վուլ-
 դատան ունի usque ad vallem, quae vocatur
 Sennim. ցհովիան որ կոչէր Սէննիմ .

Դատ . Թ . 37 . Երրայականն ունի էրնն Մը՛
 Ոնենիս, տասնողներոս [տագընի , մոգ] կաղնի ,
 Եօթանասունք կը գնեն Երրայերէն բառերը նոյ-
 նութեամբ Ἡλων Μαωενίμ . Հայերէնն ունի
 «ընդ ճանապարհ կաղնւոյն դիսանցաց» , դարձ-
 եալ հետեւելով Յունական օրինակին զոր յի-
 շեցինք , δρυὸς ἀπὸ βλεπόντων . Վուլդատան ունի
 per viam, quae respicit quercum [այն ճամ-
 բէն որ կաղնիին կը նայէր , կաղնիին դարձած
 էր] յայտմ հետեւելով Ակիլայի :

Ծն. ժԳ. 6 ունի քեռեկնի ձոր, Երրայեցե-
րէնն է կեղ փարան, Եղ փարան, զոր Եօթա-
նասունք թարգմանած են քեռեկնի ձոր, այլք,
Փարանու կաղնի, իսկ Վուլգատան՝ usque ad
campestria Pharan. մինչև ի դաշան Փարանու:

Կաղնի բառը դորձածուած է օրոճի տեղ,
հետևողութեամբ Ասորականին Սաղմ. ՃԻ. 4ի
մէջ:

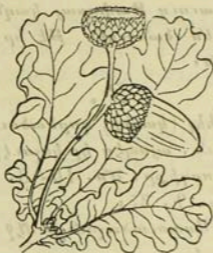
Կաղնին մարդկութեան ^{*}^{*} ճանչցած ամենահին
ծառերէն է, առաջին մարդիկ անոր հովանիին
տակ ապաստանեցան, անոր պտուղէն կերան,
և հոն իրենց առաջին խորանները կանգնեցին
Տէրօջը գոհանալու կամ դից պաշտօն մատուցա-
նելու համար: Ինչպէս էր ի Յունաստան, Հռովմ
և նոյն իսկ հին Գաղղիացւոց մէջ ուր դրոխտ-
ները մեծ հանդիսաւորութեամբ կը ժողովէին
կաղնիին ճոռուքը (gum) մասնաւոր օրեր, որու
մնացորդն է նոր տարւոյ օրը դրան վրայ ճուռ-
պի ճիւղեր կախելու սովորութիւնն յԵւրոպա:
Կաղնիներու հովանիներն եղան առաջին դամ-
բարանները մարդկութեան, որպէս զի այդ դա-
բաւոր ծառերուն տակ չկորսուին յիշատակն ա-
նոնց՝ զորս կ'ուզեն մարդիկ որ ապրին իրենց
մահուընէն յետոյ ալ:

*
* *

Սուրբ Գրոց մէջ նշանաւոր են մանաւանդ
Մամբրէի կաղնին և Բասանու կաղնիները:

Մամբրէի կաղնին ի Քերքոն զոր մինչև
այժմ կը ցուցունեն Երուսաղէմայ մօտ ուխ-

տաւորներուն , նշանաւոր էր Աբրահամու ժամանակ . հոն Աբրահամ բնակեցաւ և Սեղան կանգնեց Աստուծոյ (Մն . ժԳ . 18 , ժԴ . 13) ,

Երկայնակոթ կաղնի.— *Q. pedunculata* Ehrl.

հոն Տէրը Աբրահամին երեւցաւ երբ նա նստած էր կէսօրին իր վրանին դուռը (Մն . ժԸ . 1) :

Բասանու կաղնիները նշանաւոր էին իրենց բարձրութեամբ և Նսայի Բ . 13 ցոյց տալով տէրոջը զօրութիւնը , որ կը պատժէ ամբարտաւանները , կ'ըսէ « [օր Տեառն զօրութեանց] ի վերայ ամենայն մայրից Լիբանանու բարձրացելոց և վերացելոց , և ի վերայ ամենայն ծառոց կաղնեաց Բաւաւնու : »

Նզեկիէլ Տիւրոս քաղաքին վրայ խօսելով կ'ըսէ . « Ի Բասանէ [Բասանի կաղնիներէն (Էշնիս)] արարին զղեկս նաւաց քոց » Նզ . Իէ . 9 . և Չաքարիա (ժԱ . 2) կը յաւելու . « Ողբասցեն սարոյք , զի մայրք գլորեցան , զի մեծա-

պէս մեծամեծք շուտացան . ողբացէք , կաղ-
նիք Բասանու , զի քակեցաւ անտառն տնկա-
խիտ :»

Դերորա թաղուեցաւ Սգոյ կաղնիին տակ Ծն .
լե . 8 . և Սաւուղ թափորայ կաղնիէն կ'անց-
նէր երբ իրեն ծանուցին թէ իր հօր էչերը
գտնուած էին :

* * *

Ալլոն և կեղ (կաղնի) գործածուած են իբրև
յատուկ անոն , այսպէս կը կոչուէին Չարու-
ղոնի երկու որդիքը : Ծն . լե . 8 . Թիւ . ԻԶ .
26 , Ա Մնաց . Դ . 37 :

Հայերէն Աստուածաշունչի մէջ կաղնի բառը
գործածուած է .

Ծն . ԺԱ . 6 . ԺԳ . 18 . ԺԴ . 13 . ԺԸ . 1 .
լե . 8 . — Բ Օր . Թ . 30 . — Դատ . Դ , 11 .
Զ , 11 [կրայ] . Թ , 6 . 37 . Ա Թագ . Ժ , 3 . Ժէ .
19 [կրայ] . — Բ Թագ . ԺԸ , 9 , 10 , 14 [կրայ] . —
Սաղմ . ճԻ . 4 [Թոթիւ] . — Ես . Բ , 13 . Զ .
13 . ԽԳ . 14 . — Ով . Դ , 13 . Եզ . Զ . 13 , Իէ .
6 . — Ամ . Բ . 9 . — Զաք . ԺԱ . 2 :

Ս Օ Ս Ի

Սօսի . — Երբ . Արևոն . — πλάτανος . — Platanus . — Platane . — Անգղ . Plane-tree . — Platanus Orientalis L. — Թրք . Ղալլաղան , չինար . — Ար . دلب րուր :

Իսկապէս Հայկական ծառն է Սօսին , Հայաստան և Կովկաս եղած են իր բնագաւառն ու անկէ տարածուած ամենուրեք . մինչ Հայաստանի և Փոքր Ասիոյ մէջ կրնայ տարածուիլ սերմով , օտար երկիրներու մէջ , ի Ֆրանսա և այլուր կը տնկեն և կը հասցնեն մանր ճիւղեր տնկելով :

Հայկական պատմութեան մէջ սօսին ծանօթ է , մեր նախահարք Քրիստոնէութիւն ընդունելէ առաջ Բնութեան պաշտօն կը մատուցանէին , յաղթ սօսիներու տակ կը զոհարելին և անոնց տերեւներու սուսախնէն պատգամներ կը հանէին :

Նշանաւոր էին Արմաւիրի Սօսիները զորս Հայկայ որդին Արմենակ տնկած էր . և Հայկազանց վերջին թագաւորը , Արայի որդի Անուշաւան , կը կոչուէր Սօսակուր . «ձօնեալ էր ըստ պաշտամանց ի Սօսիսն Արմենակայ , որ յԱրմաւիր զորոց զսաղարթուցն սօսաւին , ըստ հանդարտ և կամ սաստիկ շնչելոյ օդոյ եւեթ ոստոց շարժումն , սովորեցան ի հմայս

յաշխարհի Հայկազանց . և այս բաղում ժամանակս» [Խորենացի] :

Արմաւիրի աւերակները կը գտնուին Այրարատայ Արագածոտն գաւառի Սարտարապատու վիճակին , կամ Արմաւրայ դաշտի մէջ բարձրացող համանուն բլրակին վրայ : Սոյն բլրոյն արեւմտակողմը ըստ աւանդութեան բնակչաց , երկիրը ներկած ժամանակ , գտած են ծառոց մեծամեծ արմատներ , զորս ոմանք կը համարին այն հնադարեան սօսեաց մնացորդները [Էփրիկեան . բնաշխարհիկ բառարան Հտ . Ա . էջ 304 . վերեւտիկ] : Յարդ մեծ սօսիներ կան յՈրդուատ Գողթանայ , ի վարդաշէն Գանձակայ [Ալիշան , Հին Հաւաստ Հայոց . էջ 75] :

*
* *

Մեծ ծառ է սօսին , մինչև 30-35 մէտր բարձրութեամբ , ուղիղ կը բարձրանայ և կը տարածէ իր ճիւղերը : Կեղևը ողորկ է , գորշ կանաչագոյն և կ'իյնայ , կը թափի լայն շերտերով : Տերեւները փոխազիր են , լայն , որթի տերեւներու նման բլթաւոր (lobée) . նորածիլ տերեւները մազոտ են , բայց յետոյ կ'ըլլան լերկ : Ծաղիկները միասեռ միաբնակ (monoïques) են , միեւնոյն ծառին վրայ կը գտնուին առանձին ու կը կազմեն 3-4 գունդեր , խոզակներ կախուած կոթի մը երկայնքը : Ծաղիկները պատեան (périanthe) չունին , այսինքն ոչ բաժակ ունին , ոչ պսակ , այլ նուրբ թեփեր . սպտուղներն

Մօտի .— *Platanus orientalis* L.

1. Որձ ծաղիկներ .— 1'. Նախորդ տար-
ուան ծաղիկներ .— 2. Էդ ծաղիկներ .— 3.
Պտուղ մեջտեղէն կտրուած .— 4. Սերմ իր
պատհանին մէջ :

են չոր, միախորշ, չբացուող փոքրիկ լախտե-
րու նման, ստորև մազով պատած :

* * *

Սօսին Հայաստանէն անցաւ Յունաստան, ի
Հռովմ ուր պարտէզներու, ճամբաներու իրրե-
զարդ կը անկուէր իր հովանւոյն համար : Ծա-
տորրիան իր «Ողի Քրիստոնէութեան» գրքին
մէջ (հտ. Բ. 8) «Այս աստուածային մարդիկը
(Ամփիոն, Կաղմոս, Որփէոս), կ'ըսէ, Սօսի
մը տակ նստած, ամբողջ զմայլած ժողովուրդի
մը կու տային իրենց դասերը :»

Պղինիոս կը նկարագրէ Լիւկիոյ մէջ սօսի մը
աղբիւրի մը քով, որու շրջապատը 81 ոտք էր
(Գլ. ԺԲ. 5), Հռովմայեցի Լիկիոս Մուկիա-
նոս հիւպատոսը անոր բունին մէջ օթեւանեցաւ
18 հողւով : Կալիգուլա սօսիի մը բունին մէջ 95
հողիի սեղան մը տուաւ : Դը Կանչոլլ (Physio-
logie végétale. p. 993) կը յիշէ սօսի մը Վոս-
փորի վրայ ի Պէօյիւքտէրէ 90 ոտք բարձր, 15
ոտք շրջապատով :

Քսերքսէս երբ Լիւզիայէն կ'անցնէր, հոն
պաշտօն մատոյց հոյակապ սօսիի մը : Սօսե-
պաշտութիւնը ցարդ գոյութիւն ունի փոքր
Ասիոյ մէջ : Ատաբազարի մօտ կայ հին Սօսի
մը, չարաչ դաւախ կոչուած, ուր ուխտի կ'եր-
թան ամուլ կիներ. մայրերը կը տանին տղաքը
որոնք իրենց անկողինը կը թրջեն գիշերը և
տակէն կ'անցնին ու լաթի կտոր մը կը կապեն
վրան :

* * *

Սօսին իր ստուերէն զատ մեծ օգուտ մը չունի, ինչպէս որ կը նկատէ նոյն ինքն Մխիթար Գոշ իր ժ.թ. առակին մէջ. բայց ունի քանի մը վնասներ:

Իր նոր տերեւներն ունին իրենց վրայ աղուամազներ աստղաձև մանր փուշերով որոնք հովին հետ կ'ել թան կը մաննն մարդոց աչքը, քիթը, կողորդը, յառաջ բերելով աչքի կարմրութիւն, արտասուք, հարբուխ, հազ, ինչպէս սիզաբոյսներու (graminées) և ուրիշ տունկերու արգասաւորիչ փոշին (pollen) յառաջ կը բերէ asthme des foins:

Փարիզի դորձաւորները որ պողոտաներու սօսիները կը յօտեն, կ'աշխատին առտուանց կանուխ ցորչափ արեւը չէ բարձրացած ու ցօղը փակած կը պահէ փշոտ աղուամազները տերեւներուն վրայ: Միեւնոյն պատճառով Ամբրիկայի մէջ արգիլուած է ազարակներու մօտ և հիւանդանոցներու շուրջը սօսի տնկել:

Դիոսկորիդէս արդէն կ'ըսէ որ սօսիի տերեւներուն աղուամազը կը վնասէ աչքին ու ականջներուն:

Սօսին ուրիշ անպատեհութիւն մըն ալ ունի. իր ողորկ ու ճաթառող կեղեւին տակ ձմեռը 20—100ական խումբերով կ'ապրի սարգազգի ցեց մը կարմիր, քոսի ակարի (acarien) տեսակէն, (Tetranychus telarius L. var. Rus-

sealus Koch.) որ երբեմն մարդու ալ կը յարձակի :

Կեղեւին տակ բարակ թելերէ բաւական թանձր ոստայն մը կը կազմեն և անոր ծալքերուն մէջ խմբովին կ'անցունեն ձմեռը, գարնան կ'իջնեն պարտէզներու մէջ և լուրիաներու ու մանաւանդ ելակենիներու տերեւներուն վրայ կ'անցունեն ամառը իրենց խայթոցով անոնց աւիշը ծծելով . քաղաքներուն մէջ ուր չեն գտներ ելակենիներ, դժկամակօրէն կը գոհանան սօսիին կարծր տերեւներովը ու երբ առիթը գտնեն՝ մարդուն վրայ կը յարձակին, մազերուն ելած ծակերը խօթելով իրենց խայթոցը, և կը պատճառեն քերուրտուք, կարմրութիւն մորթի, իրենց թողած գրգռիչ հեղուկին հետեւանքով : [Dr. Stephan Artault. "Le platane et ses méfaits," in Archives de Parasitologie, T. III. 15 Մայիս 1906, Paris] :

*
* *

Արմեն երբայեցերէն կը նշանակէ սօսի, արման (մերկանալ) արմատէն, քանզի ողորկ կեղեւը լայն շերտերով կ'իյնայ, կը հանուի : Արմոն գործածուած է երեք տեղ .

1) Եւ առ Յակոբ դաւազան՝ շեր դալար և ընկուղի և սուրոյ : ՄՆ . Լ . 37 :

2) Եւ իրրեւ ձիթենի վայելուչ ի դաշտի : Եւ իրրեւ սառս ի գնացո ջուրց բարձրացայ : Իմաստ . Սիրաք , ԻԴ . 19 :

3) Սարդն և սարոյն և նոճ ի գրախարին Աստուծոյ ոչ հաւասարեցին շառաւիղաց նորա, մայրքն և սուսյֆ [արևնիսիւ, սօսիներ] ոչ նմանեցին սասոց նորա. Եղ. 1Ա. 8:

Այս երեք հասուածներուն մէջ Երրայաղան արևնի, ինչպէս Հայերէնին, նոյնպէս Վուլգատային, platanus, և Ասորերէնին մէջ, դուլքո (սօսի), նմանօրինակ թարգմանուած են:

Իսկ Եօթանասնից թարգմանութիւնը առաջին երկու հասուածներուն մէջ միայն կը գնէ πλάτανος, սօսի, մինչ երրորդին մէջ ունի ἐλάται, եղեւինք և Եղեկիէլի 1Ա. 8 հասուածին մէջ կը տեսնուի Հայ թարգմանութեան վրայ Ասորական ու Յունական թարգմանութեանց ազդեցութիւնը. անտարակոյս Ասորականէն եղած առաջին թարգմանութիւնն ունէր ի սկզբան սարդն [հրգօ], սարոյն [արխ], սուսյֆ [դուլքօ], համաձայն Երրայաղանին՝ որ ունի արազիս [cèdres, մայրիք Լիրանանու], բրոշիս [cypres, սարոյք կամ նոճք], արևնիսիւ [սօսոյք]: Յունարէնն ալ հասուածին մէջ ունի κυπάρισσοι [նոճք], πίτυες [մայրք, pins, չաւ], ἐλάται [եղեւինք, sapins]. Թարգմանիչք սխալած չլլալու համար կ'աւելցունեն Յունարէնէն նոճ, մայրսն բառերը, աւելորդ տեղը ահշուշտ, առանց միւսները վերցնելու:

*
*
*

Հայերէն Աստուածաշունչին մէջ ուրիշ չորս տեղ եւս կայ յիշատակուած սօսին.

4) Եւ փառքն Լիրանանու առ քեզ եկեսցեն սարգիւն և սօսիւ և նսճով և մայրիւ՝ առ հասարակ փառաւոր ասնել զտեղի սրբութեան իմոյ : Ես . Կ . 13 :

5) Եւ բղխեցուցից յանջուր երկրին զմայրն և զսօսախն , զմուրան և զնոճն և զսօսն , զսարգն և զսարոյն և զկաղամախն , զզին և զփայտն իւղոյ : Ես . ԽԱ . 19 :

6) Զայն փայտ զոր եհատն , զսարոյն կամ զսօսն , զկաղնին կամ զթեղօշն : Ես . ԽԳ . 14 :

7) Ելէք ի լեանն և բերէք տերեւս ձիթենեաց , և տերեւս ի ծառոց սուեաց և տերեւս ի մրտենեաց խնկենեաց , և տերեւս արմաւենեաց , և տերեւս ի թաւ ծառոց : Նէէմ . Ը . 15 :

Ես . Կ . 13 և ԽԱ . 19 հատուածներուն մէջ Հայերէնը կը գնէ սօսի Երրայական սիոյար բառին տեղ զոր այժմ կ'ընդունին իբրև թեղի , orme , Գարսա աղան և այդպէս ալ թարգմանած են Ահիլայ և Սիւմամաքոս πετέλα , թեղի զնելով : Անգղիական թարգմանութիւնը կը գնէ pine , մայր , ջաւ , Եօթանասնից նման որ ունին πεύκη : Տիոյար , Հայերէնին պէս , սօսի թարգմանուած է Արաբերէնին մէջ ալ որ կը գնէ դուրր : Ես . ԽԱ . 19 :

Ես . ԽԳ . 14ին մէջ սօս գրուած է Երրայական սիրգային տեղ , անշուշտ նոյնը նկատելով սիոյարը և սիրգայն :

Այս հատուածին մէջ Ասորական թարգմանութիւնը կ'ըսէ պարզապէս . «Այն փայտը զոր կտրեց կաղնիի անտառէն [օրոյ , մէշէլիք] :»

Իսկ Եօթանասնից բնագիրը կը գոհանայ մայր դնելով :

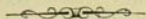
Երբայական բնագիրն ունի այս հատուածին մէջ կրկն [cèdre, մայրի Լիբանանու], սիրգայ [yeuse, սղոցի], կլոն [կաղնի], որկն [pin, թեղօջ, ջաւ] :

Ակիլայ և Թէոսոսիսն կը թարգմանեն κέδρος [մայրի], άγριοβάλανος [սղոցի], δρὺς [կաղնի], πίτυς [թեղօջ] :

Այս հատուածին մէջ պէտք է լինի Սարդ, որ է մայրի Լիբանանու, փոխանակ Սարդի:

Նէէմ. Ը. 15 հատուածին մէջ սօսիի գործածութիւնը շատ աւելի տարօրինակ է. Երբայեցէրէնն ունի սօս բառին տեղ ընդ շէնէն, որ է ծառիւղոյ, Յունարէնը կը դնէ κυπάρισσος, նոճի, իսկ Ասորերէնը կը դնէ զուլայ, որ զուլայ և գրուած փոխանակ նոճի :

Անգղիական թարգմանութիւնն ունի, pine, ջաւ, իսկ Վուլգատան frondes ligni pulcherrim [կողերս զգեղեցիկ ծառոց] : Նէէմիի այս հատուածը Ղևա. ԻԳ. 40ին կը համապատասխանէ :

Գ Ի

Գի.— Երբ. Արար.— *ἄρκευθος* .— Juniperus.— Genièvre.— Juniperus oxycedrus L.— Թրք. Արսրճա .— Ար. *عرعر* *արար* :

Յրդի.— βράθυ .— brathy.— Sabine.— Juniperus Sabina L.— Անդղ. Savin.— Ար. *هل* *արյուլ* .— *صينية* :

Գին կը պատկանի մերկասերմներու (gymnosperme) տոհմին մէջ նոճեայց զեղին: Մերկասերմ կը կոչուին, որովհետև իրենց սերմը փոխանակ պտուղի մը մէջ փակուած ըլլալու, մերկ է, անպատասպար: Կը կոչուին նոյնպէս կոնաքեր (conifère), որովհետև իրենց պտուղը կը ներկայացունէ առ հասարակ կոն (cône) մը. այսպէս են եղևինները, մայրինները, նոճինները:

Գիերը որոնց երեսունի չափ տեսալիններ կ'աճին հիւսիսային կիսագնդի լեռնային մասերուն մէջ, ծառեր կամ քուփեր են որոնց որձ են եզ ծաղիկները սարքեր ծառերու վրայ կը զտուին (dioïque). իրենց տերեւներուն ձևէն կրնանք գիերը բաժնել երկու կարգի. ոմանք, ինչպէս հասարակ զին (Juniperus communis L.), թղուկ զին (J. nana Willd.), (J. oxycedrus L.), ունին փշոտ տերեւներ որոնք երեքական շարուած են ճիւղին շուրջը (verticille). միւսները, ինչպէս փիւնիկեան զին (J. phoenicea L.), խնկաքեր զին (J. Thurifera L.) և զրդին (J.

sabina L.) նոճիին նման թեփածե տերեւներ ունին կղմինարի պէս իրարու անցած(imbriquée) : Մշտադալար են բոլորն ալ և իրենց կոնածե պտուղը թանձր և մսոտ թեփեր ունի որ կը նմանցունեն զայն հատապտուղի (baie) :

Գիւի գլխաւոր տեսակներն են .

1. Հասարակ գի (J. communis L.) փշածայր տերեւներով , ունի պտուղ գնտածե , մսոտ , սև կապոյտ , համը անուշ է , գրգռիչ և միզարեւ , անով կը պատրաստեն օիլն ըսուած օղին :

2. Փշոտ մայրի կոչուած տեսակը (J. oxycedrus L.) որուն փայտը , երբոր գոց տեղ մը այրուի , կու տայ կսդի խղ (huile de cade) կոչուած ճճխասպան կուպը մը . երկայն ու փշածայր տերեւներ ունի , պտուղը կարմիր նարնջագոյն է :

3. Յրդի (J. sabina L.) տերեւները կարճ են և կղմինարի պէս շարուած թեփեր ունի , պտուղը գոց կապոյտ է ծած կոթով , տերեւներն ունին իրենց ետեւի կողմը բուշտ մը ուր կայ ցրդիի գոյացուրիւն (essence de sabine) . ցրդիի փոշին վէրք կը բանայ :

4. Փիւնիկեան գի (J. Phoenicea L.—J. tetragona Moench). տերեւները ցրդիին տերեւներուն նման են , միայն ետեւի բուշտը կը պակսի . պտուղը կարմրորակ է , բաւական խոշոր :

Պաղեստինի մէջ գտնուող տեսակներուն գլխաւորներն են 1⁰ . Փշոտ մայրի ըսուածը

որուն նոր ճիւղերը եռանկիւնի են և պատու-
ները կը հասուննան երկու տարիէն, ասի-
կա է անտարակոյս Աստուածաշունչի արարը
և 2⁰. Փիւնիկեան զին :

Բուն ցրդին չկայ Սուրիոյ մէջ, անոր տեղ
կայ J. Taurica Pallas=J. Excelsa Bieberstein:

* * *

Գի բառը Հայերէն Աստուածաշունչին մէջ
յիշուած է երկու տեղ .

1) Գ Թագ. Զ. 31 և 33, ուր նկարագ-
րուած է Երուսաղէմի տաճարը զոր Սողոմոն
կանգնեց, և ըսուած . «Եւ դրաց դարիրայն ա-
րար դուրս ի փայտից զիոց» 31 : «Այնպէս ա-
րար դրաց Տաճարին սեամս ի փայտից զիոց
չորեքկինս» 33 :

2) Ես . ԽԱ . 19 . «Եւ բղխեցուցից յանջուր
երկրին զմայրն և զտօսախն , զմուրան և զնոճն
և զսօսն , զսարգն և զսարոյն և զկաղամախն ,
զգին և զփայտն իւղոյ :»

Առաջին երկու համարներուն մէջ զին
ճշգրիտ թարգմանութիւնն է Յունարէն ἄρκυθος
բառին զոր կը գործածէ Յունարէն բնագիրը :
Գ Թագ. Զ. 32-33 համարները կը պակսին
Եօթանասնից թարգմանութեան սովորական
օրինակներուն մէջ . կը գտնենք զանոնք դար-
ձեալ Samuel Leeի Biblia Polyglottaին սկիզ-
բը (Variae Lectiones E Textu Editioni Gra-
bii) :

Երրայական բնագիրը այդ համարներուն մէջ
ունի ըն շեւեւեւ, ծառ իւղոյ, զոր Եօթանասունք
չեն հասկցած և սխալմամբ թարգմանած են
ἄρχεουθός զի, և Հայ թարգմանիչք ալ հե-
տեւած են անոնց: Յունական ուրիշ թարգմա-
նութիւն մը ունի ξύλων πευκίνων [Hexaples
d'Origène par de Montfaucon, Paris, 1713.
Հտ. Ա. էջ 355]:

Ասորական և Լատին թարգմանութիւններն
ուղիղ են: Ասորականը կ'ըսէ, Իւյսոյ sk' մշկ-
օհրոյ [Իւղոս ծառ] իգական ձեւով. [սակ Վուլ-
գատան de lignis olivarum [ձէթի փայտէ]:

Ես. ԽԱ. 19 հատուածը շատ աւելի տար-
օրինակ է. զի բառը չգտնուիր ոչ Երրայական
բնագրին և ոչ Յունական կամ Ասորական
թարգմանութեանց մէջ:

Երրայական բնագիրն ունի ըն շեւեւեւ, իւղի
ծառ, զոր տեսանք թէ Եօթանասունք թարգ-
մանած էին զի, և Հայք ընդունած էին զայն:

Արդ Եօթանասունք Եսայեայ այս հատու-
ծին մէջ բողոքովին զանց կ'ընեն թարգմանել
ըն շեւեւեւ. Ասորական բնագիրը նոյն այդ հատ-
ուածին մէջ ունի Իւյսո կոյ մեշին [ծառ իւղոյ]
արական ձեւով: Հայերէն բնագիրը ոչ միայն
կը պահէ «ծառ իւղոյ», այլ և կը յիշէ որ ըն ձե-
ւեւեր թարգմանած է այլուր Գ. Թագ. Զ. 31,
33 զի և կը գնէ երկուքը միասին զի և Իւյս
իւղոյ, փոխարէն ըն շեւեւեւի: Այս հատուածը,
ինչպէս ուրիշներ, ցոյց կու տայ թէ Հայ թարգ-
մանիչք ոչ միայն համեմատեցին Ասորական և

Յունական ձեռագիրները, այլ և օգտուկցան
Ներրայերէնի ծանօթութիւններէ զորս ունեցող-

Գի.— Juniperus Communis L.

ներ կային թերեւս իրենց մէջ կամ իրենց
շուրջը :

* *

Գին Ներրայերէն կը կոչուի արար և Արար-
ները ցարդ արար կը կոչեն զին juniperus
oxycedrus L. [Post. Flora of Syria, Pales-

tine, and Sinai], և Հայ բժշկարան մը կը գրէ. «յառյառ, գիի ծառ և իւր պտուղն ուր-յուղն է» — սարվի ճապալ, յարյարն է» . — գիոյ ծառ, առառ, արտուճ» [Հայերէն բժշկարան ձեռագիր, թիւ 245. Փարիզի Bibl. Nat.ին]:

Արար գործածուած է երկու տեղ Երրայա-կան բնագրին մէջ. Եր. Ժէ. 6. և ԽԸ. 6: Սակայն Եօթանասունք չեն ձանչցած ստուգիւ թէ ի՛նչ է արարը:

Եր. Ժէ. 6 «Եւ եղիցի [մարդ որ արասցէ զյոյս իւր ի մարդ] իբրեւ զմոշա վայրի [արար] յանապատի, և մի՛ տեսցէ յորժամ դայցէ բարութիւն:»

Այս տեղ մոշա վայրի ուղղակի թարգմա-նութիւնն է Եօթանասնից որ ունին ἀγριομυρίκη այսինքն, myrica sylvestris, tamarix sauvage, որ է ցախ, ցարասի (bruyère, heath): Ատ-րերէնը կը գնէ եկորս, ծառի կոճղ: Սիւմմա-քոս կը թարգմանէ ξύλον ἄκαρπον, «ան-պտուղ ծառ» և այս առթիւ Հերոնիմոս ար-բան կը յաւելու. «Եւ է որպէս մոշա [myrica], Երրայերէն կը կոչուի արոյհր, և կամ ինչպէս կը մեկնէ Սիւմմաքոս, ծառ անպտուղ յաւայու-րեան:»

Արդ գիի տեսակներէն ոմանք ունին տե-րեւեբ ինչպէս մոշան. և Աւիսէն, Սինայ որդին իր Կանոնին մէջ կը գրէ.

Էթնեղ (ցրդի. Juniperus Sabina L.) գիի [عمر] պտուղ է նման զղեարի (գարուր, մուշ-մուլա, mespilus), միայն շատ աւելի սեւ... այս

ճառերը երկու տեսակ են, մէկ տեսակին տերեւները կը նմանին նոճի տերեւներուն, ունենալով փուշեր, և կը տարածուի, չերկննար. միւսն ունի տերեւներ ինչպէս մոշան [طرف, tamarix], և նոճիին պէս համ ունի... [Avicenne, Trad. latine de Plombius.— Lane's Arabic — English Lexicon]:

Եր. ԽԸ. 5 հատուածին մէջ (Եօթանասնից ԼԱ. գլուխը) գրուած է արոյկեր ձեւով և թարգմանուած ὄνος ἄγριος վայրի էշ, զիո:

«Փախերուք և սպրեցուցէք զանձինս ձեր, և եղիջիք իբրև զցիռ յանապատի:»

Վուլգատան Երեմիայի երկու հատուածներուն մէջ ալ կը գործածէ myrica որ է մոշա:

Արարի սկզբնական նշանակութիւնն է միայնակ, անայոռիւն, աներակ:

Տքնեցայ և եղէ որպէս ճնճղուկ միայն [արար] ի տանիս: Սաղմ. ՃԲ. 2:

Արոյկեր գործածուած է իբրև տեղւոյ անուն. Ես. ԺԷ. 2ի մէջ գրուած է թէ «Արոյկրի քաղաքները լքուած են»: Եօթանասունք արոյկերը կը կարգան ասե աղ և կը թարգմանեն լիւրած յարիսեակն εις τὸν αἰωνα «Լքեալ յարիսեակն ի մակատեղս հօտից և ի հանգրուանս անդուոց և ոչ ոք իցէ որ հալածիցէ:» Ասորերէնը կը գնէ արոյ իր [մինչև ցԱր]:

Արոյկեր իբր տեղի անուն յիշուած է Եր. ԽԸ. 19, Բ Օր. Բ. 36, Դատ. ԺԱ. 26, Ա թագ. Լ. 28, Բ թագ. ԻԴ. 5:

159270
* * *

Օտար թարգմանութիւններ գի թարգմանած են տարրեր տունկեր :

Ես. Լէ. 24 Բլուռչ, որ կը նշանակէ նոճ, սարոյ, Սիւմմաքոսի Յունական թարգմանութեան մէջ ἄρχεσθος գի թարգմանուած է. Հայերէնը, ինչպէս Եօթանասունք կը դնեն ուղիղ, նոճ :

Ռորէնը որ է ^{25 նոճ} ~~որոճ~~, գի թարգմանած է Ակիլայ, որմէ ևս վուլգատան. Անգղիական թարգմանութիւնն ալ անոնց կը հետեւի սխալմամբ և կը դնէ juniper : Գ թագ. ժԹ. 4—5, Յոր. Լ. 4, Սաղմ. ճԻ. 4 :

Ա Ր Ջ Ն Դ Ե Ղ

Արջնդեղ.— Սև սոնիճ [վան]. Սև գնդիկ [Ատարազար].— Երբ. կըձայ.— μελάνθιον.— Լատ. gith.— *Nigella Sativa* L.— Nigelle, toute épice, cumin noir.— *Nigella arvensis* L. = Nielle bâtarde, poivre commune.— Թրք. حبة البركة شونيز شورک اوتی *ğkorkkly opnu.*— Ար. حبة البركة شونيز شورک اوتی *ğkorkkly opnu.*— Ար. حبة السودا *ħawrpkp ħu ukif-saw.* حبة السودا *ħawrpkp ħu ukif-saw.* حبة السودا *ħawrpkp ħu ukif-saw.*— Անգղ. Fennel Flower.

Արջնդեղը կը պատկանի հրանկիկայներու (renonculacées) ընդարձակ տոհմին որու մարդ կը հանդիպի ամենուրեք, այս տոհմէն են հրանունկը, ակոնիտը, ամանկոտարուկը, պուտը (anémone), եղերորոսը :

Արջնդեղը հասարակ բոյս է որու մէկ տեսակը կը բուսնի դաշտերու մէջ (*Nigella Arvensis* L.) :

Արջնդեղը (*N. Sativa* L.) կը մշակեն իր սև հունտերուն համար զոր Արեւելքի մէջ կը գործածեն իբրև համեմ սև գնդիկ կամ սև սոնիճ անունով :

20—30 հարիւրորդամէտը բարձրութեամբ տարեւոր տունկ մըն է ճղճղկէն, թել թել տերեւներով, ծաղիկը հինգ փերթեր ունի կապուտիկ նրակներով պիսակուած, իսկ թեր-

Արջնդեղ.—Nigella Sativa L.— 1. Պատուղը :

Թերը շատ մանր են , սերմնարանները (carpelle)
5—7 հատ են մինչև ծայրը իրարու միացած :

Փոքր Ասիոյ , Սուրիոյ , Եգիպտոսի մէջ շատ
տարածուած է : Դոկա . Պոսա Եօթնէ աւելի
գլխաւոր տեսակները կը յիշէ ի Սուրիա :

Հնուց ծանօթ էր արջնդեղը , Դիոսկորիդէս
կը խօսի անոր մասին (Diosc. III. 83) . Եգիպ-
տական գերեզմաններու մէջ յաճախ գտնուած
են արջնդեղի հունտեր (Loret. Flore Phara-
onique. 1890) :

Արջնիկը յիշուած է Ես. ԻԸ. 25—27 հա-
մարներուն մէջ, ուր Մարգարէն կը յայանէ որ
ամէն բան իր յարմար ժամանակին և իրեն
յատուկ եղանակով պէտք է որ կատարուի
լաւագոյն արդիւնքը տալու համար:

«Միթէ զօ՞րն ամենայն հերկիցէ որ հեր-
կէն, կամ թէ սերմն յառաջագոյն ցանի՞ցէ,
մինչև զերկիրն դործեալ իցէ: Ո՞չ ապաքէն
կակղէ զերեսս նորա, և ապա սերմանէ փոքր
մի արջնիկ և չաման, . . . Զի ոչ եթէ խստիւ
ինչ սրբի արջնիկն, և ոչ զանիւ կամնասայլին
ածեն ի վերայ չամանոյն, այլ դաւազանաւ թօ-
թափի արջնիկն, և չամանն հացիւ ուտի:»

Երբայերէն բառն է կրճայ զոր Եօթանա-
սունք կը թարգմանեն μελάνθιον և Վուլգա-
տան gith.

* * *

Փարիզի Ազգային Մատենադարանի թիւ 245
ձեռագիր բժշկարանին մէջ կը գտնենք.

«Հարի սելսայ, սև սոնիճ, սիա թօխմայ.»
հնտի չաման, սև սոնիճ, շոնիճ.—չունիզ, սև
սոնիճ, սիա թօխմայ, սիա տանայ, թօխմ
հնտի. սել չաման:» «Գալիանոսի բառից մէջ
[Հայ ձեռագիր Փարիզի «Bibl. Nat. թիւ 260
էջ 226—232] կայ մեղանրիոն, սոնիճ:

Միսիթար Գոչ կը յիշէ արջնիկը Խէ առա-
կին մէջ. «Ի սերմանց է և անուանեալն ար-
ջնիկ, զոր լուեալ արջու, ի ցաւել որո-
վայնին առեալ եկեր՝ կարծելով դեղ ինքեան

վասն անուանն , և ինչ ոչ օգտեալ՝ ասաց .
Ո՞ խորու և ճանդի , որքան բարի էք որո-
վայնի :»

Արջնդեղ կը նշանակէ սև ունդ :

* * *

« Հայրուսակը » , Քաջունիի բառագիրքը , կը
դնեն պատկեր մը իբրև արջնդեղի , որ ճիշտ
չէ . դրուածը պատկերն է nielle des champs
կոչուած տունկինն որու գիտական անունն է
lychnis githago և որ կը բուսնի առատօրէն ցո-
րինի արտերու մէջ . մեխակազգի (caryophyllée)
է և մեխակի նման ծաղիկ ունի կարմիր մանի-
շակազոյն . քնդգիմադիր , նեղ տերեւներ ունի :

Փ Ե Գ Ե Ն Ա

Փեգեկնա.— Սպսնդ.— Πήγανον. — Peganum.— Rue.— վայրի սպսնդ. Peganum Harmala.— բժշկական սպսնդ.— Rue officinale.— Ruta graveolens L. = R. Hortensis Mill.— Թրք. Սեքեֆ օրու, իւզէրլիք.— Ար. حشيشة الجن سذاب. — Հնդ. Սասապ.— Սանսկ. Սասսաբյա:

Փեգեկնան կամ սպանդը տեւական խոտ է որու բազմաթիւ տեսակները կան. փոխադիր տերեւներ ունի ճղճղկէն, կլոր ծայրերով և նեղ իր կանոնաւոր դեղին ծաղիկները պսակաձեւ շարուած են ճիւղին ծայրը չորս փերթով, չորս կորնթարդ դգալաձեւ թերթերով, միայն կեդրոնական ծաղկին թերթերը հինգ հատ կ'ըլլան. 8 առէջ ունի. ձուարանը գրեթէ անկոթ է և ստորեւ ունի 8 նեկտարաբեր փոսիկներ, պտուղը չորեքխորշ է:

Անախորժ և բուռն է հոտը զոր կը նախընտրէին Հռովմայեցի տիկիւնները. կը պարունակէ գոյացութիւն մը զոր կարելի է դատել ջուրի հետ թորելով (distillation):

Պնդիչ, ճճիասպան և քրտնաբեր է այս խոտը և մանաւանդ դաշտանաբեր: Մլուկներու դէմ շատ լաւ դեղ մըն է:

Փեղեկա կամ Սպանոյ. — *Ruta Graveolens* L.— 1. Մաղիկը. — 2.
Պտուղը. — 3. Սերմը :

Հայաստանի այլեւայլ կողմերը ի մասնաւորի վան առատօրէն կը գտնուի խոտան և անջրդի տեղեր, ինչպէս նաև Հայկական գերեզմանոցներու մէջ. վանեցիք կը կոչեն զայն սպանոյ որ նոյնն է Պարսկերէն խփեկնին նեա :

Փեղեկայի կամ սպանոյի գլխաւոր տեսակն է բժշկական սպանոյը (*Ruta graveolens* L.) որ կը գտնուի նոյնպէս ի Սուրիա. բայց Սուրիոյ մէջ ծանօթ է մանաւանդ Հալեպի սպանոյը (*Ruta Chalapensis* L.= *R. Angustifolia* Pers.) նեղ տերեւներով զոր Արաբները հարմալ կը կոչեն :

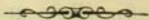
Ղուկ. ԺԱ. 42. «Այլ վայ ձեզ փարիսեցւոց ,
զի տասանորդէք զանանուխ և զփեղենա և
զամենայն բանջար , և անցանէք զիրաւամբք
և զսիրովն Աստուծոյ :»

Փեղենա Յունարէն Πήγανον բառին թարգ-
մանութիւնն է և սխալ տառադարձուած է ,
պէտք էր ըլլար պեղանոն կամ պեղենա :

Ղուկասի այս հատուածը կը համապատաս-
խանէ Մատթ. ԻԳ. 23ին ուր գրուած է .
«Վայ ձեզ Դպրաց և Փարիսեցւոց կեղծաւո-
րաց , զի տասանորդէք զանանուխ և զսաւիթ
և զչաման և թողէք զծանր ծանր օրինացն ,
զդատաստան և զողորմութիւն և զհաւատս :»

Մեկնիչք ոմանք կը կարծեն որ Երբայեցե-
րէն սրբաբան , որ է սամիթ , սխալ կերպով
սրբաբան կարգացուած է , այսինքն փեղենա ,
Ղուկասի մէջ :

Ի սկզբան անանուխը , չամանը , փեղենան
տասանորդի ենթակայ չէին , միայն վերջէն է որ
այս խոտերն ալ իբրև համեմո՞ ենթարկուեցան
տուրքի :

Ք Ր Ք Ո Ւ Մ

Քրֆում.— Երբ. Քարֆում.— Κρόκος.—
Crocus.— Safran.— Crocus Sativus L.—
Քրք. زعفران. Ար. زعفران, rիյնիկլակս, الجساد kââk-
սաղ, کرکم ֆիւրֆում:

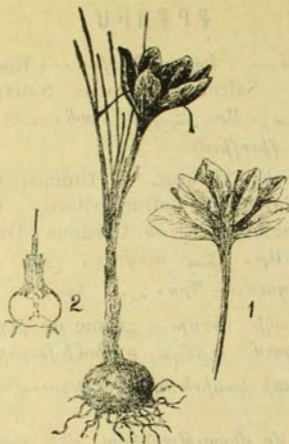
Կանճարակ.— Κνήκος. — Cnicus, Cartha-
mus. — Carthame, Safran bâtard.— Cartha-
mus Tinctorius L. = Carduus Orientalis
Tourn.— Ար. عصفرا nauֆուր, احريص ինրիզ.
قرطم կուրդում.— Պրս. کاجیره կաճիրե:

Կանճարակի սերունդ.— graine de perroquet.
قرطم կուրդում. تخم کافور քուխակի ֆափիշի. تخم
کاجیره քուխակի կաճիրե Կիլանի լեզուով:

Քրքումը միարլթակներու մեծ բաժանման
մէջ հիրիկազգիներու (iridées) տոհմին կը պատ-
կանի. 50է աւելի տեսակները կ'աճին հին աշ-
խարհի, մանաւանդ Արեւելքի մէջ. անկէ տա-
րածուած է Եւրոպա:

Իր գլխաւոր տեսակն է մշակուած ֆրֆումը
(Crocus Sativus L.), որուն սոսորդները կը
գործածուին միայն, զափրակ կամ զերճե ան-
ուամբ, իրրեւ համեմ և իրրեւ դեղ:

Չաղարածեւ ծաղիկներ ունի քրքումը ստո-
րաղիր (infère) ձուարանի մը վերեւ, այսինքն
ծաղիկին փերթերն ու թերթերը փակած են
միմյանց դիմաց, (պատկանում) զաւանդու
միմյանց դիմաց, (պատկանում) զաւանդու

Քրֆուս .—Crocus Sativus L.

1. Մաղիկը, 2. Սոխարմատը մէջտեղէն կտրուած :

ձուարանին : Մաղիկներն ունին երեք փերք, երեք քերք ամենքն ալ մանիշակագոյն ծիրանի : Երեք առէչները նեւաձեւ կկշան ունին . ստորագիր ձուարանն ունի երեք խորշ բազմաձուիկ, պարզ ծիւր իր վերեւ կը բաժնուի երեք խողովակաձեւ թանձր ստորդներու որոնք զեղին նարնջագոյն ծաղիկէն դուրս կը ցցուին :

Սոխ ունի արմատը (bulbeuse), կը ծաղկի աշնան 10-30 հարիւրորդամէտը ցողունի մը վե-

րևւ մէկէն մինչև երեք թիւով . տերեւները , բարակ ու երկայն , արմատէն ուղղակի կը բուսնին ծաղիկներուն հետ միաժամանակ :

Քրքումին գործածուած մասերը սոսորդներն են . անան երբ քրքումը կը ծաղկի , հետզհետէ կը ժողովնն բացուած ծաղիկները առաւօտուն , կը դասեն և կ'առնեն թանձր սոսորդները ու կը չորցունեն , և տուփերու մէջ խաւ խաւ կը տարածեն , այդ խաւերը թուղթի Ֆերթերով զատելով : Քրքումը անագէ գոց տուփերու մէջ կը պահեն որպէս զի ուժը չերթայ : Ֆրանսա և Սպանիա կ'արտածեն քրքում . Որլեանի և Կարպանտրասի կողմերը կը մշակեն Ֆրանսայի մէջ . 153,600 ծաղիկ պէտք է մէկ քիլոյ քրքումի համար :

Քրքումն ունի իր մէջ ցնդողական իւղ մը որու կը պարտի իր բժշկական յատկութիւնները և պոլիքրոյիդ (polychroïde) կոչուած գոյն մը որու մէկ մասը կարող է 100,000 մաս ջուր գունաւորել . քրքումով կը ներկեն ժանեակներ , Շարտրէօզի , Գարիւսի իսխրները , Սիդընհամի Լաւդանոմը :

Քրքումը գրգռիչ է և դաշտանաբեր . կանացի բժշկութեան մէջ կը գործածեն թէյի տեղ 8-10 թեւ քրքում դնելով մէկ բաժակի համար :

Տղայոց ատամ հանելու ատեն ցաւերը հանդարտեցունելու համար գործածուած Դըլաւարի սիրոյ կոչուած դեղին խարխալը քրքում է . այդ դեղին պարունակութիւնն է . Քրքում 3

գրամ, ասուարին (tamarin) 30 գր., մեղր 200 գր., ջուր 100 գր. :

Արեւելքի մէջ քրքումը կը գործածեն իբրև համեմ և փիլաւի, կարկանդակներու վրայ կը ցանեն, նոյնպէս կ'անուշահոտեն բնակարաններն ու կերպասները :

Շատ հին ժամանակներէ քրքումը ծանօթ էր Արեւելքի մէջ և Փոլսկոյ Տմուրս լեռը (այժմեան Պոզ սաղը) յայտնի էր իր քրքումի արտադրութեամբ : Խաչակիրները մացուցին Եւրոպայի մէջ քրքումի գործածութիւնը :

Հոմերոս Եղիականին մէջ կը յիշէ կրոկուր, քրքում, և Աստուածաշունչը երկու տեղ ունի յիշատակութիւնը քրքումին :

1. Առակաց մէջ Սողոմոն կը զգուշացունէ չար ու լկտի կիներէն և կը պատմէ անոնց բարքն ու դաւերը, որոնք կ'ըսեն հմայելու համար. «Երիզապատ պնդեցի զգահոյս իմ, պաստառալիք Եզիպտացւովք զարդարեցի. քրքումն պատրաստեցի զանկողինս իմ, և զտուն իմ կինամոմով խնկեցի :» Առակ. Ե. 17 :

2. Երգ Երգոցի մէջ Հարսը կը նմանցուի ամէն տեսակ անուշահոտութիւններու ընդ որս և քրքումի :

«Նարդոս և քրքում, խունկեղէզն և կինամոմոն, հանդերձ ամենայն ծառօք լիբանանու :» Երգ Երգոց Դ. 14 :

Դը կանգող իր «Մշակուած տունկերու ծագումը» գրքին մէջ կը կարծէ որ իրֆումը كزك Արաբական կրդումն է قرطم carthame, որ է Հայոց կսւնարակը, Ֆրանսերէն կեղծ զափրակ safran bâtard անուամբ ծանօթ, որովհետեւ անոր ծաղիկներով կը խարդախեն բուն քրքումը :

Դը կանգող իրֆումը և կրդումը բառերու նմանաձայնութենէն զատ զխտել կու տայ որ Եգիպտոսի հին մոմիաներուն կապերը բոլորը կանճրակով ներկուած են :

Կսւնարակ.—*Carthamus Tinctorius* L.
1. Ծաղիկը, 2. Պտուղը, 3. Պտուղը
Kentrophyllum Lanatum DC. տունկին
որ կանճրակին մօտ է :

Կանճրակ առատօրէն կը բուսնի վանայ գաւառին մէջ, ուր կը մշակեն իր իւղին համար որ ուտելի է. «Փշարոյս է մշակեալ, որ ունի ծաղիկս նման դափրանի և հասկս կազմէ, որոց հատիկներ նման են արեւածաղկի հատին, զորս խաշեն, ծեծեն, կաթ հանեն և պահոց կերակրոց ի պէտս գործածեն» («Մանանայ» Սրուանձտեանցի, էջ 447) :

Կանճրակը բարդածաղիկ տունկ է մինչև մէկ մէտր բարձրութեամբ, ծայրը փշոտ ու ատամնաւոր տերեւներով : Գլխուն ծաղկեփունջը (capitule) նոյնպէս մանր փշէ պատատ (involucre) ունի և կը վերջանայ կարմիր մանիշակագոյն մանր թելերով որ ծաղիկներն են : Սպիտակ անկիւնաւոր սերմերը կ'ըլլան կերթութակներուն graines de perroquet, փափաղակն ևնի :

Այդ սերմերէն հանուած իւղը յօդացաւի դէմ և իրրև լուծողական գործածուած է :

Կանճրակը ծանօթ է նոյնպէս ապիուր, կըրդուս անուններով :

Կանճրակի մանիշակագոյն ծաղիկները կարբալին անունով ներկ մը կը պարունակեն, անոնցմով կը ներկեն իւղը, պանիրները. կը պատրաստեն կիներու երեսները օժելու յատուկ շպար :

Շլիմմէր իր Պարսիկ բժշկութեան և Գեղորէից մասին գրած վիմատիպ գրքին մէջ (էջ 111) կ'ըսէ, «Գարնան, կանճրակի սերմերով կը պատրաստեն շիճուկ, զոր կը խմեն

30—40 օր իրրև արեան մաքրողական : Ուստի
կը ծեծեն սերմերը և կը դնեն փոքր տոպրակի
մը մէջ ու կը ճմլեն քանի մը վայրկեան գաղջ
կաթի մէջ , զոր վերջը կ'եռացնեն մինչև որ
բռնէ , այսինքն պանիրի և շիճուկի բաժնուի .
յետոյ ամբողջութիւնը կը մղեն ու մզուած
մասը նորէն կ'եփեն քիչ մը քաղախ աւելցու-
նելով , վերջապէս հաւկթի ճերմկուցով կը
զտեն : Առ հասարակ ասոր համար կը դործա-
ծեն այժի կաթ ւ »

Թ Ե Ղ Օ Շ

Թեղոջ, մայր փայտ .— Երբ . Որկն . — Πίτυς
 — Pin. — Pinus. — Pinus Pinea L. = P. Sa-
 tiva Bauh. = Pin pignon, Pin parasol, Թրք.
 չամ ֆլարըղը աղաճը :

Πεύκη .— Picéa . — Pin maritime, Pinus
 Maritima Poir. = P. Pinaster Soland. = P.
 Pyrenaica Lap.

Թրք . چاڭ չամ .— Ար . صنوبر ulinalmuar .—
 Պրս . چک fua:

Մեր նոր հեղինակները թեղոջը կը շփոթեն
 թեղիին և կաղնիին հետ :

Քաջունի , «թեղոջ , chène rouvre.» կ'ըսէ :
 Հայկազեան բառարանն ունի .

«Թեղոջ . άγριοβάλανος կամ δρύς , և πεύ-
 χινος , ilex. quercus. pineus, abiegnus. Թե-
 բուս ազգ թեղուց , մայր փայտ նման ձիթեն-
 ւոց , այլ պտուղն անուտելի՝ հանդոյն վայրենի
 ընկուղոց կամ թղոց , խէժն ատողջարար և
 փայտն աղնիւ :»

Որով թեղոջ եղաւ անունը հինգ տեսակ ծառի
 միանգամայն . սղոցի (ilex) , կաղնի (quercus)
 մայր (pineus. չամ) , եղևին (abiegnus) և թեղի
 (orme , գարս աղաճ) :

Մխիթար Արքայի բառարանը կը գրէ .

«Թեղոջ , գեղնագոյն ծառ ինչ ուղիղ բարձ-

բացեալ, որոյ տերեւն է երկայն և բարակ,
և ոչ է այնքան խիտ, և սորին մեծագոյնն և
փոքրագոյնն լինի, ունի զպտուղ հանգոյն ըն-
կուղոյ, բայց է քանակութեամբ յոյժ մեծ քան
զնա և ոչ ուտի ի մարդկանէ և գտանի ի լե-
րինս և փայտն սորին է ազնիւ:»

Թեղօշն է չաւ, pin, և Մխիթար Արքայի
բառարանը թէև չհներ համապատասխան օտար
բառ, բայց կը նկարագրէ ամբողջութեամբ
չաւը, մայր փայտը:

Միևնոյն բառագրքին մէջ սարոյ բառին
տակ կայ. «է ծառ ինչ զեղին փայտիւ, այլով
անուամբ կոչեցեալ թեղօշ (Ես. ԽԱ. 19. Եզ.
ԼԱ. 8. Զաք. ԺԱ. 2. դարձեալ սարոյ կոչի և
ծառն զի, Բ Մնաց. Բ. 8. Ես. ԽԴ. 14:» Սա-
րոյն է ցիպրէ (cypres), զին է առքա (ge-
névrier):

Բառագրերու այս բացատրութիւններէն կը
հետեւի որ պէտք է ի սպառ մէկզի զնել թե-
ղի, կաղնիի, սղոցի նշանակութեան դաղա-
փարը և ընդունիլ միայն որ թեղօշն է կոնա-
բեր (conifère) ծառ մը նման սարոյի այսինքն
նոճի, գիի, մայրի, որոնք միևնոյն կոնաբեր,
նետնային ծառերու տոհմէն են և ցարգ իրենց
այլևայլ տեսակները շփոթուած են իրարու հետ:

Այսպէս, կամարկապցին կը զնէ. «թեղօշ՝
սալվի, մախր, ֆաւ» (Հայբուսակ, էջ 188):
Մախր և ֆաւ կը նշանակեն չաւ, մախրն է
մայր որ տառագարձութեամբ եղած է նոյն-
պէս մարխ, այն է չիրա, չաւի ուտնային կտոր-

ներ զորս կը գործածեն ի լուսաւորութիւն Քիչմիշեանց ալ իւր Բուսարանութեան մէջ կը գնէ «թեղոչ . pinus sylvestris» :

Հայերէն կայ նոյնպէս փիմի բառը գործածուած չամ նշանակութեամբ , «Սանովբար , փիմի , չամի ծառ , քաջ :— փիմու պտուղ , հար սնոպար» (Չեռագիր Հէքիմարան փարիզի թիւ 245 , էջ 147—176) :

* * *

Արդարեւ Աստուածաշունչի երկու հատուածներուն մէջ , ուր յիշուած է քեղոչ , գործածուած է չամի , մայր փայտի նշանակութեամբ :

1) Եսայեայ ԽԴ . 14ին մէջ Մարգարէն կը խօսի կռապաշաներուն մասին և կը ծաղրէ դանոնք ըսելով որ լերան փայտերը կ'առնեն որոնց կէսը կը գործածեն այրելու , անով կը տաքնան և իրենց հացը կ'եփեն . իսկ միւս կէսով իրենց կուռք կը շինեն և կը պաշտեն :

«Չայն փայտ զոր եհասն , զսարոյն կամ զսօսն , զկաղնին կամ զքեղոչն , զոր անկեաց Տէր և աճեցոյց անձրեւ զի իցէ մարդկան այելի , առեալ ի նմանէ այրեաց և ջեռաւ , և ի կիսոյն արար հաց և զկէսն արար պատկեր և երկիր կպագ նոցա» :

2) Բ Մնացորդաց Բ . Տի մէջ Սողոմոնն ուզելով շինել Երուսաղէմի Տաճարը՝ մարդ կ'ուղարկէ առ Քիրամ , Տիւրոսի թագաւորին , և կը

խնդրէ անկէ կարող գործաւորներ և Լիբանանի
ընտիր փայտեր տաճարին շինութեան համար :

«Եւ տուր բերել ինձ փայտս մայրս, սա-
րոյս և րեկոշս ի Լիբանանէ . վասն զի ևս գիտեմ
իրբու գծառայս քո ոչ ոք զիտէ հատանել
փայտ ի Լիբանանէ :» (1)

Եսայեայ ԽԴ . 14. ի մէջ Երրայական բնա-
զիրք կը գնէ չորս անուններ ծառի . առաջին
[cèdres . Լիբանանու մայրիներ , արոյ] սիրզայ
yeuse . սղոցի], ալլուն [կաղնի], որկն [pin ,
չաւ] :

Ասորական բնագիրք , որու վրայէն եղաւ
Հայերէն առաջին թարգմանութիւնը , կ'ըսէ
պարզապէս . «Անտառէն [որոյ]—կաղնիի ան-
տառ , մէշէլիք] կարուած փայտը տանը մէջ
զեակեղեց , այն որ սնած էր անձրևով , որպէս
զի մարդը գործածէ զայն վառելու :»

Եօթանասունք կը գրեն . «Ezoipe ξύλον ἐκ
τοῦ δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσε Κύριος, πίτυν, καὶ ὑετὸς
ἐμήκυνεν . «Զայն փայտ զոր եհատն յանտառէն
[կաղնուոյ ծոց], զրեկոշն զոր անկեաց տէր և
ածեցոյց անձրև .» այսինքն Եօթանասունք Եր-
րայական բնագրին չորս անուններուն տեղ կը
գնեն միայն πίτυς որ է այժմեան գիտական

1) Մնացորդաց գրքին հնագոյն թարգմանութիւնը
զոր հրատարակեց Խալաթեանց կը գնէ .

«Եւ տացես բերել ինձ փայտս սարոյն , մայր և կա-
զամախ ի Լիբանան լեռնէ , զի մեք գիտեմք , եթէ տե-
ղեկացեալ են ծառայք քո ընտրել հարկանել իջուցանել
փայտս ի Լիբանան լեռնէ :»

անուամբ pinus Pinea L. կոչուած տեսակը և ընդհանուր անամբ չաւ , մայր , թեղօշ :

Յայտնի է թէ այս մասը թարգմանուած է Յունարէնին վրայէն , որովհետև ոչ Երրայա-
կան ընազիրը և ոչ Ասորական թարգմանու-
թիւնն ունին զոր տնկեսց Տէր հատուածը ինչ-
պէս է Յունարէնը , քանի որ Երրայեցերէն
ընազիրը կը գնէ «[մարդ] կը կարէ մայրիներ
[սարգեր , cèdres] , կ'առնէ սղոցի և կաղնի ,
և կ'ուժովցունէ իրեն համար անտառին ծա-
ռերուն մէջէն , կը անկէ իսկ թեղօշ զոր անձ-
րուր կ'աճեցունէ » :

Յունական ուրիշ թարգմանութիւններ ինչ-
պէս Ա.քիլայ , թէոդոսիան զորս կը յիշէ Որիգէ-
նէսի Hexaplesը , ընդ որս և այն Յունական
օրինակը որ շատ կը մօտենայ Հայերէն թարգ-
մանութեան (Variae lectiones e textu edi-
tionis Grabii) , կը յաւելուն միջանկեալ ըլլա-
լով , Յունական ընազրին մէջ Ἐκοψε [կտրեց]
բառէն յետոյ ἑαυτῷ κέδροσς , καὶ ἔλαβεν ἀγριο-
βάλανον καὶ δροῦν καὶ ἔκαυτέρωσεν ἑαυτῷ այ-
սինքն «[կտրեց] իրեն սարգեր [մայրի] , և ա-
ռաւ սղոցի և կաղնի , և թողուց որ աճի . . .

Կորիւն կ'ըսէ որ թարգմանիչք իրենց հետ
բերին Աստուածաշունչի Յունարէն ընտիր օրի-
նակներ որոնց վրայ սրբադրեցին իրենց առա-
ջին թարգմանութիւնը :

Այսպիսի սրբազրութեան մը հետքը կը
տեսնուի Եսայիայ այն հատուածին մէջ զոր
թարգմանիչք չհասկցան բողոքովին և փոխա-

նակ չորս տարրեր ծառի անունները դնելու և զանոնք և՛ շաղկապով կապելու, զանոնք յիշեցին թէ՛ւ, բայց կաւնով զատեցին, քանի որ բուն Եօթանասնից բնագիրը միայն մէկ անուն ունէր, թեղօջ. այդպէսով սխալած չեղան :

Եսայիայ այս հատուածին մէջ աւրոյ սխալ դրուած է և հաւանաբար դրչազրի սխալ, փոխանակ աւրդի որ է մայրի լիբանանու, որով պէտք է կարդալ «զսարդն կամ զսօսն, զկաղնին կամ զթեղօջն :»

* * *

Թեղօջն է Երրայեցերէն որհն. ալե՛վ, ռե՛շ և նո՛ւն զիրերէն կազմուած, և մեկնիչք առ հասարակ համաձայն են Եօթանասնից, որու կը հետեւի Հայերէնը, անոր չաւ, թեղօջ, քին նշանակութեանը :

Եսայիայ խօսքէն կ'երևի որ որհնը մայրիին և կաղնիին նման կարեւոր ծառ է զոր նոյն իսկ կը անկեն, թէ վառելու յարմար է և թէ քանդակագործութեան. այս բոլոր յատկութիւնները կը սատշածին թեղօջին. Հրեայ մեկնիչք մեծ մասամբ կ'ընդունին թէ որհնն է Արարներու սնովբարը ܕܥܘܘܐ, այն է թեղօջ, չաւ. իսկ ամէնքը համաձայն են որ ան է ծառ մը ինչպէս ըսյրին, նո՛ւր, այսինքն կոնարեր, սրպէս է թեղօջը :

Անդղլիական թարգմանութիւնը որհն կը թարգմանէ Ash, հացի, որու հետեւելով Martinի Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը կը դնէ frêne :

* * *

Որեւն յիշուած է իբրեւ յատուկ անուն Ա. Մնաց. Բ. 25, և Հայ թարգմանիչք Որեւը, ալեֆ, ռեշ, նուն գրերով գրուած, կը կարգան Առան, մինչդեռ Յոյն և Լատին թարգմանութիւնք ունին Արամ Ἀράμ, Aram. Հայերէնը կը զանազանէ Առանը Արամէն որ յիշուած է քանի մը ատոյ վեր 23 ատունին մէջ և Երբայեցերէն գրուած Ալեֆ, ռեշ և միւլ գրերով. Յունարէնն և Լատիներէնն ունին երկու տեղն ալ միեւնոյն անունը Արամ:

Անգղիերէնն ունի Oren Ա. Մնաց. Ա. 25ին մէջ և Aram 23ին մէջ:

* * *

Երկրորդ տեղը ուր յիշուած է քեղոշ, Բ. Մնաց. Բ. 8ն է, Սողոմոն իր տաճարին շինութեան համար արհեստաւորներ կ'ուզէ Տիրոսի թագաւորէն, ինչպէս նաև Լիբանանի ընտիր փայտերէն զորս կը թուէ, և կը փափաքի որ Քիրամի մարդիկը ընկերանան իր ծառաներուն, որովհետև, կ'ըսէ, Լիբանանէն փայտ կտրելու համար քու մարդոցդ հաւասարող չկայ:

Երբայակիան ընադիրը ունի Կրեզ [մայրի Լիբանանու], քրոշ [սարոյ, նոճ] և ալզուլիս.

Ալզուլիս բառը յողնակին է ալզուլ բառին,

վրան իսկ յոգնակիի մասնիկը յաւելցուած , այսինքն արգումներ :

Արգում երբայերէն բնադրին մէջ մէկ անգամ յիշուած է , սակայն մեկնիչք ոմանք կը նոյնացունեն զայն արնուզին հետ որ կը յիշուի Գ թագ . Ժ . 10 , 11 : մէջ յոգնակի ձեւով արնուզիս : Մեկնիչք կ'ընդունին թէ արնուզն է կարմիր սանձալ , santal rouge . Pterocarpus Santalinus L. անուշահոտ ծառը որ Հնդկաստանէն կու գայ . արնուզը Եօթանասունք թարգմանած են ξύλα πελεκητά , Հայերէն փայտ սանձալ :

Բ Մնաց . Բ . 8ին մէջ Սողոմոն կ'ըսէ , «Տուր բերել ինձ փայտ մայրս , սարոյս և արգումիս ի Լիբանանէ» և կը յաւելու . «վասն զի ես գիտեմ իրբեւ զծառայս քս ոչ սք գիտէ հասանել փայտ ի Լիբանանէ :» Ուրեմն այդ ուղած փայտերը , ընդ որս արգումը , կը գանուին Լիբանանի մէջ . արդ եթէ ընդունինք որ արգումը սաճն է կարմիր սանձալ , չկրնար բլալ Լիբանանի մէջ :

Մեկնիչք ոմանք կը կարծեն որ արգումիսը գրչադրի սխալ է , պէտք է բլալ որեւիս , այսինքն չաւեր , թեղօշներ :

Ու այգոյէս ալ հասկցած են Եօթանասունք որ կը գնեն արգումիս տեղ πέսպա , սծականը πέսպա պեւիկ բառին . πέսպան է չաւի տեսակ մը որմէ կը հանեն չիւս , մարիս , վասելու համար . գիտական անուամբ կը կոչուի Pin maritime և սուստօրէն կը գանուի Իշխանաց կղզիներուն մէջ ի Մարմարա :

Նոյն πεύκη պեւկի բառը կը գտնենք Գ. Թագ. Զ. 32, ուր թարգմանուած է մայր, ξύλων πευκίνων ի վայսից մայրից :

Հայ թարգմանիչք կը հետեւին Եօթանասնից և կը թարգմանեն Թեղօշ, չամ, որ արդարեւ Լիբանանի սառուական ծառերէն մին է մայրիին [cèdre] և նոճին հետ :

Պէտք է նկատել որ Հայ թարգմանութիւնը կը պահէ իւր անկախութիւնն այս հատուածին մէջ և կը հակինք խորհելու որ թարգմանչաց մէջ Երրայեցերէնի ծանօթութիւն ունեցողներ կային :

Երբ Յունարէնը այս հատուածին մէջ κέδρος, մայրի, αργευσθος, դի, և πεύκη, Թեղօշ կը թարգմանէ Երրայական կրեզ, [մայրի], բրոշ [նոճ, սարոյ] և աղուսիս, Հայ թարգմանիչք կ'ընդունին վերջինին համար Եօթանասնից հասկցած իմաստը և մերժելով գին, բրոշը կը թարգմանեն ճիշդ, սարոյ որ է նոճ :

Այս կէտին մէջ չեն հետեւիր իսկ Ասորական թարգմանութեան, եթէ այդպէս կարելի ըլլայ ենթադրել, քանզի Ասորերէնը կը գնէ, s'krqny վաղ' կասրուկե, վաղ' ըշխորոյ :

Էրզրոյն է ինչպէս Երրայեցերէն, նոյնպէս Ասորերէն մայրի, cèdre. կասրուկե, վալտոն կը թարգմանէ չամ, pin, իսկ Brun, նոճ. Ըշխորոյ զոր Glaser (Skizze der geographie des Arabens 2. 358, 364) կը թարգմանէ styrax, աղիւրակս, մինչդեռ մեծ մասը հեղինակներուն զորս կը յիշէ Buhl կը թարգմանեն կարմիր

սանտալի փայտ : Ասորերէն ըշկորոյ բառը Brun կը թարգմանէ ակակիա կամ souaխ, իսկ Վալտոն ըշկորոյի փոխարէն ունի ligna abiegna, եղեւինի փայտ :

Վուլգատան ունի այդ հատուածին մէջ ligna cedrina, Arceuthina et pinea Յունարէնին պէս : Ֆրանսերէն երեք գլխաւոր թարգմանութիւնները կը գնեն . cèdre, sapin et pin (de Saci). — cèdre, sapin, algummin (Martin), — cèdre, cyprès, sandal (Segond) :

* * *

Թեղօջը կը պատկանի մերկասերմ տունկերու մէջ կոնարերներու տոհմին, ինչպէս է գին, նոճը, եղեւինը, և սեանային ծառ է . թեղօջին թեփերը, որոնք կը պաշտպանեն սերմերը, իրենց վրայ ցցուած մաս մը ունին . տերեւները՝ որոնք շատ յատկանշական են, կը նմանին երկայն ասեղներու, որոնք առ հասարակ զոյգ, երբեմն, ըստ տեսակին, մինչև 5 թիւով, կ'եղնեն բարակ պատեանէ մը :

Թեղօջը միաբնակ ծառ է, որձ և էգ ծաղիկները կը գտնուին առանձինն վիւղկոյն ծառին վրայ, որձ ծաղիկները որոնք գարնան կը կազմեն դեղին խուրձեր կամ ողկոյզներ ստերու ծայրը, երբեմն այնքան առատօրէն՝ որ ծծուղի անձրեւներ կը կազմեն տարածուելով օդին մէջ :

էգ ծաղիկները մէկ մէկ երկայնաձև գունտեր կը շինեն ճիւղերու անութը, այս կրկերը

(cône, strobile) երկու, երեք տարիէն կը հասունանան, ինչպէս են պտուղները Pin parasol, Pinus Pinea L. տեսակին, Յունական πίτυς որ Պուլսոյ մէջ ծանօթ է փշարբֆ աղանը անուամբ և շնորհալից խումբեր կը կազմէ վոսփորի բարձունքը հովանոցի ձևով. այս տեսակին պտուղը կ'ուտուի և կը դնեն կերակրոյ մէջ, չամ փշարբֆը :

Թեղօշի այս տեսակը շատ կայ Սուրբոյ մէջ ուր առատօրէն կայ մանաւանդ Հալեպի քեղօշ

Թեղօշ.—Pinus Sylvestris L.

(Pin d'Alep, Pinus Halepensis Miller) ըսուած տեսակը և կը տարածուի ծովեզերքը փոխարէն ծովային քեղօշին (pin maritime. P. maritima Poir.—P. Pinaster Soland) որ առա-

տօրէն կը դանուի Միջերկրականի արեւմտեան եզերքը, նոյն իսկ Տուլիս Իշխանաց կղզիներուն մէջ :

Հալէպի թեղօշը բարակ և ճկուն տերեւներ ունի, կոները աւելի երկար, սրածայր են և կարճ կանթ (pédoncule) մ'ունին, սերմերն են փոքր (7 հազարորդամէտր), իրենցմէ 4 անգամ աւելի մեծ թեւերով :

Լիրանանի բարձրաւանդակներուն վրայ կ'աճի թեղօշի P. Brutia Tenore ըսուած տեսակը որ կարծր, հաստ տերեւներ ունի և ցըցուած, անկոթ (sessile) կոներ :

Թեղօշները շատ յարգի են, կ'ունենան մինչեւ 50 մէտր բարձրութիւն. անոնցմէ կը շինեն նաւերու կայմերը և լաւ կարասիներ :

Կու տան տեսակ տեսակ սետիններ, բեւեկն (térébenthine) խայծղան, կոշովան :

Անոնց որոնք փափուկ կուրծք և թոքեր ունին, թեղօշերու մօտ բնակութիւնն առողջարար է : Վայրի քեղօշի (pin Sylvestre) ծիւերը (bourgeon) կը խաշեն (décoction) կամ թէյի պէս կը պատրաստեն (infusion) 20 առ 1,000 համեմատութեամբ և կը խմեն իրեւ միզարեւ և թոքերը կաղզուրող : Վայրի թեղօշին տերեւներէն կը հանեն նոյնպէս տեսակ մը բուրդ. տերեւներուն խաշած ջուրը կը գործածուի լուղանք յօղացաւներու համար :

Ը Ն Կ Ո Ւ Ջ Ի

Ընկուզի. — Երբ. Եզոզ. — καρύα. — Լատ. Juglans (Jovis glans), nux. — Juglans Regia L. — Noyer. — Ասորերէն կուզա. Թրք. جوز *Ակվիզ*. — Ար. جوز *կեվզ*. — Պրս. درخت گردو *դրիտախրի գրդու* :

Բարձր ու հաստ ծառ է ընկուզենին, տարածուած ճիւղերով : Տերեւները 5—9 անզոյգ թիւով լերկ, սղորկ, փայլուն տերեւիկներէ կազմուած են և ունին երկայն կոթ : Միարնակ է, որձ ծաղիկները երկայն խրացներ կը կազմեն կանաչ. 14—36 առեջներ կ'ունենան, ծիշերնին կարճ, կկշանկերը դուրս բացուող. էգ ծաղիկները, թիւով 1—4, չորս թեփով ծայրագիր բողբոջի մը մէջ կը գտնուին. երկու շայն ստորոյ (stigmata) ունին դուրս ծուած. պտուղն է կանաչ կլոր, վրան մտտա կանաչով (brou) որուն դուրսը կանաչ, ներսը ճերմակ է : Ընկուզը փայտային պատեան ունի երկու փեղկով, երեսը խորչումաւոր, մէջի նուշը 4 պճեղ ունի :

Ընկուզիին կարծր փայտը կը գործածուի կարասիներու շինութեան, կճեպէն կը հանեն ներկ կարասիներուն ընկուզի գոյն աալու համար. ընկուզին իւղը կ'ուտեն շատ տեղ ձէթի տեղ ու նկարիչները կը գործածեն զայն իրրեւ չորցունող (siccative) :

Ընկուզիին այլևայլ մասերը կը պարու-
նակեն պնդիչ և կապող (astringent) գոյացու-
թիւններ, աղաղ (tannin), ու ասոր համար
կը գործածուին բժշկութեան մէջ, տերեւները
թէյի սէս կը պատրաստեն (infusion 20 առ 100)
և կը խմեն իբրև կաղղուրող ստամոքսի (sto-

Ընկուզի. — *Juglans Regia* L.
1. Որձ ծաղիկ. 2. Էգ ծաղիկ.

machique), և վատոյժ տղայոց ու ժողցնող.
տերեւներու խաշած ջուրը (décoction 50 առ
1000) լաւ է լուացքի, կանանց հիւանդութիւն-
ներու համար. ընկուզի կճեպը օղիի մէջ կը
ձգեն ժամանակ մը և անով կը պատրաստեն
ըմպելիք մը, brou de noix, որ ախորժակ կը
բանայ և ստամոքսի աղէկ է:

Ընկրզի գործածուած է Ծն. Լ. 37, Երգ Երգոց 2. 10, Երեմ. Ա. 12.—Ընկոյղ Ծն. ԽԳ. 11, ԵԼ. ԻԵ. 33:

1) «Եւ առ Յակոբ դաւաղան շեր դալար և ընկրզի և սոււոյ, Ծն. Լ. 37. այս տեղ Երրայերէնը կը գործածէ լուզ բառը զոր Եօթանասունք կը թարգմանեն խաղսնոյն և անկէ Հայերէն ընկրզի. մեկնիչք լուզը կը նկատեն նշի և այդպէս թարգմանուած է վուլգատային մէջ amygdalinas: յ՛յ լսիլդ արարերէն կը նշանակէ նշի:

Լուզա գործածուած է իբրև քաղաքի անուն. «Եւ բանակեցան տունն Իսրայէլի ի Բեթէլ. և անուն քաղաքին էր յառաջ Լուզա:» Դատ. Ա. 23: «Եւ եկն Յակոբ ի Լուզ, որ է յերկրին Քանանացւոց, այն ինքն է Բեթէլ:» Ծն. ԼԵ. 6:

2) «Ի պարտէզս ընկրզեացն ելի հայել յարդիւնս վտակացն, տեսանել թէ ծաղկեա՞լ իցէ որթ, թէ ծաղկեա՞լ իցէ նոճ, թէ ծաղկեա՞լ իցեն նոնենիք:» Երգ Երգոց 2. 10:

Այս տեղ Երրայերէն բնադիրն (2. 11) ունի Եզրզ որ է բուն իսկ ընկուզը և նոյնպէս ալ ընդունած են բոլոր թարգմանութիւնք:

3) «Եւ եղև բան Տեանն առ իս և ասէ, Զի՞նչ տեսանես, Երեմիա. Եւ ասեմ, դաւաղան ընկրզի [շակի] տեսանեմ ես: Եւ ասէ ցիս Տէր, բարւոք տեսանես. զի զարքուցեալ [շոկի] եմ ես ի բանս իմ ասնել զնոսա:» Երեմ. Ա. 11-12:

Աոյն հատուածին Երրայերէն բանն է շա-

կէր . Այդ բառով Երրայական բնագիրը բառա-
խաղ մը կը ներկայացունէ :

Շակիդն է նշի և այնպէս ալ թարգմանած
են Եօթանասունք , որոնցմէ Հայք ևս ժող .
ԺԲ . 5ի մէջ « ծաղկեցի նշին » Երեմ . Ա . 11ի
մէջ Եօթանասունք սխալած են շակիդի փո-
խարէն չաօսն ընկուղի դնելով :

Շակիդ բառին նախնական իմաստն է ար-
թուն մնալ , հսկել , և նշենին այսպէս կը կոչ-
ուի անոր համար որ կանուխ կը ծաղկի և ա-
ռաջին ծառն է որ ձմրան քունէն կ'արթննայ :

Հետեւեալ տունին մէջ (Ա . 12) մէջ կայ
Շակիդ բառը , զարբոցեալ . Թէոդոսիոն կը գնէ
ἀμυγαδάλινον , նշի , և չփորձեր բառախաղը ցոյց
տալ . նոյնը կ'ընէ Անգղիական թարգմանու-
թիւնը . I see a rod of an "almond-tree"...
--I will "hasten" my word to perform it.

Ընդհակառակը Ալիլիա և Սիււմմակոս կը ջա-
նան իմաստը տալ և կը գնեն արքուն գառա-
գաններ : Վուլգատան կը հետեւի այս վերջին-
ներուն և կը գրէ . — Virgam vigilantum ego
video [արքուն գառագան ևս տեսի] . . . — Bene
vidisti quia vigilabo ego super verbo meo
ut faciam illud [բարւոք տեսար , քանզի ար-
քուն պիտի հսկեմ ևս խօսքիս վրայ որպէս զի
կատարեմ զայն :]

Եւ Հերոնիմոս , Վուլգատայի թարգմանողը ,
կը ծանօթագրէ .

« Ալիլիայ և Սիււմմակոս արքուն գառագան ,
Թէոդոսիոն ճշգրտութեամբ նշի կը թարգմանեն »

Եւ աւելի վարը կը գրէ. «ՇԱԿԷԴ, ընգուզ կ'ըսեն. նոյնպէս արթնութիւն, արթուն՝ ՇՈՒԿԷԴ.»

Դարձեալ Շակեղ բառն է որ գործածուած է Մն. ԽԳ. 11, Ել. ԻԵ. 33. Հայերէն Աստուածաշունչը նորէն Եօթանասնից հետեւելով՝ կը դնէ ընկոյզ և ընկուզագարոյ՛ փոխանակ նուշի:

*
* *

Նէեմիի Ասորական թարգմանութիւնը (Ը. 5) կուզա, ընկուզի կը դնէ Երբայական ըն շկւնի փոխարէն որ է ծառ իւղոյ:

Եօթանասունք կը դնեն χυπάριστος, նոճ. իսկ Հայերէնն ունի Սօսեաց որ հաւանարար պիտի լինի նոնեաց, իբրև թարգմանութիւն Յունարէնին:

Ս Ա Ր Ո Յ , Ն Ո Ճ

Սարոյ , նոճ . — Երբ . Բըրոշ , Բըրոթ . χυ-
πάρισσος . — Ասոր . Շարուկնոյ , Բըրուքոյ . —
Լա . Cupressus . — Cypres . — Cupressus Sem-
pervirens L . — Թրք . Սկրվի . — Պրա . سرو
Սկրու :

Սարոյի մասին հեղինակները բացարձակա-
պէս անորոշ են :

Քաջունի , շիտակ բան մը ըսած չըլլալու
համար , կը գրէ . « Սարոյ . Platane » :

Ալիշան սարէն ձորէն ստուգաբանութիւն մը
մէջ կը բերէ . « Հաւանօրէն ի սարերն գանուե-
լուն համար այսպէս կոչուած վայրի ծառ ,
տեսակը որոշել դժուար է , որովհետեւ թէպէտ
Ս . Գրոց մէջ շատ անգամ յիշուած է՝ բայց
Հայ թարգմանիչն Յ . բնագրին մէկ բառի տեղ՝
քանի մը անուն դնէ , թուի թէ չկարենալով
որոշել յատուկը՝ նմաններն այլ յիշէ » :

Ո՛չ , Ս . Գրոց աննման թարգմանիչները
շատ աղէկ գիտին . մենք ենք որ պէտք եղած
հոգն ու խնամքը չենք տուած անոնց հետե-
ւած շաւիղը հետազօտելու և զհետ դնալու ,
անոնց գործերն իմանալու համար՝ աղբիւրնե-
րուն դիմելու :

Հայկազեան Բառագիրքը կ'ըսէ . « Սարոյ .
թեղօշ ծառ , եւս և գի և սարդ , (որպէս ծառ
լինանային՝ ի բառէս սար , և կամ սարը , այս-
ինքն դեղին , որպիսի է փայտն թեղօշի .) ի

Յն. այլեւայլ բառք են, որպէս կիպարիս.
«Սարդ և սարոյ և նոճ.» Եզեկ. ԼԱ. 8, Յն. մի
բառ՝ κυπάρισσος. կամ «Նոճ և սօս, սարդ և
սարոյ, և կաղամախ և զի.» Ես. ԽԱ. 19. Յն.
երկու բառք են կիպարիս և լեւկէ: Կամ որ-
պէս πίτυς, pinus. «Ողբասցեն սարոյք զի մայրք
զլորեցան.» «Զսարոյն կամ զսօսն, զկաղնին
կամ զթեղօշն.» Զքր. ԺԱ. 2, Ես. ԽԴ. 14. Կամ
որպէս ἀρχεϋϋίνου «Փայտս մայրս և սարոյս
և թեղօշս ի Լիբանանէ.» Բ Մն. Բ. 8.»

Հայկազեան բառագրքի հեղինակները այս
տողերուն մէջ կը նշմարեն պահ մը լոյսը, ճշ-
մարտութիւնը, երբ կը գրեն Յուն. մի բառ
κυπάρισσος, cupressus, որ է նոճ. բայց շատ
չուտով կը մանեն դարձեալ խաւարին մէջ,
քանզի կը յամառին իրենց առջև ունենալ
միայն Աստուածաշունչի Յունարէն թարգմա-
նութիւնը, վերձանելու համար Հայերէնը:

Որչա՛փ գեղեցիկ ու նոր բաներ պիտի տես-
նէին այդ հեղինակները, ի՞նչ գաղտնիքներ
պիտի փսփոսային իրենց այդ լռիկ մատեանները
եթէ միայն յիշէին Կորիւնի խօսքը որ կը
յայտնէ թէ Աստուածաշունչը արդէն Հայերէնի
թարգմանուած էր շատոնց Ասորերէնի վրայ.
Բայց անկատար էր այդ գործը, ու ատոր հա-
մար նորէն թարգմանեցին, կամ սրբագրեցին
Ասորականէ թարգմանութիւնը Յունարէնին
վրայէն:

Այդ առաջին թարգմանութեան մնացորդ-
ներն են սարդը, սարոյն: Ու Աստուածաշունչի

Ասորերէն թարգմանութեան հետ համեմատու-
թիւնն է որ կու տայ ասոր բանալին :

Ու մարդ յուզմամբ կը դիտէ կարծես երբ
թարգմանիչք կը դառնան Բիւզանդիոնէն իրենց
հետ բերելով «ճշմարիտ օրինակներ» և քիչ
մըն ալ յունական ինքնավստահ գիտութեամբ
ասոգորուն , ու հոն կը գտնեն ասորագէտներ
որպէս Սուրըն Սահակ : Դուաւ մըն է գոգցես
որ կը կատարուի այդ երկու խումբերուն միջև
երբ կը տեսնեն մէկ կողմէն Ասորականին ,
միւս կողմէն յունական այլևայլ թարգմանու-
թեանց իրարմէ ունեցած գանազանութիւնները
և միայն Ասորոյ բառին ուսումնասիրութիւնը
բաւական է ասոր :

Առնենք Եղեկ . ԼԱ . 8 հատուածը . հոս ան-
շուշտ ասորական առաջին թարգմանութիւնն
ունէր կրգի , սարուայնիկ կամ շարուայնիկ , դուշ-
րիկ , որմէ թարգմանած էին Սարդն և սարոյն
և սոսոյք , համաձայն Երրայականին որ ունի
արագիւլ [սարդեր , cèdre] բրուշիւլ [սարոյ-
ներ , նոճեր] , արևնիւլ [սոսիներ] . սակայն
յունական օրինակներուն մէջ ուրիշ բաներ
գրուած են , հոն կայ κυπάρισσος [նոճ] , πίτυς
[մայր , ջաւ] , ἑλάτη [եղևին] , ու կաիւ մըն է
ծայր կու տայ երկու խումբերուն մէջ , բայց
վերջապէս Հայկական խոհեմութիւնը կը յաղ-
թանակէ ու երկու կողմերն ալ գոհացում կը
գտնեն հին բնագրին վրայ աւելցուելով ըստ
յունականին ἐνά և մայրքն բառերը :

Նոյնպէս Լս . ԽԱ . 19ին մէջ . Ասորականն

ունէր կրզի [սարդեր], կշկորրէ, օւօ [մուրա] զայսո կղ մեշինյ [իւղի ծառ], սարուայնէ հեղիբէ [բարձր սարոյ], մինչդեռ յունական թարգմանութիւնը կը դնէր. κέδρος [մայրի], πύξος [տօսախ], μυρσίνη [մուրա], κυπάρισσος [նոճ], λεύκη [կաղամախ]. իրար խառնեցին երկուքը և եղաւ «գմայրն և զտօսախն, զմուրան և զնոճն և զսօսն, զսարդն և զսարոյն և զկաղամախն, զգին և զփայտն իւղոյ:»

Ես. ԽԴ. 14ին մէջ խնդիրը շատ տարբեր կը ներկայանայ և տարակոյսն ու շփոթութիւնը կը պատեն ամենքը. մէկ կողմէն Ասորական բնագիրը որեւիցէ ծառի անուն չտար, միւս կողմէ Եօթանասնից բնագիրը կը դնէ մէկ անուն ծառի, πίτυς թեղօշ. մինչդեռ Յունական քանի մը օրինակներ չորս ծառի անուն ունին ինչպէս Երրայերէնը, κέδρος [սարդ], և άγριο-βάλανος [սղոցի] և δρὺς [կաղնի], և πίτυς [թեղօշ], իսկոյն իրենք ալ չորս ծառի անուններ կը դնեն, բայց կալով կը զատեն, ա՛ռ Հայոց խորամանկութիւնը (տես էջ 58 և 84):

*
* *

Սարոյն է նոճ, և 1906ին «Տունկերը և անոնց Հայերէն անունները» տետրակիս մէջ կը գրէի. «սարոյ բառը շատ տեղ յիշուած է Ս. Գրոց մէջ, թէև այդ բառի մասին հետազօտութիւններս անբաւական են վերջնապէս որոշելու, այլ կը կարծեմ որ սկրվի (cypres) է . . .» ու նոյն առիթով այդ բառի մասին կարծիքը կը

խնդրէի մեծահմուտ բարեկամիս Տօքթ. Յ. Թիրեաքեանն իմանի որ Հայոցս մէջ հեղինակութիւն է Արևելեան լեզուաց, Պարսկերէնի, Զէնաի, ֆէհլէվի մասին :

Տօքթ. Յ. Թիրեաքեան կը պատասխանէր ինձ (Asnières, 15 Հոկտ. 1906).

«Սարոյ բառը կարեւոր է ճշդել թէ իսկ և իսկ պարսկին ۱۳ սերուն է որ միշտ ارو آزا ۱۳ սերուն ազուս գործածուած է և ես շատոնց նոյնացուցած եմ մեր «ձերբազատ»ին հետ որ միշտ սխալ հասկցուած և սխալ գործածուած է: Եթէ՛ ինչպէս ստուգած էք սարոյն cypres է, խնդիրը լուծուած է և սա փաստ մը ևս կու տայ յաւելուլ իմ այս կարգի զննութեանս մէջ ըսածներուս և ըսելիքներուս :»

Տ. Նորայր Բիւզանդացի կը գրէր ինձ (Վենետիկ, 12 Յուլիս 1906). «Դ՛«Սարոյ» կը կարծէք Սերվի. կարելի է. պարսկերէն Սերվ, Սերուն է cypres, որով և «Սարոյ» cypres, կամ ծառ նման cypresի» :

Անկէ ի վեր փաստերն ու ապացոյցները հետզհետէ եկան դիզուեցան համոզելու զիս կարծիքիս մէջ թէ Սարոյն սէրվի ۱۳ է գոր պարսիկը կը կարգայ սերուն :

* * *

Թէև Սարոյն Աստուածաշունչին մէջ քանիցս յիշուած է, բայց, ինչպէս կ'ըսէ Ալիշան, «Հայ թարգմանիչն յունարէն բնագրի մէկ բառին տեղ քանի մը անուն դնէ» Ուստի

փնտոեցի Ս. Գրքին մէջ հատուած մը ուր Սարոյ առանձին գործածուած ըլլար, և գտայ. Զաք. ԺԱ. 2.

«Ողբասցեն Սարոյ՛, զի մայրք զլորեցան :» Անմիջապէս համեմատեցի Յունարէնին հետ, բայց ինչ յուսախարութիւն. Յունարէնն ունէր πίτυς, չաւ, pin. Կը մնար ինձ վերջին ապաւէն մը, զիմել Ասորական բնագրին, քանի որ անիկա ծառայած էր առաջին անգամ Հայերէն թարգմանութեան : Ու արդարեւ Ասորերէնը կը գնէր. «նէյիլ [թող ողբայ] սարուէյնոյ, մերուլ [քանզի] դենփիլ [ինկաւ] կըզոյ [մայրին] :»

Ասորերէնը կը գործածէր սարուէյնոյ կամ շարուէյնոյ, որու սարոյ բառին հետ նոյնութեանը տարակոյս չկայ :

Արդ, շարուէյնոյն է նոճի, cyprés, κυπάρισσος, նոյն ընդ սկրվի, սկրու :

* * *

Սարոյ շատ հին Ուրարտական բառ է, վանեան և Ասորեոտանեան բեւեռագիր արձանագրութիւններուն մէջ յիշատակուած, և պէտք է կարգացուի սարու, քանի որ հին Ուրարտական բառերու մէջ, ինչպէս կը հաստատէ Փաննակ, ոյ կը կարգացուի ու. այդ հնչման կիրարկութիւնը կը տեսնենք թէ՛ ժողովրդեան և թէ՛ գրական լեզուին մէջ, յոյս, զոր ժողովուրդը կը հնչէ յուս, սեռական կ'ըլլայ յուսոյ իոյ=քու, իոյր=քուր. Ասուծոյ սիրոյն, կը հնչենք Ասուծու սիրուն :

«Սարոյ բառը սեմական ծագում չունի, Բարեկացիք և Ասորեստանցիք վանեան ժողովուրդներէն անշուշտ առին այս բառը որու պարզագոյն ձեւն է Սարոյ և անոր սեմական գրոշմ տալու համար աւելցուցին նոյ կամ նու վերջաւորութիւնը : Արդի ոյ հնչման մէջ ծածկուած ուն Ասորեստանեայց մէջ կարծրանալով (Se solidifier) տուած է ս :» (L'Abbé E. Tisserant. Notes manuscrites envoyées à l'auteur) : Սոյն երեւոյթը կը տեսնենք հոյնպէս, օրինակի համար, բարձունեակ կամ բարձւանեակ բառին մէջ, armoise նշանակութեամբ :

Հին բեւեաագիր արձանագրութիւններուն մէջ, ինչպէս է ցարդ Չինական լեզուին մէջ, բառերը կը ներկայացուէին մէկ կամ աւելի նշաններով, որոնք կը կոչուին idéogramme, գաղափարանշան. այսպէս նոճը կը ներկայացուէր ՇՈՒՐ, ՄԱՆ SUR, MAN, երկու գաղափարանշաններով, զոր կը գրէին Շուրուան, բայց կը կարգային Շուրուան :

Սենեքերիմի արձանագրութեանց մէջ յաճախ յիշուած է Շուրուանու. ների—Նոււուսի (նինուէ) ցուլի մը արձանագրութիւնը կ'ըսէ . [Rawlinson. Cuneiform Inscriptions of Western Asia, T. III. pl. 12].

«Պալատներ սսկիէ, արծաթէ . . . իս կրնի է (սարդ, cèdre), իս Շուրուան [նոճ] Բուրաշուէ [Երրայական քրոջն է = նոճ], իս ը—լաւ—ւս—կու է . . . շինեցի .»

Ուրիշ տեղ, «գերաններ (իս կր-նի) սարդի,

(իս Շուր-ւան) նոճի, որու հոտը անուշ է, արտադրութիւնը Համադիմի և Սերարայի լեռներուն որոնց կատարները փայլուն են, տարածեցի (գաւթի մը վերեւ)։»

Շուր-ւանի կամ Շուր-ուէկի փայտէ՝ դուռներ կը շինէին (Zeitschrift für Assyrologie II. 268)։

*
* *

Միւսնոյն բառը տուած է գարձեալ Ասորերէն շորթինոյ, Բաղդէերէն շորթան, զոր կը գտնենք Արարերէնի մէջ شربین շիրթին ձեւով

Գաղիանոսի բառերուն մէջ (ձեռագիր փարիզի, թիւ 302) կայ կիսգարիս . սարուէկն . այձեւ և վերջաւորութեամբ կը գտնենք Մնացորդաց գրքին « Հնագոյն Թարգմանութեան » մէջ զոր հրատարակեց Խալաթեանց . « Եւ տացեբերել ինձ փայտս սարոյն, մայր և կաղամախ . . . » Բ Մն . Բ . 8 :

Ագաթանգեղոսի « Վասն Յարութեան Մեռելոց » ճառի մէկ ընտիր ձեռագիր օրինակի մէջ, զոր կը յիշէ Ալիշան (յառաջարան « Հարուսակի », էջ 2 վերջընթեր տող) գրուած սարուն փոխանակ սարոյնի :

*
* *

Սարոյ գործածուած է Աստուածաշունչի մէջ Զաք . ԺԱ . 2 ., Եզեկ . ԼԱ . 8 , Ես . ԽԴ 14 , Ես . ԽԱ . 19 , Բ Մն . Բ . 8 :

1) *Ողբասցեն սարոյ՛, զի մայրք զլօրեցան :*
Չաք. ԺԱ. 2 :

Երբայերէնն է *բրոս*, *նոճ*, *Եօթանասունք* սխալ հասկցած են և կը դնեն *πίτυς*, *թեղօ*, *չաւ*. Հայերէնը ուղիղ է ինչպէս Ասորերէնը որ ունի սարուենոյ. Վուլգատան որ կը հետեւի առ հասարակ Ակիլայի *Թարգմանութեան*՝ բրոսը կը *Թարգմանէ* *abies*, *եղեւին*, Ակիլայի *ἐλάτη*, և Անգղիական *Թարգմանութիւնը* կը հետեւի միշտ այս մասին Վուլգատային և կը դնէ *fir-tree*, *եղեւին*, փոխանակ Երբայական բրոսին :

2) «Սարոն և սարոյն և նոճ ի դրախտին Աստուծոյ ոչ հաւասարեցին շառաւիղաց նորա, մայրքն և սուսք ոչ նմանեցին աստոց նորա :»
Եզեկ. ԼԱ. 8 :

Երբայերէնն է *արագիւլ* [*սարգեր*], *բրոսչիմ* [*սարոյներ*], *արւննիւլ* [*սուսք*], *նոյնը* կը դնէ Ասորերէնը. *kerke*, *շարուայնե*, *դուրք*, *Յունարէնը* կը սարբերի, *քանզի ունի*. *κυπάρισσος* [*նոճ*], *πίτυς* [*մայր*], *ἐλάτη* [*եղեւին*] :

Հայերէնի մէջ *սարոյ* և *նոճ* կրկնութիւն են, առաջինը Ասորական Շարուայնեին փոխարէն դրուած, նոյն Յունական *κυπάρισσος*ին տեղ, մայրքն ալ Յունականին *πίτυς*ն ու *ἐλάτη*ն կը ներկայացունէ : Վուլգատան դարձեալ ունի *abies*. Անգղ. *fir-tree* :

3) «Եւ բղխեցուցից յանջուր երկրին զմայրն և զսուսին, զմուրան և զնոճն և զսուն, զսարգն և զսարոյն և զհաղամախն, զգին և զփայտն իւղոյ :»
Ես. ԽԱ. 19 :

Երրայական բնագիրը կը գրէ . «Պիտի արն-
կեմ ամայութեան մէջ կրկ [մայրի, սարգ],
շիսայ [աղասիա, անիուտ փայտ], հնդաս
[մուրա], և ըն շկեկն [իւղի ծառ]. պիտի դնեմ
անապատին մէջ բրոզ [սարոյ], Տիդար [թեղի]
և Տու աշար [տօսախ] :

Ասորերէնը Երրայականին եօթը անուններ
ունի աւել ունի . կրկ [սարգեր] կշիրրե [ա-
ղասիա], օսո [մուրա], զայտյ կղ մկշինյ [իւղի
ծառ], շարուայնե հեղիրե [բարձր սարոյ] :

Եօթանամից Յունարէնն ունի կէօզօ [մայր],
պύξος [տօսախ], μυρσίνη [մուրա], κυπάρισσος
[նոճ], λεύκη [հաղամախ]. Յունարէնին այս
հինգ անունները կը գտնուին Հայերէնին մէջ
կարգաւ, ի բաց աւել կաղամախէն որ բաժ-
նուած է աւաջիններէն զօսուն, զսարղն և զսա-
րոյն բաւերով որ զգին և զիւայն իւղոյն հետ
Ասորականէ թարգմանութեան մնացորդները
կը յիշեցունեն . զգին եւ զիւայն իւղոյ Երրայա-
կականին ըն շկեկն է (տես էջ 62—63) :

Grabiustի տգաղբած օրինակը իբրև տար-
բերութիւն կ'աւելցունէ Յունարէն բնագրին
Վրայ և ի Կիսօ ըն տի 'Αραβὰ Βραθυδαὰ, և ի
Θασουὸρ ἄμα . յիշենք որ Երրայականին երեք
վերջին անունները Աղիւայ կը թարգմանէ
ἐλάτι [կղերին], πτέλεα [թեղի], πύξος [տօսախ],
Սիւմաքս, κυπάρισσος, πτέλεα, πύξος :

Աղաթանգեղոս [Տղաղբ . վենեակի, 1862
էջ 480] «Վասն յարութեան մեւելոց» ճառին
մէջ կու տայ ծառի անուններ որ Եսայիայ սոյն

հատուածը կը յիշեցունեն. «... սրպէս մայրն
և նոճն և շոճն և թեղոշն և սարգն և սարոյն
և սօսն և յակրին և գին և կաղամախն և տօ-
սախն»:

4) «Եւ տուր բերել ինձ փայտս մայրս,
սարոյս և թեղօշս ի Լիբանանէ:» Բ. Սնաց.
Բ. 8:

Երբայերէնն ունի. *երեկ* [մայրի], *բրնօշ*
[սարոյ], *ալգուսիս*: Ասորերէնն է *երգե*, *կաս-*
րուկե, *եշկորոյ*, իսկ Յունարէնը կը դնէ սա-
րոյի փոխարէն *ἄρχεσθος*, *գի* (տես էջ 88—90):

Այս չորս հատուածներուն մէջ ալ սարոյ
թարգմանուած է միշտ երբայական բրնօշը որ
է նոճ:

5) Զայն փայտ զոր եհատն, զսարոյն կամ
զսօսն, զկաղնին կամ զթեղօշն:» Ես. ԽԴ. 14:

Այս տեղ զսարոյն կը պատասխանէ Երբա-
յական արագիսին [սարգեր] ու սարոյն գրչա-
գրի սխալ է և պիտի լինի զսարդն:

*
*
*

Սաղ. ՃԳ. (ՃԳ.) 16—17. «Յագեացին
ծառքն Տեան, և մայրքն Լիբանանու զորս
զու անկեցեր:

Անդ թոչունք երկնից ձազս հանցեն և բոյն
արագլի ապառհն է նոցա:» Հոս Երբայերէնն
ուսի բրնոշիս [նոճեր] բառը զոր Եօթանասունք
սխալ հասկցած են *τοῦ ξρωδιοῦ ἢ οἰκία ἡγείται*
αὐτῶν և Հայք անկէ ուղղակի թարգմանած.

նոյն սխալը կ'ընէ Վուլգատան, Herodii domus dux est eorum [տուն արագլի առաջնորդ է նոցա]: Պէտք է ըլլայ. «Արագլի տուն են տարոյ՛», Ասորերէնէ հնագոյն թարգմանութիւնը հաւանաբար ուղիղ էր և անշուշտ տարոյ բառը ունէր, քանզի Դանիէլ վարդապետն Ասորի, իր Սաղմոսի մեկնութեան մէջ, ճ'Գ. Սաղմոսին առթիւ կը գրէ. «Սարոյն՝ բնութեամբ անուշահոտ է, և փայտ նորա կարծր և առանց փտութեան, և ոչ յորդանց ապականի և յոյժ վայելէ գեղեցիկ գործոց և դրօշկոց և քանդակուածոց, և զարդարէ զդրունս տաճարաց, այլև բնութեամբ ջերմին է, և պտուղ նորին օգտակար, եփեալ և ճաշակեալ՝ ծիրանուոյ և դեղնագունի երեսաց օգնէ, և զջուրն պտղոյն եփեալ և պնդեալ՝ վաղվաղակի ի խոնարհ ձգեալ սրբէ զդեղնութիւն մաղասոյ. . . դարձեալ, ծառս այս բազում սատովք՝ յարմատոյ մինչև ի վեր, և որ կամի ելանել ի գլուխ նորա՝ դուրաւ ելցէ ընդ սաս նորա» [«Հայրուսակ» էջ 559:]

Ասկէ աւելի աղէկ կարելի չէ նկարագրել նոճը:

Ասորերէն բնագիրն է. «Թհւնու [անդ] ակեկ [բոյն շինեցին] ակփրե [ճնճղուկները], վը հուրբոյ [արագլիը] կեկոյ [իր բոյնը] ըբ շարուայեկ [սարոյներուն մէջ (կը շինէ)]:

Ն Ո Ճ

Սարոյին իբրև հոմանիշ, կիպարիս, սկրվի նշանակութեամբ, ունինք նո՛ւ կամ նո՛ւի որ շատ աւելի գործածուած է Սբ. Գրքին մէջ:

Սարոյն կամ նո՛ճն է Երբայերէն թրոռշ կամ թրոռթ որ տուած է Ասորերէն թրոռթոյ, նոյն նշանակութեամբ, և Յունարէն βράθυ, քրարի գի կամ ցրդի՝ նո՛ճի տերեւներով, sabine:

Բրոռշ՝ նո՛ւ թարգմանուած է հետեւեալ հատուածներուն մէջ. Դ թագ. ԺԹ. 23. Ես. 15. 24, Ես. ԽԱ. 19, Ես. ՄԵ. 13, Ես. Կ. 13, Երգ Երգոց Ա. 16, Յունարէնն ալ ունի κισσός այս տեղերը, Եղեկ. ԼԱ. 8, Յունարէնը πίτυς. չաւ կը դնէ:

Ասորերէնն ունի շարուայնէ այս բոլոր հատուածներուն մէջ ի բաց առեալ Ես. ՄԵ. 13 ուր դրուած է թրոռթոյ:

Աստուածաշունչը մայր, չաւ, կը թարգմանէ թրոռշը որ է նո՛ճ, հետեւեալ հատուածներուն մէջ և այս ալ հետեւելով Յունարէնին.

Գ. թագ. Ե. 8 (կը համադատասխանէ Երբայական Ե. 22/ն). Ե. 10, Զ. 15, 34. Թ. 11, Յունարէնը πεύνη, pin. Բ Մն. Գ. 5, Յուն. πίτυς, չաւ. Եղեկ. ԻԷ. 5, Յուն. κέδρος մայրի Լիրանանու, cèdre:

Ասորերէնն ունի միշտ շարուայնէ, սարոյ,

ի բաց ասեալ ԲՒՄՆ. Գ. 5, ուր գրուած է ֆար-
րուկի :

Իսկ Ես. ԺԴ. 8ի մէջ բրոնշ թարգմանուած
է պարզապէս փայտ. «Եւ փայտքն Լիբանանու
ստնհար եղին քեզ» Ասորերէնն ունի բրոնշ-
բոյ, սակայն Հայերէնը կը հետեւի Եօթանաս-
նից որ կը զնէ τὰ ξύλα, Սիւմմաքոս կը թարգ-
մանէ πίτυες, pins, չամեր. Վուլգատան abietes,
եղեւիններ, fir-tree.

*
**

Ովսեայ ԺԴ. 9. «Եփրեմայ՝ զի՞ եւս կայ
նորա և կոսց, ես խոնարհեցուցի զնա, և ես
զօրացուցից զնա. ես իրբեւ զայգի պտղախայծ,
լինէն գտաւ պտուղ ի քեզ :»

Այս տեղ այգի բառը գրուած է բրոնշի,
նոճի տեղ, զայգի գրչագրի սխալ է, պիտի ըլ-
լայ զգի, համաձայն Յունարէնին որ ունի ἄρ-
κευθος πυκάζουσα [զի տերեւախիտ], Երրայա-
կան բնագիրն է բրոնշ ուսանան [նոճի դալար],
իսկ Ասորերէն ֆարրուֆա կ'արխո [նոճի տե-
րեւախիտ] :

Սկիւլայ դարձեալ բրոնշը կը թարգմանէ
ἐλάτη, եղեւին, որու հետեւելով Վուլգա-
տան կ'ընդունի abietem virentem [եղեւիններ
կանաչ] :

*
**

Նոճ գործածուած է Կիւրոս, իիկնայ նշա-

նակութեամբ, այն բոյսը՝ որու տերևները կը գործածուին Արեւելքի մէջ կիներու մազերն ու մատները կարմիր ներկելու, Երրայերէն կոճիտ, Ասոր. ֆուֆրոյ Henné, Lawsonia inermis L.

Երգ Երգոց Ա. 13. «Ողկոյզ նոճոյ է եղբորորդին իմ ինձ» : Զ. 10, Է. 11, «Թէ ծաղկեալ իցէ որթ, թէ ծաղկեալ իցէ նոճ» : Յունարէն βότρυς τῆς κύπρου, որ թարգմանուած է այլուր կիպրոս. Երգ Երգոց Գ. 13 :

*
* *

Նոճ գործածուած է Երրայական երեկ, մայրի, սարդ բառին տեղը, բայց սխալը Եօթանասնիցն է, քանզի անոնք ալ նոյն սխալն բրած են κυπάρισσος, նոճ գնելով և Հայք պարգապէս թարգմանած են զայն :

Եզեկ. ԼԱ. 3 «Իբրեւ զնոճ [էրէզ] մի ի Լիբանան» փոխանակ գնելու «Իբրեւ զնայրի կամ զսարդ մի ի Լիբանան» : Եզեկ. ԻԷ. 25 «Ի նաւս նոճի [արագիւմ] փոխանակ՝ «Ի նաւս մայրի» Յովբ. Խ. 12, «Կանգնեաց զտառն իւր իբրեւ զնոճի [էրէզ]» պիտի ըլլայ «Իբրեւ զնայրի» :

*
* *

Նոճ գործածուած է Երրայերէն ընդ շիւքնի, ծառ իւղոյի տեղ, դարձեալ Եօթանասնից Տեառեւելով՝ որ կը գնեն ξύλον κυπάρισσον «Ի փայտից նոճից» : Գ Թագ. Զ. 23 :

Նոյն բանը կ'ընեն Եօթանասունք Ես. ԽԱ. 19ի մէջ :

*
* *

Նոճ գործածուած է Երրայերէն աշտուխիւն տեղ Բ Մնաց . Թ . 10 : Ասորերէնն ունի քարուկի [նոճ?] , Յուն . πεύζινα , չար , իսկ Վուլգատան ligna thyina .

*
* *

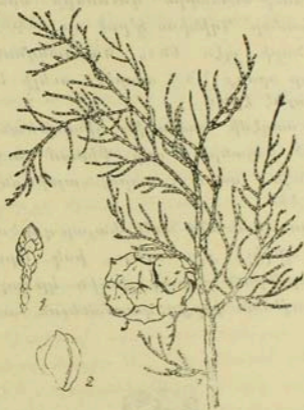
Նոճը կամ սարոյն կոնարեր տունկերու մէջ կը կազմէ նոճեայներու (cupressinées) սեռը գիին հետ :

Նոճը , որու տասնի չափ տեսակները կան , միաբնակ ծառ է , որձ և էգ ծաղիկները կը գտնուին միեւնոյն ծառին վրայ զատ զատ : Տերեւները կազմուած են ընդդիմադիր շատ մանր թեփերէ որոնք իրարու վրայ ազուցուած են կղմինտրի պէս և երկու երեք տարիէն կը թափին , ատոր համար մշտադալար է նոճին :

Որձ ծաղիկները կարճ և ծայրագիր (terminal) խրացներ կը կազմեն . էգ ծաղիկներն են կլոր , փոքր ընկուղի մեծութեամբ կոներ ի սկզբան կանաչ ջնարակուած , որոնք հետզհետէ փայտանալով՝ կը սեւնան և իրենց թեփերը , որոնք չչորցած իրարու կցուած են , կը բաժնուին իրարմէ . այս թեփերը , բազմակիւն , թիւով 9 են առ հասարակ , չորսը կոթին շուրջ խաչաձև միացած , միւս չորսը աւոնց վերև , իսկ վերջինը կը կազմէ գազաթը իր երկու սուր ծայրով . այս թեփերուն տակ պատասպարուած են սերմերը որոնք ունին եր-

կու կողմէն թեւեր անոնց ցրուումը դիւրա-
ցունելու համար :

Սրեւելքի մէջ, գերեզմաններու ծառն է
նոճին մշտադալար (cupressus sempervirens L.)
որ կը բարձրանայ ուղիղ դէպ ի երկինք ինչ-

Նոճի.—Cupressus Sempervirens L.

1. Որձ ծաղիկ.— 2. սերմ.— 3. պտուղ :

պէս արդարին հողին և կը մնայ դալար յա-
շիտան : («Culte du cyprès pyramidal» par
Lajard 1843, et Acad. des Inscr. T. XX.
Hehn, p. 241):

Նոճին փայտը կարծր է, կարմիր, մանր

հատերով, անուշահոտ և գրեթէ անփուտ : Արեւելքի մէջ ցարդ անոր անուշահոտ փայտէն կը շինեն հարսերու սնտուկները, կը գործածուի պատուական կարասիներու շինութեան : Նաւատորմիցը, զոր Աղեքսանդր շինել տուաւ ի Բաբելոն, նոճէ էր :

Եփեսոսի տաճարին դուռները նոճի էին, որոնց համար Պղինիոս կ'ըսէ որ «400 տարի յետոյ նորի պէս են :» Կոստանդնուպոլսոյ դուռները որոնք 1000 տարիէ աւելի մնացին՝ նոճի փայտէ էին :

Երուսաղէմի տաճարին շինութեան գործածուած փայտերը, զոր Քիրամ ուղարկեց Լիբանանէն, սարդ և սարոյ, այսինքն մայրի և նոճի էին :

Բժշկութեան մէջ նոճի փայտը գործածուած է իբրև պնդիչ, քրանաբեր, իսկ Արարները անոր սերմերուն բարակ փոշին կը գործածեն թլփատութեան վէրքը դարմանելու համար :

ԿԻՊՐՈՍ, ՀԻՆԱՅ.

Կիպրոս.— Երբ . Կոփեր .— Ասոր . Կոմֆրոյ .—
 κύπρος .— Լա . Cyprus .— Henné .— Lawsonia
 Inermis Roxb .— Lawsonia Alba Lamk .— Ար .
 حنا հիննայ . ܠܟܝܢܝܐ երեկնայ [Իրն Բէյթար] .— ծա-
 դիկը . عاغاب փաղիյի:

Հինայի տունկը , որ Ս . Գրքին մէջ կիպրոս
 կը կոչուի , փոքր ծառ մըն է արարական ծա-
 գումով և տարածուած հիւսիսային Ափրիկէի ,
 ամբողջ Արեւելքի , Սուրիոյ մէջ , Մեռեալ ծո-
 վու եզերքը մինչև Հնդկաստան : Կիպրոսի մէջ
 ալ կայ , ուրիշ՝ իր յունական κύπρος , կիպրոս
 անունը :

Փոքր ծառատունկ մըն է վայրի յունապե-
 նիի մեծութեամբ Lythariéesներու տոհմէն ,
 նուրբ ճիւղերով , սպիտակ կեղեւով . տերեւ-
 ները ընդդիմադիր են , երկայնաձև , անատամն
 և անկոթ : Ծաղիկները սպիտակ ողկոյզներ
 կը կազմեն անուշահոտ , երկու ճիւղերու մէջ-
 տեղէն ելած և ծայրադիր :

Ծաղկին բաժակը կարճ է չորս փերթով .
 չորս թերթ ունի բաժակի խողովակին եզրը
 կցուած . 4 զոյգ առէչները թերթերուն մէջ-
 տեղէն կ'ելլեն , բաժակի խողովակին եզերքը
 միացած . ձուարանը , բազմաթիւ սերմերով
 գնդաձև է :

Հինան Արեւելքի մէջ հին ժամանակներէ հետէ

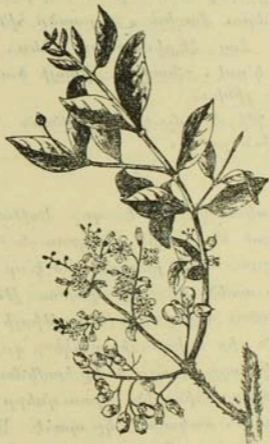
ծանօթ է իր տերեւներուն դեղին կարմրագոյն հիւթով : Եգիպտացիք անով կը ներկէին իրենց մոմիաներուն կարգ մը մասերը և միայն բարձր դասի անձերու յատուկ էր ի սկզբան անոր գործածութիւնը : Երբ Տաճկաց ձեռքն անցաւ Եգիպտոսը ուր կը մշակուէր մանաւանդ հինան , փաշաներն իրենց վերապահեցին անոր մշակութիւնը և մեծամեծ գումարներ կը շահէին ուղարկելով Կ.պոլիս :

Տերեւներու հիւթը կը պարունակէ պնդիչ (astringent) գոյացութիւն մը , գղթորի թթու (acide gallique) և երկաթի աղերու հետ կուտայ թանաք : Հնդկաստանի մէջ կը գործածուի մորթային հիւանդութիւններու համար , ինչպէս բորոտութեան դէմ , նոյնպէս կեղերու և քրանող ոտներու համար :

Արեւելքի մէջ կիները և նոյն իսկ մարդիկ , մասնաւորապէս Պարսիկ այրերը , հինայով կը ներկեն իրենց մազերը , ձեռքին և ոտներուն մասները անոր կարմիր գոյնին համար և իբրև ափրոզիտեան : Ատաբազարի մէջ մասնաւոր արարողութեամբ և երգերով հարսնիքէն երկու օր առաջ կ'երթան հարսնցուին տունը , գլուխը հինայ դնելու , և այս արարողութիւնը կը կոչուի հինայոլան . հետեւեալ օրն ալ հարսնցուն կը տանին բաղանիք լուալու :

Հինային տերեւները կը չորցունեն և կը փոշիացունեն գործածութեան համար . մինակ հինան կարմիր խարտեալ կը ներկէ սպիտակ մազերը . եթէ հետեւեալ օրը , հինայով ներկուած

ձեռներուն վրայ, իւղով և ջուրով շաղախուած (pétrie) քիչ մը կիր դնեն, գոյնը սևի կը փոխուի (Dr. Guigues): Լեղակ խառնելով մէջը կ'ունենան սև գոյն, իսկ ընկուղի կճեպի հետ կու տայ թուխ (brun): Այս կարմիր հիմնայէն զատ որ կը կոչուի Մէքքէի հինայ, կը ծախեն

Կիպրոս կամ հիմայ. — Lawsonia inermis Roxb

սև կամ Պաղտատի հինայ որ ուղղակի սև կը ներկէ մազերը, թէև երբեմն անոր կը խառնեն կապույտ պտուղներ (baies de laurier) կամ ընկուղի տերեւներ:

Երկու հիւսաներ անուշով կը ճանչցուի հինայի և սիւսանեֆիի (séné) խառնուրդ մը որ կը ծառայէ մազերը սեւ ներկելու :

Հինայի ծառատունկը կը մշակեն պարտէզներու մէջ իր ծաղիկներու անուշ բոյրին համար . ծաղիկները (tamar henné, طمر حنه) կը գործածուին իրրելու անուշահոտութիւն :

Արարներու փաղիյե ٤٤٤ քսածը հինայի ծաղիկն է և Հայ Հէքիմարանը (ձեռ. Փարիզի թիւ 245) կ'ըսէ . «Փաղիե, յինայի ծաղիկ, այն որ խոշրու լինի :»

Պէյրութի մէջ մշակուած հինան ներկելու յատկութիւն չունի :

*
* *

Երրայալան կոփերն է զոր Եօթանասունք թարգմանած են κύπρος, կիպրոս և Վուլգատան cyprus . հիմա ընդունուած է որ հինայ է :

Երկար ատեն κύπρος, կիպրոս թարգմանուած է troène, ligustrum (Մատթիոլի) : Պրոսպէր Ալբէն, իր Եգիպտոսի տունները գրքին մէջ, կը նշանակէ այդ սխալը և կը համեմատէ, ինչպէս Պլինիոս, հինային պտուղները գինձին պտուղներուն . սակայն կը պահէ ligustrum ընդհանուր բառը, միայն nigrum (սեւ) բառն աւելցունելով : (Notes de Leclerc dans la traduction dibn-el-Beithar) :

*
* *

Կոփեր, կիպրոս, հինայ յիշատակուած է Երգ Երգոցի մէջ .

Ա. 13, Գ. 13, Զ. 10, Է. 12:

Գ. 13ի մէջ, «կիպրոս հանգերձ նարդոսիւ», հինայ կը յիշուի անուշահոտութիւններու մէջ և թարգմանութիւնն է κύπροςին, Ասորերէն կուգրօ: Անգղիական թարգմանութիւնը Երրայական կոճերը կը մեկնէ ֆախուր, camphre, և կը դնէ camphire. միեւնոյն սխալն ընելով է որ միտիոնարներու Արարական թարգմանութիւնը կը դնէ عتقور کافور [քափուրի ողկոյց]: Երրայերէնն է կոճերիւ, կիպրոսներ:

Իսկ Ա. 13, Զ. 10, Է. 12 հատուածներուն մէջ Հայ բնագիրը կը դնէ նոճ, փոխանակ կիպրոսի, անշուշտ κύπροςը κυπάρισσοςին հետ շփոթելով:

Միտիոնարաց գրաբար Աստուածաշունչը (Տպագր. Պաղատաւեան 1895) Գ. 13ի հանդէպ իրրեւ Երրայական ուղիղ թարգմանութիւն կը դնէ ևնձ. մինչդեռ կիպրոսն աւելի ճիշդ կը յայտնէ Երրայական կոճերը, որ է Ասորական կուգրոն:

Ա. 13, Ողկոյց ևնձոյ է եղբորորդին իմ ինձ: Յն. βότρους τις Κύπρου, Լա. Botrus cypri. Զ. 10 և Է. 12 միեւնոյն խօսքերն են կրկնուած:

«Ի պարտէզս ընկուզեացն իջի հայել յարդիւնս վտակացն, տեսանել թէ ծաղկեա՞լ իցէ որթ, թէ ծաղկեա՞լ իցէ ևնձ, թէ ծաղկեա՞լ իցեն նանենիք:»

Զ. 10ի մէջ (Երր. Զ. 11) «Մաղկեալ իցէ ևնձ» չկայ Երրայական բնագրին մէջ, նոյնպէս Եօթանասնից Յունարէնին և վուլգա-

տային մէջ. իսկ է. 12 Երբայերէնն ունի
կոփերիւ յօգնակի ձեւով: Յունարէնը կը
գնէ *κυστίζμοσ* [որրի ծաղիկը], այսպէս է նաև
Ասորերէնը, Վուլ. *videamu si floruit vinea,*
si «Flores Fructus» parturiunt. Անգլիական
Թարգմանութիւնն ալ կ'ըսէ. the tender
grape appear:

Ա Ն Փ Ո Ւ Տ Փ Ա Յ Տ

Անփուտ փայտ. — ξύλον ἄσεπτον. — *Լտ*. ligna setim, Spina. — *Անգղ*. Shittim-wood. Shittah-tree. — Acacia Arabica = A. vera, A. Aegyptiaca. = Spina Aegyptiaca = S. Acaciae. = Mimosa Arabica Roxb. = Acacia Nilotica Del. = Mimosa Nilotica L. = Gommier rouge Neb - Neb Adams. = *Տստ Եգիպտացուց*. = Barburā Սանսկրիտ. — Ար. سنطه *սեկես*. قرظ *կարուզ*.

Acacia Seyal Del. — سیال *Սեյալ*:

Ար. Գրքին մէջ անփուտ փայտը նշանակուած է Ելից Գրքին մէջը, Վկայութեան Տապանակին շինութեան առթիւ: Անփուտ փայտը, Սասիւն, մին էր այն նուէրներէն զոր Իսրայէլի ժողովուրդը պիտի բերէր թանկագին մետաղներու, կապուտակի, ծիրանիի, այծերու մազին և խոյերու մորթին հետ, Խորանին շինութեան համար. Ել. ԻԵ. 5:

Անփուտ փայտէ պիտի շինուէին Վկայութեան Տապանակը ԻԵ. 10, ու անոր լծակները ԻԵ. 13: Անկէ պիտի լինէր Սեղանն իր լծակներով ԻԵ. 23, 27: Նոյնպէս Խորանին սիւնակները և նիգերը. ԻԶ. 15, 26: կապուտակէ և ծիրանիէ և մանած կարմիրէ ու բեհեզէ նկարակերպ գործուած վարագոյրը որ Սրբութիւնը պիտի անջրպետէր Սրբութիւն Սրբոցէն,

պիտի ձգուէր չորս անփուտ փայտէ սիւներու վրայ ԻԶ . 32 , և նոյն փայտէն հինգ սիւնակներ պիտի բանէին Խորանին դրան սրահակը ԻԶ . 36 :

Եւ այնպէս ալ բրին բեսելիէլ և Եղիար Մովսէսի առաջնորդութեամբ , ինչպէս տէրը հրամայած էր անոր Սինայի բարձունքէն . ԼԶ . 20 , 31 , 36 , ԼԷ . 1 , 4 , 10 , 13 , 25 , 28 :

* *
*

Անփուտ փայտ թարգմանութիւնն է յունականն ξύλον ἄσепτον, փայտ որ չնեխիր , incorruptible , բառին զոր կը գործածեն Եօթանասուէնք :

Երբայական բնագիրն ունի շիսսիւ՛ յոգնակի ձեւով , եղակին շիսսայ սեղմու՛մն է շիւսայ բառին զոր կը գտնենք արաբերէնի մէջ սկևս ܥܘܢ Ժեւով , նոյնն է եղիպտական սևևսին հետ որ կը նշանակէ փուշ :

Միււելոյն եղիպտական սևևս բառը տուած է յունարէն և լատիներէն *Azartha, acanthus , ախւնք , Եգիպտոսի Ակասիա [acacia d'Egypte , mimosa nilotica , spina aegyptiaca] նշանակութեամբ . նախկին Եղիպտացիք [Ախւնքէ] կը շինէին նաւակներ , արձաններ և ամէն տեսակ կարասիներ (Հերոդոտոս Բ . 90) :

Շիսսիւ՛ գործածուած է միշտ յոգնակի ձեւով և վուլգատան կը թարգմանէ ligna se-tim, փայտ սևևսիւ՛ , ի բաց առեալ Ես . ԽԱ . 19 ուր կայ շիսսայ , եղակի . «պիտի աճեցունեմ

Արարային (անսպասիւն, որ է Յորդանանու հովտին հարաւային անբեր մասը) մէջ մայրին, շիսսայն, մուրաը և ձիթենին . . .» (Տես էջ 108) : Եօթանասնից թարգմանութեան մէջը գործածուած երկրորդ ծառի անունն է souaիս, մինչդեռ Վուլգատան կը գործածէ փուշ, Spina : Յերոնիմոս այս առթիւ կը գրէ, «Բացատրենք Երրայերէն սէսսայն, զոր թէոզոսիոն կը թարգմանէ փուշ, տեսակ մը ծառ է որ կ'աճի անասպատին մէջ և կը նմանի սպիտակ փուշին, մկնալոջին (Spina alba, aubépine), անոր փայտէն՝ որ կը կոչուի Սէսիս, շինուեցան Տապանակը և անոր մասերը. անփուտ է և թեթև» :

Ասորական բնագիրը բոլոր հատուածներուն մէջ միօրինակ կշկորրե բանն ունի (տես էջ 90, տող 27) :

*
* *

Անփուտ փայջը, Շիտաիմ կամ Սատիմը, աղասիայի տեսակ մըն է, կանոնաւոր ծաղկով թիթեանակերպներու սեռէն, առատօրէն կը գտնուի Եգիպտոսի մէջ որու համար կը կոչուի նոյնպէս Եգիպտոսի Ակասիա :

Երբ Մովսէս կը հրամայէ Ուխտի Տապանակը շինել անփուտ փայջէ, Իսրայելացիք կը գտնուին Սինայի թերակղզիին մէջ ուր արգարե կը գտնուի Եգիպտական Ակասիա, արմաւենիի և մոշայի ծառերու հետ :

*
* *

Աղասիաները, որ թիթեանակերպներու տոհ-

մին մէջ ընդարձակ սևո մը կը կազմեն իրենց
չորս հարիւր տեսակներով՝ տարածուած են
երկրագնդի բոլոր տաք մասերուն մէջ, մա-
նաւանդ Ափրիկէի և Աւստրալիոյ մէջ:

Ակասիա Սեյալ.— *Acacia Seyal* Del.

1. Կոկոն .— 2. Սոսորդ .— 3, 4. ասէջ .—
5. ծաղիկ .— 6. պտուղ:

Կանոնաւոր որձ և էղ ծաղիկներ ունին
յաճախ կը որ հոյլեր կազմած, կցաթերթ (ga-
mopétale) են, իրենց բազմաթիւ ասէնչերը

կցուած սերմնարանին ստորև : փուշ ունին
և իրենց տերեւները ճղճղկէն են : Պտուղը
պարկուճ (gousse) մըն է երկայնաձև : փայտը
շատ կարծր է :

Ակասիաներու արտադրութիւնները կը գոր-
ծածուին բժշկութեան մէջ, Արաքսիան Ակա-
սիայի (Acacia Arabica) պտուղը որ կը կոչ-
ուի բարբայ, ինչպէս նաև կեղեւը, շնորհիւ իր
պարունակած աղաղին, կը գործածուի բժշ-
կութեան մէջ իրրև կապող (astringent), նոյն-
պէս խաղախորդութեան և ներկարարութեան
մէջ : Կու տայ դարձեալ Արաքսիան խէժ, սաւնդ
gomme arabique).

A. Catechu ըսուած տեսակը որ կ'աճի
Արեւելեան Հնդկաց, Անդիլեանց մէջ, կ'ար-
տադրէ կաշու խէժը (cachou).

Սբ. Գրոց մէջ յիշուած Ակասիայի տեսակ-
ներն են Արաքսիան Ակասիա և Ակասիա Սեյալ
(Acacia Seyal Del.) որոնք կը գտնուին Ե-
գիպտոսի, Սինայի անապատին և Մեռեալ ծո-
վուն հարաւային եզերքը :

Ակասիա Սէյալի տերեւները ճղճղկէն են
7, 8 զոյգ նուրբ տերեւիկներէ կազմուած,
դեղին ծաղիկ ունի գլխաձև, կլոր որ կը
բարձրանայ տերեւներու անութէն. զոյգ զոյգ
փուշեր ունի սուր ճիւղերուն վրայ, սերմերը
շարուած են երկայնաձև պարկուճի մը մէջ
որ կը բացուի լուրիայի նման երկփեղկ. կու
տայ արարական խէժ, սաւնդ :

Առ հասարակ շատ բարձր ջրաբ, 4, 5

մէտր, Արարները չեն թողուր որ մեծնայ, կը
կտրեն, ածուխ կ'ընեն և Եգիպտոս կը տանին
ծախելու :

*
* *

Ակասիան, եգիպտական Սեկեր, հնութեան
խորհրդաւոր ծառն է նուիրական, զոր, Սր.
Գրքէն դուրս, հիները կտակած են Ազատ
Որմնադրութեան : Ակասիան անցնալ, կա-
տարեալ Ազատ որմնադիր մ'ըլլալ է. իր ան-
փուտ փայտը ճշմարտութեան խորհրդանշանն
է ու իր արմատները կը տարածուին շատ հե-
ռուն : Իր կէտր ծաղկի հոյլերը պատկերն են
երկրագնդին և իր տարբազադրուած տերեւները
կը ներկայացունեն Ազատ Որմնադրութեան
կազմակերպութիւնը ամենուրեք բաժնուած,
տարածուած ի սփիւռս աշխարհի, բայց ամենքը
ի մի միացած մէկ գործի մը շուրջ, ճշմար-
տութեան յաղթանակին համար Երկրի վրայ :

*
* *

Ակասիան իրր դեղ համայնարուծ (panacée)
կը գործածուէր հնութեան մէջ և էր յուսուի-
շար աչքի դէմ, գրաւական յաջողութեան : Ուս-
տի Ե. դարէն, Լեւոն Ա. է սկսեալ (454—474)
Բիւզանդական դրամներուն վրայ կը տեսնենք
այլաբանօրէն նկարուած Ակասիայի սլարկուծ
մը, երկայն ու շեղ կտաւէ տողակի մը ձե-
ւով. կայսրը ձեռքը բռնած է զայն ի նշան իր
հողածութեան՝ հանդէպ իր հպատակներու եր-

ջանկութեան, տոսարակը լեցուած էր մոխիրով
և փոշիով, իրեն յիշեցնելու համար թէ դիւ-
րարեկ ու ջանկայուն է իր գահն ու զօրու-
թիւնը և թէ հարկ է ապրիլ Արաւիկա, այսինքն
«առանց չարիքի, առանց ոճիրի» :

*
* *

Շիսսիս և շիսսայ դորձածուած են նոյնպէս
Ար. Գրոց մէջ իրրե տեղի անուն .

Աստիս, Յեսու Բ. 1, հովիտ մըն է Մովարի
մէջ ուրկէ Յեսու երկու երիտասարդներ ու-
ղարկեց Երիքովի երկիրը լրտեսելու համար :

Աքրեդասուս թիւք. 1, Գ. 49, Երրայեցերէն
Արեւ-հը-շիսսիս, Եօթանասունք Βελσᾶτό, Գրա-
բիտի ուրիշ օրինակները Βελλατιμ. Արեւ կը
նշանակէ գետ, երկիր գետի ափը, արդարեւ
Իսրայէլացւոց կայաններէն մէկն էր Յորդա-
նանի եզերքը, «Եւ բանակեցան զՅորդանա-
նաւ ի մէջ Եսիմովթայ, մինչև ցԱքրեդասուս
յարեւմտից Մովարու :

Բերասիսա Դատ. է. 22 Երր. Բեք-հը-Շիսսայ
(տուն Ակասիայի). Եօթանասունք (է. 23)
Βηθσαεδ, ուր փախան Մադիամացիք և Ամա-
ղեկացիք Գէտէոնի առջեւէն :

Նասնայ-հա-շիսսիս (Ակասիաներու հեղեղա-
տը, հովիտը) Յովէլ Գ. 18, Հայերէն թարգ-
մանուած է Չորն փնակիսց (Գ. 19) Եօթանա-
սունք χεμιάρου των σχοίνων (կնիւններու հե-
ղեղատը). Լատ. torrentem spinorum.

Դարձեալ Սասիւն կամ Շիսսիւն, վիճակ թարգմանուած է Հայերէն նոյն Յունարէն բառէն Միքիա Զ. 5ի մէջ. «Յիշեա զինչ խորհեցաւ վասն քո հաղակ թագաւոր Մովսրացւոց և զինչ ևս նմա պատասխանի Բաղասմ որդի Բէովրայ, ի վիճակացն մինչև ցԳաղգաղ» :

Մ Ո Ւ Ր Տ

Myrtus. — Երբ. Հադաս. — μυρσίνη . —
Myrtus.— Myrte.— Ասոր. Ոսոյ, — Ար. اس
Աս. هدى Հեդիս [Հարաւային Արաբիոյ մէջ].
ريحان البخور rիյհան կը բուզուր [Ենդիպատս], —
Թրք. مرسين آغاجى Մերսին աղանը. — Արամերէն
Ասս :

Մրտենինները տաք երկիրներու մշտադա-
ւար ծառատունկներ են, ընդդիմազիր տերեւ-
ներով, ծաղիկները ծայրազիր են ու փոքր
թիւով: Չուարանն ունի 2—4 խորշեր բազմա-
ձուիկ (multiovulées). հատապառուղ (baie)
ունի, բաժակի քլիթակներովը պսակուած:

Միակ տեսակը որ տարածուած է միջերկ-
րականի երկիրներուն մէջ, հասարակ մուրսն է
որ կը գտնուի նոյնպէս Պոլիս՝ Իշխանաց կղզի-
ներուն մէջ: Փոքր ծառ մըն է 1—1½ մէտր
բարձրութեամբ, անուշահոտ, մշտադաւար.
ընդդիմազիր տերեւները, երկայն, սրածայր՝
ամբողջ են, գրեթէ անկոթ, կարծր, լերկ և
փայլուն. տերեւներու անութէն կը բարձրա-
նան երկայն կանթով (pédoncule) պտանձին
սպիտակ ծաղիկներ անուշահոտ, ծաղկին բա-
ժակը կցուած է ձուարանին, ունենալով տարած-
ուած 5 բլրակ, 5 քերք ունի, բազմաթիւ ա-
ռեյններ. մէկ ծիղ, պարզ սոսորդով. հասապտու-
ղը հազիւ մտտ է, ձուածնէ, կապուտի վրայ
սև. սերմերը փոքրաթիւ են:

Պարտէզներու մէջ կը մշակեն մուրտը, փայտը յարգի է, տերեւներն ու պտուղները զօրացուցիչ կը նկատուին և ծաղիկներուն ու տերեւներուն թորուժը կուտայ Eau des Anges, հրեշտակաց ցար անունով ծանօթ գոյացութիւնը:

Հարաւային Յրանսայի մէջ պտուղներէն ըմպելի կը շինեն:

Ատուածաշունչի մէջ կը գանենք Մուրտը,

Մուրտ.— Myrtus Communis L.

Նէեմի Ը. 15. Երբ Ե. դարուն (Ն. Ք.) Նէեմիի և Եզրասի առաջնորդութեամբ Իսրայէլի ժողովուրդը Բաբելոնէ դարձին Երուսաղէմը վերստին կը շինէ. Եզրաս կը հրամայէ Եօթ-

ներորդ ամսոյն սկիզբը պատշաճօրէն կատարել Տաղաւարահարաց Տօնը և կ'ըսէ. «Ելէք ի լեառն և բերէք տերեւս ձիթենեաց, և տերեւս ի ծառոց սօսեաց, և տերեւս մրսոց [հաղաս] խնկենեաց և տերեւս ի թաւ ոստոց ծառոց :»

Այս հատուածին մէջ բոլոր թարգմանիչք համաձայն են Երբայական հնադասը մուրա թարգմանելու. միայն ասորականը զանց կ'ընէ և կ'ըսէ. զեյրե [ձիթենի], կուզե [ընկոյզ], արուդոյ [թուրինջ], արսի [ուռի] : Մինչդեռ Ղեւտացւոց զրքին համապատասխան հատուածին մէջ ԻԳ. 40, Ասորերէնն ունի նաև ոսոյ, մուրա :

Յարդ Երուսաղէմի մէջ Հրեաները Տաղաւարահարաց Տօնին կը գործածեն մուրա, որ կ'աճի Երուսաղէմի հարաւակողմը հովիտներուն մէջ, Բեթղեհէմի, Քերբոնի շրջակայքը, ինչպէս Սամարիայի և Գալիլիայի մէջ : Դոկա. Պոստ կ'ըսէ որ մուրտը աս կամ ուիհան անունով ծանօթ է արաբերէն և Սուրիոյ ու Պաղեստինի մէջ առատօրէն կը բուսնի ծովեզրէն մինչև 1,000 մէտր բարձրութեան վրայ, մասնաւորապէս ջրերու եզերքը :

Ես. ԽԱ. 19, Մարգարէն նկարագրելով Մեսիայի գալստեան ժամանակները կը յիշէ մուրտը ուրիշ ծառերու հետ. «Եւ Բղիսեցուցից յանջուր երկրին զմայրն և զտօսախն, զնուրճն և զնոճն և սօսն, զսարգն և զսարոյն և զկաղամախն, զգին և զփայտն իւղոյ (տես էջ 108) :

Ես. ԾԵ. 13, «Եւ փոխանակ ցրդւոյն նսճ
բուսցի, և փոխանակ դժնկի մուրս ելցէ:»

Հաղաս, մուրտ յողնակի ձեւով, հաղասսիւն,
յիշուած է Զաքարիայի երազին մէջ (Ա. 8, 10,
11): Եօթանասունք հաղասսիւն «մուրտեր»ը,
կը կարգան հանարիւն «լեռներ»: Թարգմանիչք
կը հետեւին Յունարէնին և կը գրեն.

Ա. 8. «Եւ ահա այր մի հեծեալ յաշխէտ
ձի և կայր ի մէջ երկուց անտառախիտ լե-
րանցն» փոխանակ բսելու, «ի մէջ մրհնետացն
որ էին ի ձորի անդ»: Ա.կիլա և Սիւմմաքոս
ուղիղ կը թարգմանեն և վուլգատան անոնց
հետեւելով՝ կը գնէ inter myrteta.

* * *

Եսթէրի անունն է Երրայերէն Հաղասսայ
որ է «մուրտ». վուլգատան կը դործածէ Ե-
դիսսա, Edissa: Յիշենք թէ Ասորեստանցւոց
լեզուով հրդաշատու կը նշանակէ նշանած և
մուրտը Հնութեան մէջ Աստղիան նուիրուած
ծանն էր:

* * *

Փարիզի Զեռաղիր Հէքիմարանի (թ. 245)
բառադրքին մէջ կը գտնենք.

«Սիրիսալաչ կամ Սիրիսաչ, Ասի տերև,
Բարգմուրդ. — Մուրան որ է Մերսինին որ է
օս որ է հապլան. — Մուրտ սայան, Մուրտ
ասֆրամ, վայրի մուրդ որ տափերն բուսանի
և անջրդի»:

Ե Ղ Ե Ի Ի Ն

Եղևիկ (ծառ). — Ἐλάτη. — Abies. — Sapin. —
 Abies Pectinata DC. = Abies Vulgaris Poir. =
 Pinus Picea L. — Abies Excelsa DC. Pinus
 Abies L. = Epicéa. — *Անդդ*. fir-tree. — Թրք. *fkolhkr*. —

Եղևիկ (խոտ). — Semen-Contra. — Artemisia
 Santonica = Artemisia Contra Vaht. =
 A. Judaica L. = Achillea Santolina. — Cinae
 Seminae. — *Անդդ*. Worm-Seed. — Թրք. خراسانی
խրասասնի, بوشن کاهچوان. — Պրս. ورك وپکرف,
 شمن چاروبا, چمن چاروبا, چمن چاروبا,
 چمن چاروبا, چمن چاروبا, چمن چاروبا. — Ար. شیح زین:

*Եղևիկն անուշը տրուած է հայերէնի մէջ
 երկու տարրեր տունկերու.*

1. — Փոքր տունկի մը՝ բարդածաղիկներու
 առմէն. բարձուկնեակի (armoise) տեսակ մըն
 է որ կ'աճի Արևելքի մէջ ի Հայս, Պարսկաս-
 տան, ծանօթ՝ Խորասանի անունով. իր ծաղիկ-
 ները կը դորձածուին աղիքի ճճիներու, սո-
 դալանի, իբր դեղ. այս տունկէն կը հանեն
 Սանտոնիկ:

Հայերէն Հէքիմարանին բառագիրքը կը գրէ
 անոր մասին. Չեռ. Պարիզի Թ. 245):

«Եղևիկն. — Շէյի Թիւրքի, խորասանի, տը-
 բամանայ. — Շէ Թուրքի. Եղևիկն, խորասանի,

դրամանայ, որ դրամնա, նման է օշինդրի.—
վաչիժակ, խօրասանի, եավչան, որ է դրամ-
նայ » :

Եղեւինն է Semen-Contra, գիտական ա-
նունով Artemisia Santonica, A. Judaica տե-
սակները, իսկ Հալէպի Եղեւինը՝ A. Maritima.

* * *

2.— Աստուածաշունչի մէջ յիշուած Եղեւի-
նը անտառային ծառ մըն է բարձր, կոնարե-
րու տոհմէն, ինչպէս մայրին, նոճին, գին,
ցրդին :

Եղեւինը կը սիրէ լեռներու կողերն ու կա-
տարները ուր ձիւնը կը կազմէ իւր կանաչ
տերեւներուն վրայ այլազան յելունք, ու ե-
ղեւինները ցուրտին և հովին դիմազբաւելու
համար ունին խիտ ու մանր տերեւներ, կ'ապ-
րին իրարու շատ մօտիկ կէս մթութեան մը
մէջ :

Եղեւինները բրգաձեւ երեւոյթ մ'ունին և
կը վերջանան սրածայր, շուրջանակի կ'արձա-
կեն հորիզոնական ճիւղեր. միաբնակ են, որձ
խրացները առանձին կը գտնուին նախորդ
տարւոյ ճիւղերուն վրայ. կ'ունենան ճեր-
մակ կոներ, կղմինտրի պէս շարուած թեփե-
րով որոնք կարծր են, նուրբ և սուր եզեր-
քով, տարւոյն մէջ կը հասունանան սերմերը՝
երկայն թեւով, զոյգ զոյգ կը գտնուին իւրա-
քանչիւր թեփի ստորոտը :

Եղեւինն ունի երկու գլխաւոր տեսակներ .

1) Եղեւին սակսրածեւ, *Abies Pectinata* DC. սովորական *sapin* կոչուած եղեւինն է, սանտրածեւ կանոնաւոր շարուած տերեւներ ունի ճիւղին երկու կողմը, այս տերեւները փշոտ չեն և իրենց ստորին կողմը սպիտակ եր-

Եղեւին . — *Abies Excelsa* DC.

1. Որձ ծաղիկներ . — 2. Պատուղ .

կու խոտոշաւոր գիծեր ունին . ծառին կեղեւը ողորկ է ճերմկեկ , բողբոջները սևանային , կըպչուն են , կոները ցից են և զլանածեւ , 8-10 հարիւրորդամէտր երկայն . երբէք կոները գետին չեն իյնար , թեփերը կը թափին վրայէն մէկիկ մէկիկ :

2) Եղեւին Բարձր, *Abies Excelsa* DC. Քրանսերէն *Epicea* կոչուածը. թեփոտ կարմրագոյն կեղեւով և ոչ սեանային բողբոջներով, ճիւղերը կախուած են, սերւակները շուրջանակի կը պատեն ճիւղը և սուր ծայր ունին. կոճերը վար կախուած են, գլանաձեւ, 10-15 հարիւրորդամէտր երկայն. կոճերը՝ երբ հասունանան, զեօին կ'իյնան ամբողջութեամբ:

Լիբանանու կողերուն և Ամանոսի վրայ կայ Կիլիկիական *Abies Cilicita* Ant. et Ky. ըսուած սեռակը (Գոկտ. Պոստ. Flora of Syria էջ. 751):

Եղեւինը *Sapin* իմաստով՝ յունարէն Έλάτη, գործածուած է Աստուածաշունչի մէջ ԾՆ. ԻԱ. 15:

Ազար աղախինն ու իր որդին Իսմայէլ Արահամէն ճամբուելով՝ կորսուեցան անապատին մէջ, ու անսուտղած Ազար իր որդոյն մահը չտեսնելու համար Եղեւինի մը տակ ձգեց մանուկը.

«Եւ նուազեաց ջուր ի տկէ անտի, և ընկէց զմանուկն ի ներքոյ միոյ եղեւին ծառոյ»:

Հայերէն թարգմանութիւնը Յունարէնին հետեւողութիւնն է հոս. Երրայակուն բնագիրը կը գնէ շինիւն, այսինքն շին եր, որ է տունի, ծառատունի և այդպէս ալ վուլգատան կը գրէ *subter unam «arborem»* [ծառ] *quiae ibi erant և Անդդ. under of the Shrubs.*

Հոս կ'արժէ դիտել որ Երրայերէն բառն է շին գոր կը գտնենք Արարերէնի մէջ, شجر շին որ կը նշանակէ ի մասնաւորի եղեւին խտար

Semen— Contra. Artemisia Santonica. Դոկա .
Պոստ . Եղեւին ծառին իրրեւ Արարերէն անուն
կու տայ շրն :

Դարձեալ Եղեւին նոյն Sabin ծառի իմաս-
տով գործածուած է Եղեկ . Իկ . 5 . «Մայրք ի
Աանիր շեռնէ շինեցան քեզ պահանգք , և տախ-
տակք նոճիք ի Լիրանանէ առան՝ աննել քեզ
կայժս եղեւնափայտայս» : Երրայերէն բնադիրը
կ'ըսէ միայն « . . . որ քեղի կայմեր շինեն» :
Հայերէնը թարգմանութիւնն է Յունարէնին որ
կը դնէ ἱστούς ἑλατίνου :

*
*
*

Հայերէն Աստուածաշունչի մէջ Եղեւին , Ե-
ղեւնափայտ գործածուած է նոյնպէս Սարդի ,
Լիրանանու Մայրի իմաստով և այդ շփոթու-
թիւնը հասկանալի է , քանի որ այդ ծառերը
շատ կը նմանին իրարու , միեւնոյն տոճմին
պատկանելով և անոնց գիտական դասակար-
գութիւնը շատ նոր է :

Այսպէս , Եղեւին գործածուած է մայրի ,
cèdre իմաստով . Գեւ . ԺԴ . 4 , 6 , 49 — 52 .
Դատ . Թ . 15 . «Եղեւնափայտ Լիրանանու» Բ
Թագ . Ե . 11 «Փայտս եղեւնայ» . Է . 2 . «Ի տան
Եղեւնափայտից» . 7 . «Եղեւնափայտայ» . Գ
Թագ . Է . 2 . «Ուսք եղեւնայ» :

*
*
*

'Ελάτη , 'Երա՛sk , յունարէն կը նշանակէ Ե-
ղեւին ծառը և 'Երա՛sk , եօթանասնից թարգ-

մանութեան մէջ, Ծն. ԻԱ. 15 էն զատ, կայ Եզեկ. ԼԱ. 8 (տես էջ 57) :

Ակիլայի թարգմանութիւնը 'Երա'sk, եղեւին կը գործածէ նոյնպէս Երբայական Սանսրնիւն [արմաւենիի ճիւղեր] բառին տեղ. Հայերէնը կը գնէ բարձրութիւն որ Եօթանասնից ὕψος բառն է. «Ելից յարմաւենին, բուն հարից զբարձրութեանց նորա», Երգ Երգոց. Է. 8 : Ակիլայ, Երա'sk, Եղեւին, կը թարգմանէ նոյնպէս Երբայական բլրոռչը, որ է նոճի և Լատին Վուլգատան, Ս. Յերոնիմոսի թարգմանութիւնը, որ առհասարակ անոր կը հետեւի, կը գնէ abies, եղեւին, նմանապէս Անգղիական թարգմանութիւնը՝ որ ունի fir tree :

Ամերիկեան Միսիոնարաց հրատարակած հայերէն Աշխարհարար թարգմանութիւնը Եղեւին բառը կը գնէ փոխանակ Լիբանանու Մայրիի, Cèdre :

Նոյն Միսիոնարներու հրատարակած Գրարար Աստուածաշունչը (տպ. Պաղտատեան 1895) Եղեւնախայս կը գնէ փոխանակ Լոնի, Երբայերէն Բլրոռչ Ես ԺԴ. 8. Ծանօթ. թ. 15, 716 էջ Բ սիւնակի ստորեւ : Իսկ Եղեւին կը գործածէ Երբ. Էրեզին փոխարէն, որ է Մայրի Լիբանանու Եզեկ. ԺԷ. 3. Ծանօթ. թ. 12, 859 էջ Բ. սիւնակի ստորեւ և էջ 860 Բ. սիւնակ. Ծանօթ. թ. 18 :

Թ Ե Ղ Ի

Թեղի. Πτελέα. — Լա. Ulmus. — Անգղ. Elm. — Orme. — Ulmus Campestris L = Orme rouge. — Թրք. قره آغاج Ղարա Աղաւ. — Ար. دردار դարդար, شجر البق շեթեր ել բակի. — Պարս. درخت دارون դիրախդի դարվեն:

Թեղին է Թուրքերէն Ղարա Աղաւ կոչուած ծառը բարձր ծառ է տարածուած կատարով, ունի ողորկ կեղեւ և խիտ ճիւղեր որոնք երկկարգ (distique) են: Ծաղիկները որձ և էգ են. զանգակաձև ծաղկապատ (périanthe) ունի 4—8 հաւասար բլթակներով. 4—8 ցից առէչներ՝ որ ծաղկապատէն շատ աւելի երկայն են և որոնց կկշանները կը բացուին դէպի դուրս. երկու ծիղ (style) ունին սոսորդաւոր. ձուարանը ազատ է. պտուղն է չոր, տափակ, դադաթը ճեղքուածով, լայն ու նուրբ թելով շրջապատուած, ֆրանսերէն կը կոչուի samare:

Թեղին անտառներուն խոշոր և երկարակեաց ծառերէն մին է (1). Իր ծաղիկները կը բացուին գարնան սկիզբը, մինչդեռ տերեւները չեն բողբոջած:

(1) Կ. Պոլսոյ Թափախիմի հրապարակին վրայ կայ բեղի մը որ քանի մը հարիւր տարուան հնուքիւն է, անոր քակ Եկեղիկրիները ծոզով բրած են երկու հարիւր յիսուն տարի յառաջ:

Թեղիին փայտը կարծր է և կը դիմանայ խոնաւութեան, անկէ կը շինեն կառքի անիւններ, նաւակներ, ջրի խողովակներ. վառելու չի գար :

Թեղի.—*Ulmus Campestris* L.

Թեղիին հոմանիշ են պտղի, կնձնի, պտղի՝ Յունարէն պսելե՛ա բառին փոխադրութիւնն է : Հեքիմարանի բառագիրքն (Չեռ. Պարիզի Թ. 245) ունի. «թեղի, դարս աղաջ, մածակի ծառ, վոք.— Բարկենի. քարաղաջ, դարաղաջ,

Թեղի, վոք, մոծակի ծառն է որ կ'երկննայ» :

Մոծակի ծառ Թարգմանութիւնն է շփոքր եշ
բակկ Արարերէն բառին՝ «որ անունով կը կո-
չեն, կ'ըսէ Իբն-էլ-Բէյթար, Թեղին Իրաքի
բնակիչները, որովհետեւ իր վրայ ունի վայրի
վարունգի նման բուշտեր լի հեղուկով,
կրբոր չորնան մոծակներ կ'ելլեն անոնցմէ :

*
* *

Թեղին է Եբրայերէն սիդյար, նման արա-
բական دار դիրդար բառին նոյն նշանակու-
թեամբ : Տիդյար գործածուած է երկու տեղ .
Ես . ԽԱ . 19 և Կ . 13 :

Հայերէն Աստուածաշունչը Սուի կը Թարգ-
մանէ զայն (Տես էջ 58) :

Ակիլայ և Սիւմմաքոս ուղիղ կը Թարգ-
մանեն, զնելով՝ պսելն'ա, Թեղի : Վուլգատան
առաջին հատուածին մէջ կը զնէ ուղիղ ulmus,
բեղի, իսկ երկրորդ տեղը՝ pinus, բեղօջ մայր,
չամ :

Մ Ա Յ Ր Ի , Ս Ա Ր Դ

Մայրի, Սարդ.— երբ . երկզ .— Kédros.—
 Cedrus.— Cèdre.— Անդդ . Cedar.— Cèdre
 du Liban = Pinus Cedrus L.— Cedrus Li-
 bani Barr.— Ասոր . երզո .— Ար . ارز لبنان
 Էրեզի Լիբանսի .— Պրս . سدر لبنان Սարդի Լիբանսի:
 Cedrus deodara . — Cèdre de l'Himalaya,
 Pinus indica Southeimer = Calamus Zalacca
 Sprengel. — ضور هندی .— شجر الجن
 الابل الهندی . شجرة الله

Հայերէն Աստուածաշունչին մէջ Մայր ,
 Մայրի գործածուած է , նախ՝ իր բուն իմաս-
 տով , չափ , pin նշանակութեամբ և յետոյ՝
 Մայրի, Մայրի Լիբանսանու , իբրև cèdre , տե-
 սակ մը չափ՝ որ ի՛հ՛աճի Լիբանանի մէջ , Pinus
 Cedrus L . :

Դարձեալ Աստուածաշունչը , Լիբանանի
 Մայրիները նշանակելու համար ունի Սարդ
 բառը որ է նոյն Cèdre . Լա . Cedrus բառին
 հետ պարսկերէն կայ սարդի շիբան سدر
 Սարդին մէջ ՚ և ղ գիրերը իբարու տեղ փո-
 խադրուած են :

Հայկազեան բառարանը կը կարծե Սարդը՝
 Դափնի , և Մխիթար Արքայի բառագիրքը կը
 յաւելու . « . . . Եւ եւս նշանակի սովաւ ծառն
 եղելին » :

Արգարեւ եղելին , եղելնափայտ թարգման-
 ուած է Լիբանանի Մայրին Աստուածաշունչի
 քանի մը որոշ գիրքերուն մէջ , բայց ոչ ուրեք
 դափնիի նշանակութիւնը կայ բոլոր այն հատ-

ուածներուն մէջ ուր Սարդ բառը գործածուած է :

* * *

Սարդ գործածուած է Եսայեայ և Եզեկիէլի մարգարէութեանց մէջ. Ես. 4. 13, ԽԴ. 14, ԽԱ. 19, Եզեկ. ԼԱ. 8, այս հատուածներու կազմութեան մասին երկարօրէն խօսեցանք արդէն Սօսիի և Սարոյի գլուխներուն մէջ :

Սակայն Սարդի յիշատակութիւնը կայ նաև Ժողովոցի (Իմաստութիւն Սիրաքայ) երկրորդականոն մասին մէջ ԻԴ. 17. «Իբրև նոճ բարձր ի լերինն Լիրանանու և իբրև Սարդ ի լերինն Հերմոնի» :

Այս տեղ փոխադրութիւն մը կայ որ կատարուած է չենք գիտեր ե՞րբ, քանզի ըստ Յունական բնագրին պիտի ըլլայ. «Իբրև Սարդ [Κέδρος] բարձր ի լերինն Լիրանանու և իբրև նոճ [Κυπάρισσος] ի լերինն Հերմոնի» :

Այսպիսի փոխադրութեան (transposition) օրինակ մ'եւս ունինք Եզեկ. ԻԷ. 5ի մէջ. «Մայրք ի Սանիր լեռնէ շինեցան քեզ պահանգք և տախտակք նոճիք ի Լիրանանէ առան՝ առնել քեզ կայմս եղևնափայտեայս» . փոխանակ գրելու ըստ եբրայականին(*)» նոճի [քրոռչիմ] ի Սանիր լեռնէ շինեցան քեզ պահանգք և տախտակք Մայրիք [էրէզ] ի Լիրանանէ . . .» միայն թէ այս հատուածին մէջ սխալը Յունականին է զոր կէտ առ կէտ կը թարգմանէ Հայերէնը :

(*) Ամերիկեան Միսիսիպիացի հրատարակած գրաբառ Աստուածաբանացի (Տպ. Պաղատայեան, 1895) նոյն սխալը կը կրկնէ իբրև Եբրայական բարգմանութիւն գրած նոճիին մէջ, 873 էջի Ա. սիւնակին ստորև :

* *

Հայերէն Աստուածաշունչը առ հասարակ Մայրի կը թարգմանէ երբայական երկզը, զոր եօթանասունք միշտ Κέδρος, և Վուլկատան՝ cedrus կը դնեն :

Մայրի, սոյն իմաստով կը գտնենք՝ համաձայն երբայերէնին և Յունարէնին, հետեւեալ հաստուածներուն մէջ. Թու. ԻԴ. 6, Ա ՄՆ. ԺԴ. 1, ԺԷ. 1, 6, (*) ԻԲ. 4, Բ ՄՆ. Ա. 15, Բ. 3, 8, 16, Գ. 5, Եզր. Գ. 7, Երգ Երգոց. Ա. 16, Սաղմ. ԻԸ. 5, ԼԶ. 35, ՀԹ. 11, ՂԱ. 13, ՃԴ. 16, ՃԽԸ. 3. Ես. Բ, 13, ԺԴ. 8, ԺԷ. 3, 22—23, ԽԱ. 19, Եր. ԻԲ. 14, 15, ԼԱ. 3, Ամովս Բ. 9, Սոփ. Բ. 14, Չաք. ԺԱ. 1, 2 :

* *

Երբայական երկզը, Լիբանանու Մայրին, թարգմանուած է նոյնպէս Եղեւին, Եղեւնափայտ և այդ միօրինապէս Գ և Դ թաղաւորութեանց մէջ. Գ. թաղ. Դ. 33, Ե. 8 (Երբ. 24), 10, Զ. 9, 10, 15, 18, 20, 36, Է. 2, 7, 11, 12, Դ թաղ. ԺԴ. 9 : Յայտնի է թէ

(*) Աստուածաշունչը զոր ունինք ի ձեռին (Տպ. Պաղտատեան 1895, Կ. Պոլիս) կը դնէ Ա ՄՆ. ԺԷ. 1, 6 «Տուն Մայր փայտից». Տ. Խալաթեանցի հրատարակած «Մնացորդաց զբիւն հնագոյն քարգմանութիւնն», ունի. ԺԷ. 1, «Ի սահարս Մայրակոփայտ», Ե. «Տահարս Մայրակոփայտ» :

Գ և Դ թագաւորութեանց թարգմանիչը տարրեր մէկն է և կամ տարրեր ժամանակ թարգմանուած են այդ մատեանները միւսներէն, քանզի այդ թարգմանիչն իրեն համար յատուկ բառարան ունի, ոչ միայն յունական Κέδρος, կե'դրոսը կը թարգմանէ անփոփոխ կերպով Եղեւիև և ոչ՝ Մայրի. այլ Մայր՝ բառն ալ կը գործածէ շարունակ իր բուն, այսինքն՝ ջաւ՝ թեղօջ իմաստով, յունական Πεύκη պեւ'կե բառին փոխարէն, մէկ անգամ մը փայտ բառն ունի. «Հարցեն ինձ փայտ [արագիւմ] ի Լիբանանէ» Գ թագ. Ե. 6 (Երբ. 20) երբայաւան երեզին տեղ, այն ալ յունականին իրբու ուղիղ թարգմանութիւն ξύλα ἐκ τοῦ λιβάνου :

Միւսնայն թարգմանչին հետքը կամ սրբագրութիւնները կը գաննենք ցիր ու ցան քանի մը ուրիշ գրքի մէջ ուր առ հասարակ Մայրի Լիբանանու բառն է գործածուած. Դատ. Թ. 15, Բ թագ. Է. 2, 7, Ղեւտ. ԺԴ. 4, 6. Երգ Երգոց Ե. 15, Ը. 9: Դ թագ. ԺԹ. 23 հատուածը՝ «Կոտորեցի զմեծութիւն Եղեւնափայտից [Արագիւմ] նորա և զընտիր ընտիր նոճից նորա», Ես. ԼԷ. 24ի մէջ թարգմանուած է «Կոտորեցի զբարձրութիւն Մայրից նորա և զգեղեցիկութիւն նոճից նորա» :

Դարձեալ Ես. Թ. 10 «Զմայրս և զԵղեւնափայտս հարցուք», այս տեղ ալ եղեւնափայտ գործածուած է Մայրի Լիբանանու իմաստով, իսկ Մայր բառը՝ մուլաթղենի տեղ :

Այս ամենը ցոյց կուտան որ Աստուածաշունչի այլեւայլ մասերը ոչ միայն տարբեր անձերու կողմանէ թարգմանուած են ունենալով հանդերձ մինչեւ մէկ աստիճան կապակցութիւն իրարու հետ, այլեւ տարբեր ժամանակներու մէջ կատարուած են անոնք ու սրբագրութիւններ կրած. անտարակոյս մեր թարգմանիչք օգտուեցան մինչեւ գիրերու գիւտն եղած թարգմանութիւններէն որոնք անշուշտ կատարուած էին Եկեղեցւոյ Հայերուն կողմանէ բացատրելու համար Սուրբ Գիրքը ժողովրդեան: Յարգ հասած են մեզ Աստրերէն գրով Հայերէն ձեռագիրներ:

* * *

Հետեւեալ հատուածներուն մէջ Հայերէն Աստուածաշունչը Նոճ կը դնէ փոխանակ Մայրիի, հետեւելով եօթանասնից Յունարէնին որ կ'ընէ միեւնոյն սխալը: Եզեկ. ԼԱ. 3 ուր Մարգարէն կը համեմատէ Ասուրը Լիբանանու Մայրիին հետ. «Ահաւասիկ Ասուր իբրեւ Նոճ [Եբր. *kerkq*—Մայրի] մի ի Լիբանան գեղեցիկ ոստովք և բարձր մեծութեամբ, ի մէջ ամպոց եղև զլուխ նորա... վասն այնորիկ բարձրացաւ մեծութիւն քան զամենայն ծառս դաշտին, և տարածեցան ոստք նորա, և բարձրացան շառաւիղք նորա...»: Դարձեալ Յովք. Խ. 12 Բեհեմովթ զազանի նկարագրութեան մէջ ըսուած է. «Կանգնեաց զտաուն իւր իբրեւ զՆոճի...» սէտք է ըլլայ

«Իբրեւ զՄայրի [էրէզ]» : նոյնպէս նո՛ւ գործածուած է փոխանակ Մայրիի Եզեկ. Իէ. 5 և 25 համարներուն մէջ :

*
* *

Ընդհակառակը Հայերէնն ու Յունարէնը Մայր, Κέδος կը գնեն փոխանակ երրայական Բըռոշին, որ է նո՛ւի, Բ ՄՆ. Գ. 5, Եզեկ. Իէ. 5 :

Ամերիկեան Միսիոնարաց աշխարհաբար Սուրբ Գիրքը Մայր կը գնէ ամենուրեք երրայական Բըռոշին տեղ փոխանակ նո՛ճիի, իսկ նո՛ճի կը թարգմանէ երրայական ըձ շլմեկը որ է ծառ իւղոյ (Գ թագ. 2. 23, 33) :

*
* *

Հայերէն Աստուածաշունչի մէջ Մայրի գործածուած է Անճառ նշանակութեամբ, Ժող. Բ. 6. «Արարի ինձ աւազանս ջրոց՝ արբուցանել զանտառախիտս մայրեաց» : Յունարէն Δρός, Երրայերէն ըձ/մ (ծառեր, անտառ) բառին փոխարէն. նոյն իմաստով է զարձեալ Սաղմ. ձԼԲ. 6. «Ահա գտաք զնա յԵփրաթա, և զրտաք զնա ի գաշտս մայրեաց» և Միքէ Գ. 12 «Եւ լեանն տաճարին՝ յանտառ մայրոյ» :

*
* *

Սաղմ. ԼԶ (Լէ) 35. «Տեսի զամոպարիչան վերացեալ բարձրացեալ որպէս զմայրս Լիբա-

նանու : Անցի՛ և ահա ոչ էր , խնդրեցի՛ և ոչ
գտաւ տեղի նորա » :

Մայր բառը զոր կը գործածէ Հայ Թարգ-
մանիչը այս հատուածին մէջ , ճշգրիտ արտա-
յայտութիւնն է Եօթանասնից կե՛րուսին , միայն
թէ Երբայական բնագիրը ոչ թէ կրե՛զ բառն
ունի , ինչպէս պէտք էր ըլլար Մայրին փոխա-
րէն , այլ Եզրահ :

Այդ Եզրահի բուն իմաստն է տեղացի , բնիկ ,
այսինքն բնիկ տունկ յը , և արդարեւ այդ-
պէս ալ Թարգմանած է Յերոնիմոս Աբբան .
Vidi impium robustum, et fortissimum
Sicut «indigenam» virentem , մինչդեռ Վուլ-
գատան ունի Sicut «cedros» Libani :

Մեկնիչք այժմ Եզրահը կ'ընդունին իբրեւ
դափնի , laurier, և անգղիական Թարգմանու-
թիւնն ալ այդպէս կը դնէ bay-tree :

Յայտնի է թէ Եօթանասունք Եզրահ ուսա-
նան [կանաչ]ը կրե՛զ բը յիբնան կարդացած են :

Հայերէն Հէքիմարանի բառագրքին մէջ կը
գտնենք . «Եզրեղու պտուղ , Յարըղար , Դափ-
նի .— Հարօղար , Դաֆնու պտուղ , կասլայի
պտուղ » :

Եզրեղի անշուշտ նոյնն է երբայական Եզրահին
հետ :

Դափնիին Հայերէն հոմանիշ կը ցուցուի
նաեւ Կասլա և Դարսենեկ . «Ղար որ Ֆր . Լա-
յուրի (laurier) ասէ , և Հ . Կասլայ ասէ և
Հո . Տաֆնի ասէ և դարսենիկա կու ասեն , և
իր պտուղն սեւ հատկներ է (Ամիրտ .) » :

* * *

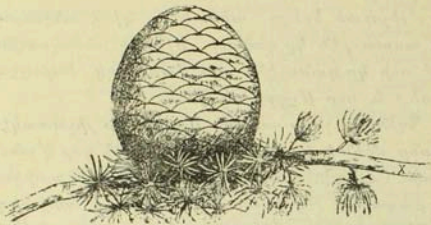
Հիները շատ մը կոնարերներ կը չփոթեն իրարու հետ . Ղեւտ . ԺԴ . 4 , 6 և Թու . ԺԹ . 6 . յիշուած կրեզը տեսակ մը զի է անշուշտ որ առատօրէն կը գտնուի Սինայի անապատին մէջ ուր կը գտնուէին այն ժամանակ Իսրայէլացիք և ուր Մայրի չկայ :

Պղինիոս չորս տեսակ Մայրի կը յիշատակէ որոնց մէկն է իրական Սարգը , այն՝ զոր կ'անուանէ Cedrelate, այսինքն Սարդ-Եղեւին, ասիկա կը բացատրէ թէ ինչու Թարգմանիչք տեղ տեղ կե'ղրուր եղեւին , եղեւնախայս թարգմանած են :

Մայրին կամ Սարդը կոնարերներու տոհմէն են , եղևնեայներու կարգէն : Սարդի կամ Մայրիի երեք տեսակները ծանօթ են . 1) Ասլանսախան Մայրին, Cedrus Atlantica, կ'աճի Ափրիկէի մէջ Ատլաս լեռան վրայ , կարճ տերեւներով արծաթագոյն ու փոքր կոներ , 2) Դիւարսու Մայր Cedrus Deodara, զոր Ամիրտովլագի մէջ կը գտնենք Դիւաց կամ Քաջաց ծառ անունով . Հիմալայա լեռանց Սարդն է , մինչև 70 մէտր բարձրութիւն կ'ունենայ , ճապուկ ճիւղեր ունի ու վար կախուած , տերեւները մոխրագոյն են , Աւիսեն ասոր մասին խօսելով իր Կանոնին մէջ , կ'ըսէ . «Տեսակ մը զի [sabine = Եր.] որ կը կոչուի Հնդկ Մայրի , իր ճիւղերը կը նմանին զբուժբատին زرنباد ճիւղերուն , քիչ մը դառն է . شير دبودار կոչուածը իր կաթն է , տաք :

Երրորդ և ամենէն ծանօթ տեսակն է Լիւբանանու Մայրին որու վրայ միայն կը խօսի

Սբ. Գիրքը , բարձր ծառ է , բունը կը բարձրանայ ուղիղ մինչև 30 մէտր , բրգաձև , կատարը բարակ ու հակած դէպ ի հիւսիս . Արև-

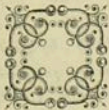
Մայրի կամ Սարդ (պտուղ) .— Cedrus Libani .

ւելքի ամենէն վեհ ծառն է ան : Իր բունէն շուրջանակի կը տարածուին բազմաթիւ ստեր , որոնք կ'երկարին հորիզոնական կերպով հողմահարի մը պէս : Ասեղնաձև մանր տերեւներուն կանաչ արծաթագոյն , որոնք խրձաձև միացած են մէկ կոթի վրայ ստերուն վերև , իսկ նորարողը ճիւղերուն վրայ այս տերեւները հասիկ հասիկ են :

Միաբնակ (monoïque) ծառ է Մայրին . որձև է գ ծաղիկները առանձին խրացներ կը կազմեն : Պտուղն է կոն՝ ձուաձև , ցից , խիտ թեփերով , որոնց խրաքանչլւրին ստորև երկու սերմ կայ մէջը իւզոտ նուշով . այս կոները 8—10 հարիւրորդամէտր երկարութիւն և 5—6 հարիւրորդամէտր լայնութիւն ունին :

Հին ժամանակները Լիբանան ծածկուած էր

Մայրիի անտառներով որոնցմէ ոչ միայն Դաւիթ
և Սողոմոն շինեցին պալատներ և Երուսաղէ-
մայ տաճարը, այլ և ժամանակ եղաւ որ Երու-
սաղէմի մէջ Մայրիի փայտը նոյնքան առատ
էր որքան մուլաթզենին (Գ թագ. ժ 27, Բ
Մն. Ա. 15), ու Սենեքերիմ Ասորեստանի
Թագաւորը իր բազմաթիւ կառքերով Լիբա-
նանի լեռները բարձրացաւ և անոր ընտիր
Մայրիները կոտորեց (Գ թագ. ժթ. 23, Ես.
Լէ. 16) : Սակայն շարունակ կտրուելով՝ ա-
սանց հսկողութեան, այժմ շատ քիչ կը գըտ-
նուին Մայրիի անտառներ Լիբանանի մէջ. ա-
մենէն կարելւորն է Դայր-էլ-Քասիրի անտառը,
նէհրի Կազիչայի աղբերակին մօտ, հոն կը
գտնուին չորս հարիւրի չափ Մայրիներ որոնց
տասը շատ պատկաւելի հնութիւն մը կը ներ-
կայացունեն : Այս ծառերու պահպանութիւնը
յանձնուած է այժմ Մարոնիտ քահանաներու
հսկողութեան, որոնք ամեն սարի վարդաւառի
տօնին օրը պատարագ կը մատուցանեն բացօղ-
եայ հինաւուրց Մայրիի մը հովանիին տակ :

ԿՏԱԻ, ՎՈՒՇ

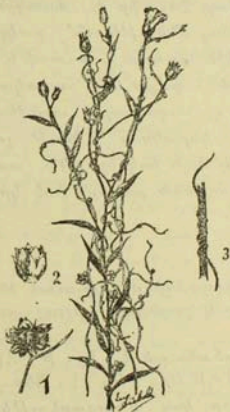
Կտաւ, վուշ.—երբ. պիշայ.— λίνον. — Linum.—Linum Usitatissimum L.—Անգղ. Flax.—
 —թրք. کتن fեքեկ, որմէ Հայերէն քրան :

Կտաւը կամ վուշը հիւսուածանիւթ տուող տունկերէն մէկն է, կովկասեան ծագում ունի ու անկէ տարածուած է Եւրոպա. անոր հարիւրի չափ տեսակները կան, ասոնցմէ ամենէն ծանօթն ու ընդհանրացածն է Linum usitatissimumը, մշակուած կտաւ ըսուած տեսակը :

Մշակուած կտաւը տարեւոր տունկ մըն է, լերկ, 50-60 հարիւրորդամէտր բարձրութեամբ. տերեւները նիզակաձեւ են, եռաջիղ. ծաղիկները նուրբ են շղարշային կապոյտ գոյնով իրենց վրայ ունենալով մութ գոյնով դիժեր. 5 փերթ ունի անջատ և ամբողջ. 5 թերթ՝ 3 անգամ աւելի երկայն քան փերթերը, 5 առէջ բեղուն, երկայնաձեւ կկշանով՝ որոնք 3 անգամ աւելի երկայն են քան լայն. 4 ծիղ ունի լախտաձեւ սոսորդներով. պտուղն է գընդաձեւ տասը խորշերով իւրաքանչիւրը մէկ մէկ սերմով. կտաւին սերմը, կտաւատն է լուի գոյնով, տափակ, երկայնաձեւ և փայլուն :

Կտաւին ծղօտը կազմուած է երկայն թելերէ և փայտային մասէ, թելերը փայտէն դատելու համար, խուրձ կը կապեն և 15 օրի չափ վազուն ջրի մէջ կը թողուն, թրջոցը կը դնեն (rouissage). յետոյ ձեծելով կամ մեքենայով

փայտային մասը կը զատեն , կը նետեն . կտա-
ւէն կը շինեն առանին ամենէն յարգի կերպաս-
ները , կտաւաար բժշկութեան մէջ եւս կը գոր-
ծածուի , փոքր քանակութեամբ եթէ ուտուի ,
փորը կակուղ կը պահէ , ջուրի հետ եփելով՝
կ'ըլլայ լավիս , փորի ցաւերը հանդարտեցունե-
լու կամ պալարները հասունցունելու համար :

Կտաւ կամ վուշ (Գայլուկի վարակուած) . —
Linum Usitatissimum (envahi par la
Cuscuta Epilinum).

Կտաւատէն կը հանեն իւղ որ նկարչութեան
մէջ կը գործածուի իբրև չորցունող (siccatif) ,

նոյնպէս սոնդաներ որ կը ճանչցուին sonde en gomme élastique անունով :

Կտաւի տեսակ մը կայ որ ծանօթ է լուծողական հատկանիւններով Linum Catharticum L. անունով, 10—40 հարիւրորդամէտր բարձր խոտ մըն է, սպիտակ ծաղիկով. իրրեւ լուծողական կը գործածուի :

Կտաւը շատ լաւ ծանօթ է ի Հայս որ հաւանաբար իր օրրանն է. կտաւին հոմանիշ կայ վուշ : Մխիթար Գօշ իր Խ առակին մէջ կը գրէ. « Մարմնոյ մեծութեամբ՝ բակլա և սիսեոն պարծէին առ հատ կտաւատի և կնճրթան : Եւ նոցա ասեն. փոքր և մք հասակաւ, սակայն բեղմնաւոր, զի ժողովեալ և տանջեալ մարդկան, լինիմք կերակուր և նիւթ լուսոյ . . . » Մխիթար Գօշ նոյն իսկ իր ՃԿԳ առակին մէջ կտաւագործութեան բաներն իսկ կը յիշէ :

*
* *

Աստուածաշունչի մէջ յիշուած են կտաւ և վուշ բաները Երբայական պիշտայ բառին փոխարէն :

Կտաւ գործածուած է Ել. Թ. 31. Ղեւտ. ԺԳ. 53, 59. Բ Թր. ԻԲ, 11, Յես. Բ. 6 :

Վուշ բառը կայ Մարգարէութեանց մէջ. Ես. Ա. 31. Գան. Գ. 46 :

1) « Կտաւն և գարին հատաւ [ի կարկուտէն], զի գարին յոճ կայր և կտաւն սերմանացեալ էր » : Արդարեւ կտաւը փետրվարի վերջ կը ցանեն և Յունիսին կը քաղեն. Յունարէն բնագիրը կը գնէ λίνον լի՛նոն :

2) Դեւա . ԺԳ . ի մէջ երկու անգամ յիշուած է կտաւ 53 և 59 համարներուն մէջ : Առաջին տեղը , ոչ Երրայական բնագրին և ոչ Յունական կամ Լատինական թարգմանութեանց մէջ գոյութիւն ունի բարը , իսկ 59 համարին մէջ Յունարէնն ունի στυπη *Ustiphe* որ է խժուծ , étoupe :

3) «Մի՛ զգենուցուս այլախառն՝ դասր և զկտաւս ի միասին» . Յունարէնն է *ψήλην* , իսկ Յեւ . Բ . 6 .

4) «Թագոյց զնոսա ընդ խրճամբ կտաւոյ ,» Եօթանասունք կը գնեն *λινοκαλάμη ψήληκαι-
ραΰλη* , կտաւի ծղօտ :

Իսկ Մարգարէութեանց մէջ կտաւի տեղ գործածուած է *վուշ* , ինչ որ նոր ապացոյց մըն է թէ անոնց թարգմանիչը տարբեր անձ է :

5) «Եւ եղիցի զօրութիւն նոցա իբրեւ զծեծած վշոյ , և գործք նոցա իբրեւ կայծակունս հրոյ» Ես . Ա . 31 :» Յունարէնն *ὡς καλάμη στιπύου* [որպէս ծղօտ խժուծի] , իսկ Վուլգատան *ut favilla stuppae* [որպէս կայծակունս խժուծի] :

6) «Եւ ոչ դադարէին , որք արկին զնոսա , սպասաւորք թագաւորին՝ ի բորբոքելոյ զհնոցն նաւթիւ և ձիթով և վշով և որիթով :» Գան , Գ . 46 :

Երրայական բնագրին , ինչպէս նաև Եօթանասնից թարգմանութեան և Վուլգատային մէջ այս համարն ինչպէս ուրիշներ (Գ . 25-90) որ կը կազմեն Սեդրակի , Միսաքի և Արեթնագովի աղօթքը հնոցին մէջ , կը պակասին :

Մ Ա Ռ Ի Ի Ղ Ո Յ

Երբ. ըն շիւկեն.— Oleaster.— Chalef.—
Eleagnus Angustifolius L.

Երբայական ըն շիւկենը որ բառական իմաստով կը նշանակէ ծառ կամ փայտ իւրոյ, նկատուած է գիտական անունով Eleagnus Angustifolius L. կոչուած փոքր ծառը. 2-4 մէտր բարձրութիւն ունի այս ծառը, ճիւղերը ցից են և արծաթագոյն. տերեւները փայլուն են, վերևը գորշ, իսկ ներքևը սպիտակ, կը նմանին ձիթենիի տերեւներուն և նիզակաձև են ու ամբողջ:

Մաղիկները՝ դուրսը ճերմակ, ներսը դեղին են և 1, 2, 3 թիւով կախուած տերեւներու անութէն, զօրաւոր հոտ ունին. զանգակաձև ծաղկապատը սրածայր 4 եռանկիւնի բլթակ (lobe) ունի, 4, 6 անէջ, սոսորդը լախտաձև է. պտուղը ձուլաձև, դեղին կամ կարմրագոյն անուշ համով, ուտելի. միջակ իւղ մը կուտայ:

Փայտը կարծր է և շինուածներու յարմար: Տեսակ մը կայ, Արևելեան, Orientalis կոչուածը, աւելի լայն տերեւներով՝ որու պտուղը կ'ուտեն Արևելքի մէջ, ինչպէս Պարսկաստան

և կը կոչուի Պարսկերէն Սինշիդ (Vigouroux, Dict. de la Bible. Art. Chalef):

*
* *

Երբայական ըն շիւկերը գործածուած է Գ թագ. Զ. 23. 31, 32, 33. Նէե. [Բ Եզր.] Ը. 15. Ես. ԽԱ. 19:

Եօթանասունք երբեք չեն հասկցած թէ ի՞նչ է ըն շիւկերը. Գ թագ. Զ. 23ի մէջ թարգմանած են կիպարիստոս, նոճի, ինչպէս նաև Նէեմիի Ը. 15ի մէջ. իսկ Գ թագ. Զ. 31ի և 33ի մէջ, զի, զիի փայտ, ֆսի՛րա 'արկերքի՛նա և Զ. 32ի մէջ մայր փայտ, ֆսի՛րա պե՛րկի՛նա:

Ես. ԻԱ. 19ի մէջ Եօթանասունք բողոքովն գանց ըրած են թարգմանել ըն շիւկերը:

Վուլգատան Lignum olivae կը թարգմանէ Գ թագ. Զ 23, 31, 32, 33 համարներուն ինչպէս նաև Ես. ԽԱ. 13ի մէջ, իսկ Նէե, Ը. 15 կը գնէ lignum pulcherrimum [չատ գեղեցիկ ծառեր]:

Հայ թարգմանիչք ըն շիւկերի թարգմանութեան մէջ չեն հետևիր միշտ Եօթանասնից և անոնց սխալը տեսնելով՝ վարանումի նշաններ ցոյց կու տան:

Գ թագ. Զ. գլխուն մէջ կը հետևին Եօթանասնից. 23 ի մէջ կը գնեն նոճ (տես էջ 113), 32 ի մէջ մայր փայտ, իսկ 31 և 33 ի մէջ Գի, ի փայտից զիոց, (էջ 63):

Եսայեայ ԽԱ. 19 ի մէջ թարգմանիչը բողոք

բովին կը հետառայ Եօթանասնից բնագրէն և կը դնէ փոխարէն ընդ շեմեմի՝ զի և փայտ իւղոյ, զի՝ յիշելով որ Գ Թագ. 2. 31 և 33 ի մէջ ընդ շեմեմի տեղ զի դրուած է, իսկ աւելցունելով փայտ իւղոյ, քանի որ Ասորական բնագիրն ունի իսայստ եղ մեշիտ, մինչդեռ Յունական Բնագրին մէջ ոչ մին կայ, ոչ միւսը :

Այս նկատողութիւնը շատ փոքր բան մըն է, սակայն ցոյց կու տայ թէ որչափ խղճամիտ էին Հայ թարգմանիչք և որքան տքնեցան որպէս զի իրենց կատարած գործը ըլլար կատարեալ և ճշգրիտ :

Նէեմի Ը. 15 ունի Սօսեաց փոխանակ ընդ շեմեմի, կը կարծենք որ պիտի լինի նոճեաց, ըստ Յունականին (տես էջ 59, տող 12) :

* * *

Ամերիկեան Միսիոնարաց աշխարհարար Ատտուածաշունչը նոճի կը դնէ անխտիր ընդ շեմեմի փոխարէն :

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ ՏՈՒՆԿԵՐԸ

Այս յօդուածը իբրև խմբագրական հրատարակուած է «Աւեսաբեր»ի 1913ի թիւ 38ին մէջ:

Այս նիւթին վրայ Տր. Արթինեանի հմտալից յօդուածաշարին վերջ տալու առիթով կը փափաքինք մեր շնորհակալութիւններն յայտնել որ գիտուն բժիշկը այս ուսումնասիրութեան ձեռնարկեց ու այսքան շահեկան ու տպաւորիչ կերպով ի գլուխ հանեց: Մենք գիտենք թէ մեր ընթերցողներէն շատեր խորին ուշադրութեամբ կարդացին այս յօդուածները և մեծապէս ալ օգտուեցան: Եւրոպացի ուսումնականներ եւս շահագրգռուեցան այս ուսումնասիրութեան և նպաստաւոր յիշատակութիւններ եղան Եւրոպեան կարգ մը գիտական ընկերութիւններու մէջ: Արովհետեւ առաջին անգամն է որ այսպիսի յօդուածաշար մը երեւցաւ Աւեսաբերի մէջ, զարմանալի չէ որ մեր ընթերցողներէն ոմանք, վհատելով թերեւս օտար բառերու գործածումէն, զանց բրին կարդալ զայն: Սակայն փտահ ենք թէ ո՛ր Հայը որ յանձն առու զգուշութեամբ կարդալ յօդուածները, բաղդատել Ս. Գրոց նշանակեալ համարները

և քննել յիշուած ծտուերէն անոնք որ մօտ կը գտնուին, շահագրգռուեցաւ և ի վերջոյ գտաւ թէ կարելոր բաւական ծանօթութիւն ամբարած է ոչ միայն ծառերու, այլ և Հոյ պատմութեան և գրականութեան և մանաւանդ Սբ. Գրոց վրայ:

Սբ. Գերբը ուսումնասիրելու շատ կերպեր կան, և մէն մի կերպ իր յատուկ օգուան ու արժէքն ունի: Մեր Քրիստոնեայ ժողովուրդները սովորաբար բաւական ծանօթութիւն ունին Սբ. Գրոց մէջ պատմուած գլխաւոր դէպքերուն վրայ, նաև բաւական ճարտար են անոնցմէ հոգեւոր դասեր հանելու մասին, և յաճախ Քրիստոնէական վարդապետութիւնը կը պաշտպանեն Սբ. Գիրքէն վկայութիւններ բերելով: Սակայն որչափ դիտած ենք մենք, Սբ. Գրոց բուն բառերը մանրակրկիտ կերպով և նուրբ խղճմտութեամբ ուսումնասիրելու մասին առ հասարակ ողբալի կերպով ետ են: Հետեւաբար ընդհանրապէս կը ծուլանան ըմբռնել ինչ որ իսկապէս կը սորվեցնէ Սբ. Գիրքը և յաճախ ալ բոլորովին սխալ կը հասկնան անոր միտքը: Արդ չենք մոռնար թէ գիրը կը սպաննէ:

Մահացու սխալ պիտի ըլլար բոլոր մեր
ուշադրութիւնը բառերու քննութեան
տալ, ինչպէս յաճախ կ'ըլլայ Գուրանին
նկատմամբ: Ինչ որ կ'ուզենք ստանալ՝ Աբ.
Գրոց ոգին է, վասն զի հոգին է որ կը
կենդանացնէ: Սակայն ինչպէս մարդ-
կային հոգին կ'իմանանք այնքան
միայն որքան յայտնուած է մարմնի մի-
ջոցով, նոյնպէս կրնանք Աստուծոյ Խօս-
քին հոգին իմանալ՝ խնամով ուսումնա-
սիրելով եւեթ այն բառերը, որոնցմով
յայտնուած է այդ հոգին: Աստուածա-
շընչի ծառերուն վրայ Տր. Արթիւնեանի
յօդուածները ազուոր օրինակ են այն
մեթոտին, որու հետեւիլ պարտ է այս-
պիսի հետազօտութիւններու մէջ: Ոմանց
համար բացարձակապէս անկարելոր կըր-
նայ թուիլ թէ Յբրայական այսինչ բառը
նոճի՞ թէ քրքում կամ կաղնի թարգ-
մանուած է, բաւական է որ ծառի մը
անուն տրուած ըլլայ: Այս է Արեւելքի
մէջ մարդոց ընդհանուր գիրքը հանդէպ
գիտական ճշգրտութեան: Քիչ մը կարճ
կամ երկայն, քանի մը վայրկեան ուշ
կամ կանուխ, բոլորովին շիտակ կամ
քիչ մը ծուռ, ի՞նչ տարբերութիւն կ'ը-
նէ: Ի՞նչ վնաս ունի, եթէ միտքդ
անզգուշութեամբ արտայայտուի: Կարե-

ւորն է բան մը ըսել, մնացեալն հոգ չէ։ Արեւմուտք ըմբռնած է թէ ուղիղէն ամենափոքր շեղում մը փնասակար է ուէ բանի մէջ։ Այդ պատճառով է որ արեւմտեան գիտութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը իրենց ներկայ զարգացման հասած են։ Շատ կարելի է որ Սբ. Գրքի համարի մը մէջ ծառի մը անուան փոփոխումը մասնաւոր տարբերութիւն մը չընէ այսօր մեզի համար։ Սակայն մտքի այն անհոգ տրամադրութիւնը, որ կը յօժարեցնէ զմարդ՝ ճշգրտութեան կարեւորութիւն չընծայել բառերու գործածման մէջ, կործանում կը բերէ խմացական, բարոյական և հոգեւոր կեանքին։ Այս կը ճշմարտուի մասնաւանդ անոնց վրայ, որոնց գործն է Սբ. Գրքը քարոզել և սորվեցնել։ Ոչ մէկ աշխատութիւն աւելորդ է, եթէ մեզի կ'օգնէ հասկնալ Սբ. Գրոց ճիշտ նշանակութիւնը, վասն զի զայն ստուգելէ ետև միայն ի վիճակի կ'ըլլանք հասկնալ անոր հոգեւոր դասերը և նշմարել անոր Աստուածային գեղեցկութիւնը։

Այս յօդուածաշարը ուշագրաւ լուսաբանութիւն է նաև ծանօթութեան մասնաւոր ճիւղի մը իրապէս հմտանալու կարեւորութեան։ Փոյթ չէ թէ ո՛րքան

փոքր է այդ ճիւղը: Ամբողջ ճշմարտու-
թեան մէկ մասն է այն և ամէն կողմ
կը տարածուի ու կը միանայ ծանօթու-
թեան ուրիշ և աւելի ընդարձակ ճիւ-
ղերու: Յառաջդիմութիւն կ'ըլլայ տյնսպի-
սիներու շնորհիւ, որոնք գոնէ մէկ բան
լաւ գիտեն և ուստի կրնան ինքնատիպ
հետազօտութիւններ ընել և ցարդ ան-
ծանօթ մարդ մը բանալ յօդուտ մարդ-
կութեան: Գարձեալ կ'ուզենք այս իրո-
ղութեան վրայ դարձնել մեր կրօնական
առաջնորդներուն ուշադրութիւնը և զի-
րենք յորդորել որ մասնագէտներ ըլլան
իրենց ամենակարեւոր գործին մէկ ճիւ-
ղին մէջ: Տր. Արթինեան ուսումնասիրեց
Սբ. Գրոց բուսաբանութեան փոքր մէկ
մասը միայն: Բուսաբանութեան ուրիշ
կողմեր կամ երեւոյթներ կան որոնք
նման հետազօտութեան կը սպասեն: Կայ
նաեւ Սբ. Գրոց աստղաբաշխութիւնը, հո-
գեբանութիւնը, բնական պատմութիւնը,
քաղաքական պատմութիւնը, իրաւագի-
տութիւնը, իմաստասիրութիւնը, և զի-
տական ուրիշ շատ յարաբերութիւններ:
Սբ. Գրոց մեծ վարդապետութիւններէն
ոնէ մին կրնայ լիառատ նիւթ հայթայ-
թել ցկեանա ուսումնասիրութեան: Այս
Իսթամ երկրին մէջ ո՛րքան կարեւոր է
երեւելի մասնագէտներ ունենալ Աստու-

ծոյ, Քրիստոսի անձին և փրկագործութեան վերաբերեալ Քրիստոնէական մեծ վարդապետութիւններուն նկատմամբ: Բազմատական կրօնագիտութիւնը ամենահրապուրիչ ասպարէզ կ'ընծայէ ուսման և հետազօտութեան: Ասոնք ընդհանուր թելադրութիւններ են սոսկ: Գրեթէ անվերջ կարելիութիւններ կան ընտրելու համար յարմար նիւթեր, որոնց մէջ աշխարհ կը սպասէ լոյսի և առաջնորդութեան, զոր մասնագէտները միայն կարող են տալ:

Գարձեալ, ուրախացանք այս յօդուածները ներկայացնելով, վասն զի կը լուսարանէին Աստուածաշնչի գրաբար Հայ թարգմանութեան շահեկանութիւնն ու կարեւորութիւնը: Եւրոպացի շատ քիչ ուսումնականներ հմուտ են Հայ լեզուին, և դժբախտաբար հաւանական չէ որ անոնց թիւը շատ բազմանայ: Հետեւապէս հարկ է որ Սբ. Գրոց հայերէն թալգմանութեան վերաբերեալ հարցերու ուսումնասիրութիւնը Հայ ուսումնականներու կողմէ ըլլայ մեծ մասամբ: Այս է նաեւ ընտրելագոյն կերպը, տիպար կերպը: Այս մասին մեր ծանօթութեան յաւելման ինպաստ Տր. Արթինեանի յօդուածներուն որոշ մէկ ծառայութիւնը սա տպացոյցն եղաւ թէ նախնի Հայ

Թարգմանիչներէն և սրբագրիչներէն ու մանք Յունարէնէ և Ասորերէնէ զատ երբայերէնի ալ տեղեակ էին։ Այս յայտնի չէր առաջ։ Այս գիւտը ո՛րքան կենդանի կերպով մեր առջեւ պատկերացուց այն մեծ մարդիկը, որոնք Աստուծոյ ամբողջ Խօսքը իրենց իսկ լեզուով ազգին ընծայելու ազնիւ տենչով վառուած էին համակ։ Մանաւանդ ո՛րքան զգոյշ կ'ուզէին ըլլալ ուղիղ Թարգմանելու համար մէն մի բառ։ Այդ պատուական մարդոց անկեղծութեան ու ձեռնհասութեան վրայ մեր վստահութիւնն աւելցաւ և հիմա յաւելուածական պատճառ ունինք գրաբար Սբ. Գիւրքը «Թարգմանութիւններու Թագուհին» անուանելու։

Կէտ մը եւս պարտիմք յիշել։ Տր. Արթինեանը կը շնորհաւորենք որ այս ուսումնասիրութիւններն ընելէ ետեւ յօժարեցաւ զանոնք ի գիր առնել և հրատարակել։ Լաւ և շատ պիտանի օրինակ է այս։ Մեր համոզումն է թէ կարող շատ այրեր ու կիներ կան մեր մէջ, որ կրնային իրենց ժողովրդին շատ աւելի օգտակար ըլլալ, եթէ միայն հարկ եղած յոգնութիւնն ստանձնէին իրենց Աստուածատուր տաղանդները զարգացընելու համար։ Մանօթութիւն չպակսիր, ոչ ալ հետազօտելու, ի վեր հանելու և

գրելու կարողութիւն : Բնական այդ տա-
ղանդները, ինչեւիցէ պատճառով, ան-
գործ կը մնան ընդհանրապէս : Ոմանց
արգելքն է թերեւս համեստութիւն, ո-
մանցն ալ թերեւս ուրիշ պարտականու-
թիւններու ծանր ճնշում : Բայց մենք
վստահ ենք թէ մեր կրօնական, կրթա-
կան և ճարտարական առաջնորդներէն
չատեր այժմեանէն շատ աւելի ծառա-
յութիւն կրնային մատուցանել, եթէ ժա-
մանակ տային գրական ոճի մշակման կամ
իրենց խորհուրդները պարզ ու շահա-
գրգռող լեզուով արտայայտելու կարո-
ղութեան : Այս առիթով կը փութանք
այս գաղափարը ներկայացնել բոլոր ա-
նոնց ուշադրութեան որոնք այս տողերը
պիտի կարդան : Ի սկզբան թերեւս դժ-
ուար ու յուսահատեցուցիչ ըլլայ մեր
թերլազրութեան հետեւիլ : Սակայն յա-
րատեւութիւն ու վարժութիւն պիտի բե-
րեն դիւրութիւն և գէթ բանաւոր շա-
փով յաջողութիւն : Ըսելու արժանի բան
մը ունեցէ՛ք և ապա արժանաւիայել կեր-
պով մը ըսէ՛ք զայն :

ՎԵՐ. ՏՐ. Ֆ. ՈՒ. ՄԷՔԱԼԸՄ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. Առաջին աստիճանի բնական և բնագրամական գիտությունները.
Մասն Ա. Մարդն և կենդանիք, սպագր. Յ,
Մաթեմատիկական 1893:
Բ. Տունիկերը:
2. Հ. Բաջունիի բնագրական բնագրամական գիտությունները.
Կ. սոցիա. «Հայրենիք», 1895:
3. Բարձրագույն ուսման հաստատություններն ի
Թրակիա, «Հայրենիք», 1894—95—96:
4. Տունիկերը և տնտեսական Հայրենի տնտեսությունները, Փարիզ 1907:
5. Նոր Զուգարայի Հայրենի տնտեսությունները ժ.Չ. դարում.
«Անախիս», 1907:
6. Հայրենի տնտեսությունները ղեկավարող/հրատարակողի/:
7. Գաղիանոսի բնագր (հրատարակողի/):
8. Աստուածաբանական անդամագրություններ և բնագրամական
բնագր (հրատարակողի/):

~~ԳԻՆ 5 717.~~

